

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN
SAFAHAT ADLI ESERİNE KELÂMÎ BİR BAKIŞ

Esmâ CANPOLAT BAKÇI

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN
SAFAHAT ADLI ESERİNE KELÂMÎ BİR BAKIŞ

Esmâ CANPOLAT BAKÇI

Danışman

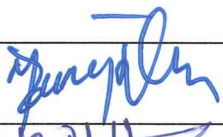

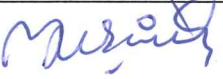
Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslâm Bilimleri Kelâm Anabilim Dalı 145230038 numaralı Esmâ Canpolat BAKÇI 'nın hazırladığı “ Mehmet Âkif ERSOY’ un Safahat Adlı Eserine Kelâmî Bir Bakış ” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 10/05/2019 tarihinde, saat 15.00’te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

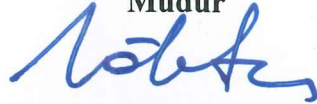
10/05/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hacer ŞAHİNALP	KABUL	

Bu tezin Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

16.07.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Esmâ CANPOLAT BAKÇI
Öğrenci Numarası	145230038
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam
Programı	Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat Adlı Eserine Kelâmî Bir Bakış

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tezli çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 95 sayfalık kısmına ilişkin, 19/04/2019 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 21'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dahil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/04/2019
Esmâ CANPOLAT BAKÇI

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 19/04/2019
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güneyt GÖKÇE/Danışman

ÖZET

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN

SAFAHAT ADLI ESERİNE KELÂMÎ BİR BAKIŞ

CANPOLAT BAKÇI, Esmâ

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

Mayıs, 2019, 97 sayfa

Hiç şüphesiz İslam düşünce tarihinin dönemin en önemli isimlerinden biri de M. Âkif Ersoy'dur. M. Âkif, Milli Mücadele döneminde halkın direnişe katılması için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Gerek vaazlarında gerekse şiirlerinde bu amaç için yazılmış bölümler çokça bulunmaktadır.

Biz de İslâm, iman, istiklâl konularını şiirlerinde işleyen ve kısmen de şiirlerinde bir çok ayetin tefsirini işleyen şairimizin farklı bir yönünü ortaya çıkarmak istedik. Şiirleri incelendiğinde kelâmî görüşlere/problemlere değindiğini ve bu konularda özgün fikirlerine yer verdiğini gördük.

"M. Âkif Ersoy, Allah'ın varlığının delillerini, Allah'ın isim ve sıfatlarını, kader ve kaza konularını, rızık, küfür ve peygamberlere iman konularını ve insanların icâd ettiği put gibi bir çok kelâmî problemleri şiirlerinde işlemiştir.

Çalışmamızda M. Âkif Ersoy' un şiirleri incelenerek kelâmî görüşleri üzerinde durulmuş ve sistematik bir şekilde yazılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız üslup, yoruma yer vermeden, betimleme yapmadan, literatür esas alınarak fikirler analiz edilerek ve tanımlamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah'ın isimleri, Allah'ın Sıfatları, Allah'ın Varlığının Delilleri, Kader, Tevekkül, Put, Ahiret Halleri, Şirk.

ABSTRACT
A THEOLOGICAL VIEW OF
MEHMED AKIF ERSOY'S BOOK "SAFAHAT"

CANPOLAT BAKÇI, Esma

Ph.D. Dissertation

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

May 2019, 97 pages

Undoubtedly, one of the most important names in the history of Islamic thought is M. Âkif Ersoy. M. Âkif, during the period of the National Struggle has made important activities for the participation of the public in opposition. There are many chapters written for this purpose either in his sermons or poems.

We wanted to reveal a different aspect of the poet, who deals with the subjects of Islam, faith and independence in his poems, and in part describes many verses in his poems. When his poems were examined, we have seen that he touched upon theological ideas / problems and included his original ideas on these subjects.

M. Âkif Ersoy emphasized many theological problems in his poems such as, the proofs of Allah's existence, Allah's names and adjectives, fate and accident issues, sustenance, blasphemy and prophet's faith issues, and tin god which is invented by the people.

In our study, the poems of M. Âkif Ersoy were examined and their theological ideas were emphasized and systematically written down. In the wording we used in our study, ideas were analyzed, and definitions were made on the basis of literature, without commenting, describing, and making use of literature.

Keywords: Names of Allah, Adjectives of Allah, the proofs of Allah's existence, Destiny, Faith, Tin God, States of Afterlife, Polytheism.

**MEHMED ÂKİF ERSOY'UN
SAFAHAT ADLI ESERİNE KELÂMÎ BİR BAKIŞ**

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	1
A) Konusu ve Önemi	1
B) Konunun Amacı	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI	3
1.1.1. Doğumu	3
1.1.2. Memuriyeti ve Bulunduğu Görevler	4
1.1.3. Âkif'in Şiir Hayatı	5
1.1.4. Hastalığı ve Vefatı	5
1.2. ESERLERİ	6
1.2.1. Birinci Kitap: Safahat	7
1.2.2. İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde	7
1.2.3. Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri	8
1.2.4. Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde	8
1.2.5. Beşinci Kitap: Hatıralar	9
1.2.6. Altıncı Kitap: Asım	10
1.2.7. Yedinci Kitap: Gölgeleler	11
1.3. DİĞER YAZILARI:	11
1.4. SANAT ANLAYIŞI VE AHLAKI	12
1.5. TEFSİR VE TERCÜME ÇALIŞMALARI	14
1.6. TAMAMLANAMAYAN ÇALIŞMALARI	16
1.7. AHLÂKİ VE ŞAHSİYETİ	19

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ANLATIMINA GÖRE İMAN ESASLARI

2.1. İLÂHİYYAT BAHİSLERİ	22
---------------------------------------	-----------

2.1.1. Allah'a İnanmanın Gerekliliği	22
2.1.2. Allah'ın Mevcudata Tecellisi	23
2.1.3. Allah'ın Varlığının Delilleri.....	24
2.1.3.1. İhtir'a Delili	25
2.1.3.2. Nizam ve İlet-i Ğâiyye Delili.....	26
2.1.3.3. Hareket Delili	29
2.1.3.4. Nâmütenâhî Delili	29
2.1.3.5. Değişim Delili	30
2.1.4. Allah'ın İsimleri.....	32
2.1.4.1. El-Hak.....	34
2.1.4.2. El-Ehâd, El-Vahid, Es-Samed	35
2.1.4.3. El-Hakim	37
2.1.4.4. El-Hâlik	38
2.1.4.5. El-Celâl, El-Cemâl	39
2.1.4.6. El-Mâlik.....	41
2.1.4.7. Es-Sâni	42
2.1.5. Allah'ın Sıfatları.....	43
2.1.5.1. Zâti Sıfatlar	44
2.3.1.1. Vücûd.....	44
2.3.1.2. Kıdem.....	45
2.3.1.3. Bekâ	45
2.3.1.4. Vahdâniyyet	46
2.3.1.5. Kıyâm Bi Nefsihi.....	47
2.3.1.6. Muhalefetün li'l-Havâdis	47
2.3.1.7. Mekândan Münezze Olma.....	48
2.1.5.2. Subûti Sıfatlar	49
2.3.3.1. Hayat.....	50
2.3.3.2. İlim	50
2.3.3.3. Semi' ve Basâr.....	51
2.3.3.4. Kudret.....	52
2.3.3.5. İrâde.....	53
2.1.5.3. Fiilî Sıfatlar	54
2.1.5.4. Haberî Sıfatlar	56
2.1.6. Kaza ve Kader Bahsi.....	57

2.1.6.1. İnsanın Fiileri.....	57
2.1.6.2. Kader ve Kazaya İman	63
2.1.6.3. Tevekkül	64
2.1.6.4. Hidâyet.....	68
2.1.7. Diğer İlâhiyyat Bahisleri.....	71
2.1.7.1. Rızık	71
2.2. NÜBÜVVÂT BAHİSLERİ.....	72
2.1.1. İnsanın Değerli Bir Varlık Oluşu.....	72
2.1.2. Peygamberlik ve İman	76
2.1.3. Peygambere Olan İhtiyaç ve Peygamber Gönderilmesindeki Hikmet	77
2.1.4. Peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in Üstünlüğü.....	78
2.1.5. Peygamberlerin Sıfatları ve Hz. Peygamberin Masumiyeti	81
2.3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ	83
2.3.1. Ahirete İman	83
2.3.2. Ahiret Halleri.....	85
2.3.2.1. Şefâat	85
2.3.2.2. Ru'yetullah	87
2.4. İMAN-YE'S BAHSİ.....	89
2.5. ŞİRK-KÜFÜR BAHSİ.....	91
2.5.1. İcad Edilen Put ve Tanrı Konusunda.....	91
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR

AS	‘Aleyhis-selâm
B	İbn: Oğlu
BKZ	Bakınız
BİNT	Kızı
C	Cilt
CC	Celle celâluh
ÇEV	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ED	Editör
H	Hicrî
HZ	Hazret
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
M	Miladî
Ö	Ölüm tarihi
SAS	Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem
S	Sayfa
SR	Sebilürreşat
TRC	Tercüme

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

A) Konusu ve Önemi

Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri iman esaslarını inceleyip tahlil ederek üç ana başlıkta toplamışlardır. Bunlar ilahiyât, nübüvvât ve sem'iyât'tır. Bunlara kısaca usûl-ü selâse denilmiştir. İslam düşünce tarihi boyunca ortaya çıkan bazı Kelâmî problemler bu çerçevede incelenip Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislere dayanılarak cevaplandırılmıştır. Kelâmî problemler naklî haberlerle ve aklî kaynaklarla beyan edilmiştir. Mehmet Âkif Ersoy da çağında yaşadığı problemlere kimi zaman aklı deliller vererek, kimi zaman ise naklî deliller kullanarak cevap vermiştir. Dönemin inanç problemlerine cevap vermek için islâm temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in yaşantısını anlatan hadis-i şerifleri kullanmıştır. Mehmed Âkif, müstakil olarak bir kelâm eseri vermese de, şiirleri incelendiği zaman bir Kelâm eseri verecek kadar çağın Kelâmî problemlerine değinmiştir.

Çalışmamızın amacı 20. yüzyılın başlarında yaşayan ve Osmanlı Devletinin çöküşüne şahit olan o dönemin şâiri, âlimi mütefekkeri Mehmed Âkif Ersoy'un farklı bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Mehmed Âkif Ersoy'un Safahat adlı eseri üzerinde edebiyat, sosyal, kültürel, eğitim ve tefsir gibi alanlarda çalışılmış ancak kelâm alanında verilmiş ürün çok azdır. Bu çalışmamız ile alanın zenginleşmesi hedeflenmiştir.

B) Konunun Amacı

Tez çalışmamızın amacı, Osmanlı'nın son zamanlarda yaşayan ve o mâkus talihin sonuçlarının çok ağır alınacağını sezmiş olan Mehmed Âkif'in Kelâmî fikirlerini araştırmak ve usûl-ü selâse'ye uygun bir şekilde sistemleştirmektedir. Analiz edilen konular usûl-ü selâse bağlamında sınıflandırılmış ve yoruma başvurmadan betimleme yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Mehmed Âkif Ersoy'u anlamak o dönemde yaşamak ve onun iman, kader gibi konuları bizzat ondan dinlemekle mümkündür. Bu sebeple çalışmamızı hazırlarken o dönemin fikirlerini de inceledik.

Tez hazırlanırken gerekli görülen temel kaynaklar esas alınarak yazılmıştır. Bu sebeple başka herhangi bir kaynağa başvurma gereği herkesimin anlayacağı şekilde kullanılan dil, sade, akıcı ve anlaşılırdır. Özgün olan çalışmamızın, Safahat üzerine yazılacak Kelâm çalışmalarına da ışık tutacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmamızda M. Âkif'in bulunduğu dönem ve şartlar da dikkate alınarak görüşleri analiz edilmiştir. Bu durum dikkate alınarak temel görüş ve fikirlerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Kelâmî konuların gelişip yayılmasında M. Âkif Ersoy'un da önemli bir otorite olduğu tespit edilmiş, Kelâm literatüründe de yer alacağına kanaat getirilmiştir.

Konunun tespitinde ve çalışmanın her aşamasında bizi destekleyen ve başta danışmanım Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE'ye, Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR'a ve Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK'e, aileme, çalışma arkadaşlarıma ve yaşadıkları süre içerisinde benden desteklerini esirgemeyen merhum babam ve merhume anneme teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu

Bulunduğu çağın en önemli şairi Mehmed Âkif Ersoy, 1783 yılının Aralık ayında İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde doğmuştur. Asıl adı Mehmet Ragif'tir. Babası, hicrî 1200 yılında doğmuştur. Âkif ismiyle tanınmasının sebebi, Ragif isminin yaygın olarak kullanılmamasındandır.¹ Müellifimiz, dönemin islâm şairi, millî şairi olarak da bilinir. Ancak bunun yanında İslam mütefekkirlerindedir. İyi bir düşünür, sporcu ve ahlaklı kişiliği, idealist öğretmenliğiyle tarihte iz bırakan örnek bir insandır.

Mehmet Âkif'in babası Mehmed Tahir Efendi, o tarihte Osmanlı sınırları içinde olan Arnavutluk'ta doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek tahsil hayatını burada sürdürmüş, âlim ve ârif bir insandır. Dönemin ileri gelen âlimlerinden biri olan Tahir Efendi, Nakşi şeyhi Feyzullah Efendi'nin de mürididir.² Fâtih medresesinde günümüz tabiri ile profesörlük yapmıştır.³ Tahir Efendi, bilge bir insan olup temizliğe verdiği önemden dolayı "İpekli Temiz Tahir Efendi" olarak tanınırdı. Annesi, Emine Şerife Hanım Tokatlı olup aslen Buharalıdır. Yirmi beş yaşında İsmet Hanım'la evlenen Mehmet Âkif'in üç kızı ve iki de oğlu vardır.

Millî şair, dört yaşında Fatih'te Emir Buhara Mahalle Mektebine başlar. Burada iki yıl okuduktan sonra üç yıl daha günümüzde ilkokula karşılık gelen Fatih ibtidaisi'ne gider. Daha sonra üç yıl Fatih Merkez Rüştüyesi'nde (ortaokul kısmına karşılık gelir) devam eder. Üç yılda mülkiye idadisinine, günümüzde liseye tekabül eden okula gider ve bu okulu da bitirdikten sonra dört sene Halkalı Mülkiye Baytar Mektebine devam eder. Günümüzde veterinerlik fakültesi olarak bilinen okulun ilk

---

¹ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, (Ankara: 1. baskı, 2013), 8.

² Adem Çalışkan, "Ölümünün 56. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", *Din Öğretimi Dergisi* 38 (OCAK 1993), 76.

³ M.Âkif Ersoy, *Safahat*, hzr Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 21

mezunlarındadır ve okulu birincilik ile bitirir. Bu okula devam ederken şiire ilgi duymaya başlar.

Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini tercüme yapacak kadar iyi öğrenen Mehmed Âkif, küçük yaşlarda eksik kalan hafızlık çalışmalarını da devam eder Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen Âkif, onun meal çalışmalarına da başlar.⁴ Mehmet Âkif ilk eğitimini babasından almıştır. Temel dini bilgilerin kaynağı olan Arapça lügatını ve akaid dersleri ilk aldığı dersleridir.⁵ Bu yüzden şiirlerinde kelâm ve akaidle ilgili birçok temaya rastlanır. Hafızlık derslerini ise şiirlerinde de geçen Fatih Camii'sini başmıamından almaya başlamıştır.⁶

Gençlik yaşlarında sosyal bir hayat sürdüren Mehmed Âkif, şiir, yazı, tefsir kitaplarının yanı sıra daha 14 yaşında iken ata sporu olan yağlı güreşe başlamış ve bunun yanında at biniciliği, yüzücülük gülle atıcılığı ile meşgul olurdu.

1.1.2. Memuriyeti ve Bulunduğu Görevler

Vazifeleri arasında Ziraat Vekâleti baytarlık şubesinde memuriyet, Halkalı Baytar Mektebi'nde öğretmenlik bulunmaktadır. İstanbul Edebiyat Fakültesi ile Darü'l-Hilâfe Medresesi'nde Osmanlı Edebiyatı okutmuş, Şeyhulislâmlığa bağlı "Darü'l-hikmeti'l-İslamiyye'de hem üye hem de başkâtip olarak çalışmıştır. Bu kurula bağlı olan Ceride-i İlmiyye gazetesini yönetmiş, Birinci millet meclisinde milletvekili ve Kahire Üniversitesi'nde Türkçe hocalığı yapmıştır.

27 Ağustos 1908 yılında Ebûlula Mardin ve Eşref Edip ile beraber ilk ismiyle "Sırâtımüstakîm" adlı gazetede başyazar olarak görev almış ve meşhur ismiyle "Sebîlürreşâd" adlı haftalık dergiyi çıkarmıştır. 1912 bu ismi alana gazete sadece Eşref Edip tarafından devam ettirilmiştir. SR Dergisi'nde sadece şiirleri değil, manzum eserleri ve tefsirleri de yayınlanmıştır.

Şair, birçok yeri bazen görevi bazen seyahat amaçlı bazen de davetli olarak ziyaret etmiştir. Arnavutluk, Rumelî, Şam, Beyrût, El-Uksûr, Medine, Mısır ve

---

⁴ Mustafa Uluçay, "Âkif'in Kur'an Mealinde Dil ve Üslûp Özellikleri" *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (2014-1), 123

⁵ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*,12.

⁶ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*,12.

Kâhire gibi birçok yere seyahat etmiştir. Kimi zaman orada yaşananlar kimi zaman şahit olduğu olaylar üzerine birçok şiir yazmıştır.

1.1.3. Âkif'in Şiir Hayatı

Şair ilk şiirini lise yıllarında yazmıştır. Baytar mektebinde yayınlanan ilk şiirleri iki gazel ve Kur'an'a hitaptır. İlki Hazne-i Fünun Dergisi'nde ikincisi ise Mektep Mecmuasında yayınlanmıştır.⁷ Türkçe dil bilgisine ve aruz veznine vâkıf olan şair, bu kabiliyetiyle uzun manzum eserler de yazmıştır. Üslubundan etkilendiği isimler arasında Abdülhak Hamid Tarhan, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Muallim Naci gibi şairler vardır. Bunlarla beraber İranlı Şirazlı Hâfız ve Sâdi de vardır. Lamartine ve Alexandre Dumas Fils etkilendiği batılı edebiyatçılardır.

Bir müddet sonra kendi üslubunu yakalayan Mehmed Âkif, sonra kendine özgü bir üslubla şiirler yazmaya başlamıştır. Müellifimiz, şiirlerini akıcı, sade ve halkın hayatından alıntılar yaparak samimi duygular ile yazmıştır. Daha sonra yazdığı eserlerini "Safahat" başlığı altında yayınlamıştır.

Âkif'in şiirlerinde; Doğu Merkezli, Batı Merkezli ve Osmanlı Merkezli İslamlığına rastlanır. Şiirlerindeki; Doğu Merkezli İslamlığı, muhterem annesinin, Buharalı bir aileye mensup olmasından kaynaklanmıştır, Batı Merkezli İslamlığı, muhterem babasının Arnavutluk'ta doğmasından kaynaklanmıştır, Osmanlı Merkezli İslamlığı ise Osmanlı topraklarında doğup büyümesinden ve eğitimini burada almasından kaynaklanmıştır.

1.1.4. Hastalığı ve Vefatı

Mısır'da siroz hastalığına yakalanmış ve durumu ağırlaşınca İstanbul'a dönmüştür. Hastalığı ile ilgili gerekli tedavileri görmüşse de bu tedavilerden bir netice almayan Âkif, 17 Haziran 1936'da vefat etmiştir. İstiklal Marşı'mızın yazarı, İstiklal Şairi ve milletvekili görevini de yapan Âkif hastalığı sırasında resmî bir ilgi gösterilmemiş ve cenazesi de sadece birkaç kişi tarafından Beyazıd Cami'sine götürülmüştür. Bunu duyan öğrencileri ve sevenleri ile askeri tıbbiyeliler ilgisiz kalmamış ve müellifimizin tabutunu bayrağa ve Kâbe örtüsüne sararak

---

⁷ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, 13.

omuzlamışlardır. Bugün büyük mütefekkir ve samimi insan Âkif'in kabri, Edirnekapısı'ndaki şehidliktedir.

Âkif'in vefatı üzerine yazılan bir çok beyit vardır. Yakın dostu Hâfız Yusuf Cemil Ararat şöyle bir beyit yazmıştır.

Cevherin tarihi ahlafa eder keşf-i nikab

Ah gitti tercüman-ı efsah-i Ümmü'I-Kitab.

Muhyittin Râif Bey'in yazdığı şiir:

Hûr u nâhîd etti Muhyî ser-fürû târîhime:

Rûh-î Âkif eyledi Arş-ı Hudâ'ya i'tilâ.

“Güneş ve Zühre yıldızı benim tarihime baş eğdiler. Âkif ‘in ruhu Arş-ı A'lâ'ya yükseldi.⁸

1.2. ESERLERİ

Mehmed Âkif, edebî hayatında sadece şiir yazmamış bunun dışında düzyazı, tercüme, meal ve tefsir çalışmaları da yapmıştır.

Yedi kitap başlığı ile yayınladığı kitapları daha sonra bir kitap haline getirilen ve “safhalar, devreler, dönemler, görünüşler ve manzaralar” anlamında “Safahat” ismi verilen bu kitap, ilk defa 1943 yılında yayınlanmıştır. Şair, kimi şiirlerini bir kıta olacak şekilde yazmış, kimi şiirlerini de 2292 mısradan oluşacak şekilde kaleme almıştır. Bunun yanında Safahat'a eklenmemiş birçok şiiri de bulunmaktadır. Bunların en meşhuru İstiklâl Marşı'dır. Damadı Ömer Rıza Doğrul, Mehmed Âkif Ersoy'un bütün şiirlerini bir araya getirerek ve yeni harflerle yayınlanmasını sağlayan kişidir⁹

Biz de yedi kitaptan oluşan bu kıymetli eser hakkında bilgi vermeye çalışalım ve akabinde de Safahat adlı kitaba almadığı eserlerini inceleyelim.

---

⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstadım Mehmet Âkif*, 3. baskı, (İstanbul: Gonca Yayınevi, 2017), 124.

⁹ Ersoy, *Safahat*, 41.

1.2.1. Birinci Kitap: Safahat

Safahat adlı kitap, 1908 ile 1911 yılları arasında Sırâtımüstekîm Dergisi'nde yayınlanmış eserlerden oluşmaktadır. Bu manzumelerin birçoğu Mehmed Âkif'in yaşadığı çevreyi, sosyal olayları, insanların meselelerini konu edinen şiirlerden oluşmuştur. Tembellik, acizlik cahillik gibi konuları işlerken insanların bu düşüncelerden sıyrılıp uyanması ve çalışması gerektiğini öğütlemiştir.

Tembellik madem ki isyandır hükümlerine yaratılışın;

Her Kim ki ben insanım diyorsa, durmasın çalışsın.

Tembelliği isyan olarak değerlendiren ve insan olmanın şartını çalışmaya bağlayan şairimiz, çalışmamızın bel kemiğini oluşturan Tevhid yahut Feryad adlı şiiri bu kitapta yer almaktadır.

Ayrıca bu kitapta kâinatın yaratılışı ile ilgili hayret verici beyitler de vardır. İnsanların bu beyitlerden feyiz alarak çaresizliklerinin, dertlerinin ve hastalıklarının karşısında ümitvar olması gerektiğini vurgulamış ve imanın bu imtihanlar için büyük bir teselli olduğunu ifade etmiştir.

1.2.2. İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde

“Süleymaniye Kürsüsü'nde” adlı kitabın birinci baskısı 1902 yılında yayınlanmış ve 1052 mısradan oluşmuştur. Memleketin birçok yerlerini gezen Üstad Âkif, müslümanların Kur'an Kerim'e bakış açılarını, inandıkları bid'atları ve içinde bulunduğu kötü gidişatı eleştirmiş, müslüman âlimler ile gayri müslim din adamlarını karşılaştırmıştır. Gayr-i müslimlerin bilimde ilerlemeleri müslümanların ise miskinlik göstermeleri yazarı çok derinden üzmüştür. Bir sonraki mısradaki ulemânın niçin beklediğini sitemle dile getirmiştir. Müslümanların birlik olması gerektiğine, aksi takdirde gelecek olan felaketin yakın olduğuna deyinmiştir. Bu eleştiri ve önerileri çok sevdiği dostu Abdurreşit İbrahim Efendi'nin ağzından vaaz ederek yazmıştır.¹⁰ Ve bir beytinde bu karşılaştırmayı şöyle ifade etmiştir:

“Misyonerler, gece gündüz yerleri devretmedeler,

---

¹⁰ Ersoy, *Safahat*, 42.

Ulemâ vahy-i İlâhî' yi mi bilmem bekler?¹¹

Bu kitapta genel olarak müslümanların hallerinden bahsedilmiş ve içinde buldukları gaflet ve miskinlik anlatılmıştır.

1.2.3. Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri

“Hakkın sesleri” adlı kitabın birinci baskısı 1913 yılında yayınlanmıştır. Manzume sayısı 10 adettir. Bu kitabın, savaşların, ırkçılığın ve kavmiyetçiliğin başladığı dönemde yazıldığı kâbul edilir. Şair, savaşların şiddetinin fazlaştığı, müslümanlar arasında yardımlaşmanın olmadığı ve bu durumun müslümanlar için çok vahim sonuçlar doğuracağını öngörerek şiirlerini kaleme almıştır.

Âkif'in milliyetçilik anlayışına bu bölümde rastlıyoruz. Âkif'e göre milliyetçilik küfürdür:

Arab'ın Türk'e; Laz'ın Çerkes'e, yâhud Kürd'e;

Acem'in Çinli'ye rüchânı mı varmış? Nerde!

Müslümanlıkta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyyeti tel'în ediyor Peygamber.¹²

Birçok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerif üzerine yazılan bu bölümdeki şiirler, halk tarafından en çok sevilen eserlerdir ve bundan dolayı bu kitap, en çok okunan kitap olma özelliğine sahiptir.

Şair bu bölümü hazin dolu bir mevlit gecesini adlı şiiri ile bitirmektedir.

1.2.4. Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde

İki başlıktan oluşan bu kitap, SR dergisinde, 1913 yılı Haziran ayı ile 1914 yılı Temmuz aylarında yayınlanmıştır. Başlıklar:“İki Arkadaş Fatih Yolunda” ve “Vâiz Kürsüde” adı ile yazılmıştır.

---

¹¹ Ersoy, *Safahat*, 154.

¹² Ersoy, *Safahat*, 184.

İşlenen konular; yanlış anlaşılan tevekkül ve kader konularıdır. Batının çalışkanlığını ve bunun yanında doğunun tembelle ve miskin oluşunu da karşılaştırmıştır.

Müslümanların içinde buldukları miskinlik ve tembelleğin asıl sebebinin cehalet olduğunu ifade etmiş ve cahil kişilerin yanlış içtihatla bulunmalarının sebebini de bu bilgisizlikten kaynaklandığını dile getirmiştir.¹³

Bu bölümde insanın çalışması gerektiğine değinen şairimiz, bu durumun önemini vurgulamak için yaklaşık altı defa şu beyti yazmıştır.

“Bekâyı hak tanıyan, sa’yi bir vazife bilir;

Çalış çalış ki, bekâ sa’y olursa hak edilir.

Şairimiz bu beyitte; ebedi hayatı isteyen insanların çalışmayı kendilerine görev bilmesi gerektiğini ve ebedi hayatın ancak çalışmayla hak edileceğini defalarca vurgulamıştır.¹⁴

1.2.5. Beşinci Kitap: Hatıralar

Hatıralar adlı bu kitap, ilk defa 1917 tarihinde yayınlanmıştır. Hayatının büyük kısmını seyahatlerle geçiren şairimiz, bu kitapta yaptığı seyahatlerinde gözlemlediği ve şahid olduğu anılarını kaleme almıştır. Almanya’nın yükselişi karşısında genel olarak müslümanların özel olarak da Osmanlı’nın geri kalmışlığını anlatmıştır. Millî şair, bu gerilemenin sebebi olarak, eğitimin yanlış verilmesini, gençlerin bazı edebiyat eserleri ile beyninin yıkanmasını, İngiltere’nin zehir gibi yaydığı ırkçılığı ve batı taklitçiliğini göstermiştir.

İkinci defa Medine’yi ziyaret eden Âkif, duygu ve düşüncelerini “Necid Çöllerinden Medine’ye” adlı şiirine yansıtmıştır. Hz. Peygambere olan hasretini, özlemine, O’nu ziyaret edememenin sebeplerini aşağıdaki şiirinde ifade etmiştir.

- Ya Nebi, şu hâlime bak!

Nasıl ki bağı yanar, gün kızınca, sahranın;

---

¹³ Ersoy, *Safahat*, 217

¹⁴ Ersoy, *Safahat*, 221.

Benim de ruhumu yaktıkça yaktı hicranın!
Harîm-i pâkine can atmak istedim durdum;
Gerildi karşıma yıllarca ailem, yurdum.
"Tahammül et!" dediler... Hangi bir zamana kadar?
Ne bitmez olsa tahammül, onun da bir sonu var!
Gözümde tüttü bu andıkça yandığım toprak;
Önümde durmadı artık, ne hânümân, ne ocak...¹⁵

1.2.6. Altıncı Kitap: Asım

Bu kitabın birinci baskısı 1924 yılında yapılmıştır. Mehmed Âkif'in, hayalini kurduğu gençlik, Asım'ın Nesli olarak bilinen şiir bu bölümdedir. Asım adlı şiirde Âkif, esas olarak dünya görüşünü işlemiştir. Ve bu şiirini diyalog tekniği kullanarak yazmıştır.

Şiirde asımın nesli olarak bahsedilen gençlikten Âkif'in beklentisi çoktur. Ülkenin içinde bulunduğu durumu değiştirecek olan dinamik zekalardan bahsetmiş, bu neslin fuhşu, ahlaksızlığı ortadan kaldıracığına, ülkenin gidişatını değiştireceğine ve yükselmesine vesile olacağına inanmıştır.

Ayrıca çanakkale şehitlerine ithafen yazdığı şiiri de bu bölümdedir. Savaş yıllarında askerlerin imanından bahsederken yaazdığı şiirden bir alıntı yaparak hatırlayalım.

Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat iman?

Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?

Çünkü te'sis-i İlâhî o metîn istihkâm¹⁶

Müslümanların kalplerindeki imana hiçbir mûsibetin zarar vermeyeceğini belirtmiş, hiçbir şeyin ona (imana)boyun eğdirmeyeceğini ifade etmiştir. Bunun sebebini ise teşbihle şöyle dile getirmiştir:

---

¹⁵ Ersoy, *Safahat*, 312.

¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 386.

O sağlam istihkâm, (düşman saldırılarını durdurmak amacıyla yapılan set, kale, siper gibi yerlerdir.) Allah'ın eseridir.

1.2.7. Yedinci Kitap: Gölgeler

Kırkbir şiirden oluşan bu bölüm, Mısır'da 1933 tarihinde yayınlanmıştır. Azmin çalışmanın önemine vurgu yapılmıştır.

1.3. DİĞER YAZILARI:

Kur'an'dan "Ayet ve Nesirler" adlı tefsir çalışması 1944 yılında basılmıştır. Bu kitapta dönemin meselelerine bir çok âyet ve hadis esas alınarak değinilmiş ve bu nasslar onlara kılavuz, rehber niteliğinde olmuş, döneme ışık tutmuştur.¹⁷

Mehmed Âkif'in dokuz tane va'azı bulunmaktadır. Bu vaazlardan bir tanesi kitapta yazılmış diğerleri ise konuşma sırasında Eşref Edip tarafından kaleme alınmıştır.¹⁸

Makaleleri Abdulkerim Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından hazırlanmıştır.¹⁹Bu eserde Âkif'in fikir ve düşünceleri makale, sohbet ve hatıra şeklinde yazılmıştır.

Tercümeleri de kitap olarak basılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır.

Müslüman Kadını (Ferid Vecdi'den, 1909)

Hanato'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Müdaafası (Muhammed Abduh'tan, 1915)

İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahleler (Abdülaziz Çaviş'ten, 1923)

Anglikan Kilisesi'ne Cevap (Abdülaziz Çaviş'ten, 1924)

İslamlaşmak (Said Hâlim Paşa'dan, Fransızca'dan çevrilmiştir, 1919)

---

¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 51.

¹⁸ Ersoy, *Safahat*, 51

¹⁹ Ersoy, *Safahat*, 51

1.4. SANAT ANLAYIŞI VE AHLAKI

Şair, şiirlerin çoğunu 1904 yılından sonra yazmıştır. Ancak bu yıldan evvel de yazdığı şiirleri bulunmaktadır. İlk şiiri Kur'an'a Hitap'tır. Gençlik döneminde yazdığı şiirlerini yok etmiştir. Bunun sebebi ise Âkif'in arayış içinde olmasıdır. Âkif, edebiyata duyarlı, duygu dolu bir insandır. Sanatını sadece edebiyat için değil toplum için yapmıştır. Bundan anlaşılacağı üzere onda "sanat için sanat anlayışının aksine toplum için sanat" anlayışı vardır. Toplumunu yanlış inanç ve anlayışlardan döndürmek için bir çok didaktik eser de vermiştir. Sanatını, davası olarak kabul eden Âkif, şiirlerini davası için, şerîât için yazmıştır. Şiirlerinde tema, genellikle toplumun büyük kesiminin hayatlarının sürdürdüğü mekanlardır. Sokaklar, kahveler, camiiler ve burada yaşanan sosyal olayları şiirine konu etmiştir. Hayatı şiire çevirerek toplumun sorunlarına dikkat çektiği söylenebilir.

Mehmet Âkif'in sanat anlayışını dile getiren Cenap Şehabettin, "Edebiyat Tarihi şimdiye kadar Büyük Âkif'ten daha büyük İslâm ve Türk Şairi tanımaz." demiştir. Mithat Cemal Kuntay ise "Türk nazımının, terkip kudretinin, son noktasının Âkif olduğunu söyler."

Mehmed Âkif, Sebülürreşat (SR) dergisinde yayınladığı "Edebiyat" adlı yazısında, edebiyat ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu ifadelerden bazıları aynen şöyledir.²⁰

- ✓ Şiir için, edebiyat için "süs", "çerez" diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıdâ vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.²¹
- ✓ Yazılarımız en nâmuslu âileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zâten bizim içtihadımıza göre edebsizlik başladığı noktada edebiyat biter.²²

---

²⁰ Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Yeşilköy (İstanbul):T.C. Kültür Bakanlığı, 1997), 181.

²¹ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 181.

²² Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 183.

- ✓ Lisânın şivesine uymayan eserler mahdûd bir kısım halk arasında bir müddet yaşar; lâkin sonra da ölür gider.²³
- ✓ Sâde yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sâdelik diyerek, "cennet'i beğenmeyip "uçmak", "cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.²⁴
- ✓ Her şâir her eserinde şâir olamaz; yâni insanın her yazdığı eser şiir derecesine çıkamaz. En büyük şâirlerin öyle yaveleri olur ki, en küçük şâirden sudûr edemez.²⁵
- ✓ Elverişli bulduğumuz her mevzûu yazacağız. Hele içtimâi dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız birtakım zavallıların zannettiği, yâhud zannettirdiği gibi milleti ele, düşmana karşı maskara etmek değildir. Merâmımız kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir. Tâ ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız, hiç ezâ duymadığımız bir sürü fenâlıkı yavaş yavaş bırakalım da elbirliğiyle insanlığa doğru bir adım atalım.²⁶
- ✓ Darılmasınlar, gücenmesinler ama san'atkânz diye meydana atılan birçoklarını biz âdî birer simsar bulduk! Âdî kaydını da ilâve ediyoruz; çünkü eklerini belli etmeyecek kadar mahâret gösteremiyorlar.²⁷

Akif'in fikirleri ve ahlâkı Kur'an merkezliydi. Âkif hem fikir hem cemiyet adamıydı. İnzivaya çekikipi duygu ve düşüncelerini yazmakla kalmazdı. Yazdıklarını hayata aktarırdı Kur'an'daki ilkeleri kabul eder ve yaşardı. .Bu ilkeler: Dürüstlük, sözünü yerine getirme hassasiyeti, temizlik, yalan, iftira, zina, dedikodudan kaçınma, insanlara insanca davranma, küfürden uzak durmadır. Bu konuyla ilgili Nurettin Topçu'nun tespiti ise şöyledir:

“Ahlakta yapılacak inkılabın esaslarını ise Kur'an'da arıyordu. Ahlak sahasındaki alçalmamızın sebebi, dini elden bırakmamızdır. Ama hangi dini? Akif,

---

²³ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 183.

²⁴ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 184.

²⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 185

²⁶ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 183

²⁷ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 182

ahlakımızın ancak İslam'ın hakiki kaynaklarından hayat ve ilham alabileceğine inanmıştı.”²⁸

1.5. TEFSİR VE TERCÜME ÇALIŞMALARI

Âkif bir Kur'an Şairidir. Kur'an'ın doğru anlaşılması gerektiğini şiirlerinde defalarca vurgulamıştır. Kuntay, Akif'in göreneği eleştirmesini şu örnekle açıklar: “Akif an'ane'ye bağlıdır, göreneğe değil. Diyordu ki: “Bir İngiliz'e sormuşlar: Bu kadar an'aneci olduğuz halde nasıl terakki ettiniz? İngiliz cevap verir; - Bizde en yeni anane altı yüz senelik, en eski teceddüd altı saattir ve Akif on dört asırlık an'aneyle on dört saatlik yeniliğin beraber yürütülmesini ister.”²⁹

“Müslümanlığı Akif, “güzel” diye değil, “doğru” diye sevdi. Bu, dini bir sanat gibi değil, bir mütefekkir gibi sevmekti. Onun içindir ki “Secde”, “Leyla”, “Gece”, “Hicran” gibi ihtiyarlığında yazdığı tasavvuflu şiirlerinde bile “his mistisizmi “değil, “ fikir mistisizmi var.

Kur'an Şairi Mehmed Âkif, klasik tefsir çalışması yapmak yerine dönemin önemli sorunlarına ışık tutan ve yol gösteren klavuz niteliğindeki ayet-i kerimeleri ve hadisi şerifleri konu alarak özgün bir tefsir çalışması yapmıştır.

Bu tefsir çalışmasında, yazarın on sekiz tanesi manzum eser olarak safahatta bulunmaktadır. Dört tanesi hadisi şerif elli üçü de ayetler üzerine yazılmış olup tamamı elli yedi tanedir.

Bu tefsir çalışmasının yanında Mehmed Âkif'in, Esrar-ı Kur'an diye bir tercüme çalışması da vardır. Esrar-ı Kur'an'ı, önce Abdülaziz Caviş 1919 yılına kadar tercüme etmiştir. Âkif ise bu tarihten sonra 417. sayıdan itibaren tercüme etmeye başlamıştır. Bu eser SR'ta 1924 yılına kadar yazılmıştır. Yüzyirmikadar yazıdan elli beş tanesini Âkif kaleme almıştır.

---

²⁸ Nurettin Topçu, *Mehmet Akif*, 2. baskı, Yayına Hazırlayanlar: Ezel Elverdi – İsmail Kara,(İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), s.49.

²⁹ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2000), s.275.

1915 yılının mayıs ayında İskenderiye'den İstanbul'a gelen M. Âkif, Eşref Edip ile birlikte yayınladığı derginin kapatıldığını görmüş ve en yakın arkadaşının "isyana teşvik suçuyla" yargılandığını ve idam cezasına çarptırıldığına şahit olmuştur

Bu yıllarda ise Diyanet İşleri Bakanlığı'nın Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri hazırlama projesi vardı. Bu çalışma için farklı isimler düşünülmüşse de herkesin aklında bu işi layıkıyla yapabilecek olan Âkif vardır. M. Âkif ilk zamanlarda bu işe sıcak bakmasa da yapılan ısrarlara dayanamamış ve Elmalı'nın tefsiri ile birlikte yayınlanmasını kabul etmiştir. Bu çalışma için ayrılan bütçeden bir miktar Âkif'e verilmiş ve Âkif 1926 yılında projeye başlamıştır. Üç yılın sonunda ise meali bitirmiştir. Eşref Edip 1932 yılında Mısır'a giderek hazırlanmış olan meali okumuş çok heyecanlanmış ve hiç vakit kaybetmeden İstanbul'da kitap olarak basmak istemiştir. M. Âkif buna müsaade etmemiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır.

"Şu tashihleri görüyorsun ya. Onlar hep tebyizden sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem. Daha güzel bir tercüme aklıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icap eder. . . "

Bunlarla beraber not aldığı farklı yorumları eklemek istemiş ve alanında bilirkişiler tarafından incelenip onay aldıktan sonra basılmasına müsaade etmiştir. Eşref Edip ise Âkif'in mealine hayran kalarak basılması için ısrarcı olmuştur. M. Âkif bu ısrara aşağıdaki cümlelerle karşılık vermiştir.

"Canım, ben bunu mezara götürecek değilim ya. Maksud, daha güzel olması, hatâdan sâlim bulunmasıdır. Noksanı tamam olmayınca, nasıl neşrine müsâade ederim?"

Mehmed Âkif, tercümeyi Eşref Edip'e vermemiştir. Meal çalışmasını vermemesinin sebebi dini hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. 1930 yıllarında yapılarak olan devrimler, İslam'ın temel esaslarına ters düşmüştür. İslam sanat tarihinin önemli eserleri arasında bulunan en meşhur camilerde Kur'an-ı Kerim'in asıl metnini okunması yerine Latin harflerle yazılmış olan tercümeleri okutulmaya başlanmıştır. Hem ezanın hem Kur'an'ın tercümelerinin okutulması Mehmed Âkif'i oldukça üzmüş ve endişelendirmiştir. Kendi çalışmasının da okutulacak mealler arasında olmasından kaygılanmış ve tamamlamış olduğu meal çalışmasının basılmasına ve yayınlanmasına izin vermemiştir. Bunun için ayrılan bütçeyi iade

ederek verilen görevden vazgeçmiştir. Bu durumu Düccane Cündioğlu şöyle aktarmıştır:

“Bu durumda 1928’lerin Türkiye’inde vuku bulan gelişmelerin bu sefer Akif’in yeterince tedirgin edecek bir ciddiyete büründüğünü ve Akif’in tercümesini teslim etmekten imtina edişinde, sadece *teknik zorunlulukların* değil, bu ciddi *gelişmelerin* de müessir olduğunu kabul etmek icap edecektir. Çünkü 1928 yılının nisan ayında “Devlet’in dini, din-i İslam’dır” maddesi Anayasadan çıkarılmış, (10 Nisan); hemen akabinde İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun hazırladığı *Din-i İslahât Hakkındaki Lâyiha* Darülfünun hocalarının marifetiymiş gibi basına yansımış (19 Haziran), ardından Latin alfabesinin Türkçe’ye uygulanmasının mümkün olup olmadığını incelemek üzere Ankara’da Latin Harfleri Komisyonu toplanmış (26 Haziran) en nihayet Kasım 1928’de Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki 1353 sayılı kanun meclisçe kabul edilmiştir.”³⁰

Tercüme, “dönersem alırım, dönmezsem yakarsın, “vasiyetiyle müderris olan arkadaşı Yozgatlı İhsan Efendi’ye verilmiştir. 1936 yılında hastalanan Âkif’e Kur’an meali ulaşamamıştır. İslam Şairinin vefatından sonra Yozgatlı’dan meali isteyenlere Yozgatlı’nın cevabı “yaktım. ” olmuştur. Aslında İhsan Efendi meali yakmaya kıyamamış ve onu iki nüsha şeklinde çoğaltmıştır. 1961 yılında Yozgatlı vefat etmiştir. Mealini yakmasını tembihleyen bir vasiyet yazarak oğlu Ekmeleddin’e bu görevi bırakmıştır. İki şahitle birlikte vasiyet yerine getirilmiştir. Bu acı durumu bize açıklayan ise duruma şahit olan İsmail Hakkı Şengüler Bey’dir.”³¹

1.6. TAMAMLANAMAYAN ÇALIŞMALARI

Mehmet Âkif, fikirleri, tutumları ve davranışlarıyla çağına ışık tutan bir mütefekkir ve şairdir. O bu düşünce yapısını, davranış ahlakını hep Kur’an’dan almıştır. Dört yaşında Kur’an-ı öğrenmeye başlayan Âkif, henüz yirmi yaşındayken hayatının her anında yaşattığı Kur’an’ı hıfzetmiştir.

---

³⁰ Düccane, Cündioğlu, *Bir Kur’an Şairi: Mehmet Akif ve Kur’an Meali*, 7. Baskı, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), s. 169.

³¹ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 129

Müslümanların tembelliğinden, acizliğinden şikayet eden Âkif , toplumu ıslah etme, müslümanlığı değerlendirme ve gerçek benliğine kavuşturma konusunda Muhammed Abduh ile hemfikirdir. Kur'an'ın bir fal kitabı ya da mezarlıkta mevtaların toprağına üflenen bir kitap olmadığını şiirlerine yansıtmiş ve sebebi olarak ise Müslümanların Kur'an'ın ruhundan uzak yaşamalarını göstermiştir. Bu durum Müslümanların kalplerinde tembellik, zillet, cehalet, meskenet, azimsizlik, yanlış kadercilik anlayışlarını yeşermesine sebep olmuştur. Kur'an'ı yaşamadan müslümanların kalplerine dokunmadan sadece yüzünden okuyup sevap beklemelerini eleştirmiştir. Kur'an-ı okumak, onu yaşamak ve hayata aktarmaktır.³² M. Âkif Kur'an-ı dinlemeyi, okumayı ve anlamayı çok severdi. Bu yüzden de Celaleyn Tefsirini elinden düşürmezdi.³³

Mehmet Âkif'in Kur'an davası ve sevdası, onu güzel ve özgün bir baskı tekniğıyle açıklamalı tercüme yayınlamak istemesine vesile olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bu görev ona verildiğinde önce uzak durmuştur. Bunun sebebi olarak o dönem ezanının Türkçe okunması olduğunu söylenir. Çekindiğı durum hazırlayacağı tercümenin de (mealinde) Kur'an'ın asıl metninin yerine okunacağı korkusudur.

Daha sonra Mehmet Âkif'e, "Sen meal çalışmasını yapmazsan Muhammed Hamdi Yazır da tefsir çalışmasını yapmayacaktır," cümlesini duyunca vazgeçmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği görevi üstlenmiştir.

Mehmet Âkif görevi kabul etmiş ve çalışmaya başlamıştır. Kur'an-ı Kerim konusunda hassasiyetlikle durulduğuna vakıf olduğumuz şair, her kelimeyi defalarca araştırmış ve kelimenin geçtiğı ayetlerdeki anlamlarını defalarca titizlikle incelemiştir. Meali temize çeken Âkif, bununla yetinmemiş ve temize çekilmiş hali üzerinde bile kırk kırk yarararak üzerinde çalışmıştı. Mehmet Âkif'in bu durumu onun Kur'an'a verdiği önemi ve çalışmalarında ise özeni ve samimiyeti gösterir.

---

³² Musa Bilgiz, "Çağdaş Bir Kur'an Mütefekkeri: Mehmet Âkif," *Vefatının 71.Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni, Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, 3 (2008), 63

³³ Nurettin Turgay, "Mehmet Âkif Ersoy ve Kur'an'ın Birlik Mesajı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, (2010), 119.

Diyanet meali yayınlamak için aceleci davranıp Âkif'ten meali isteyince, bu durum Âkif'in prensiplerine uygun olmadığından yayınlanmasından vazgeçmiş ve aldığı nakiti geri vermiştir.

Bu proje üzerinde titizlikle duran Mehmed Âkif, aslında meali hem yeni basım tekniği ile hem de yeni biçimde yayınlamak arzusu devam etmiştir. Bu basımın daha orijinal ve güzel olması için Londra'da tab' ettirmek istemiştir. Kullanmak istediği materyal ise ipek kumaş üzerine olacağı onu heyecanlandırmıştır. Ancak günün imkânları bu çalışmasını gerçekleştirmesine imkan vermemiştir. Nihayetinde bu proje gerçekleşmeyen çalışmaları arasında yer almıştır³⁴ Milli Şairimiz hem Kur'an aşığıydı hem de bir peygamber sevdalısıydı. Bunu Safahat adlı kitabında geçen ve Peygambere olan sevgisini anlatan "Bir Gece" adlı şiirinden anlıyoruz. Bu şiirin çok kısa oluşu dikkati üzerine çekmektedir. Bunun sebebi ise Hz.Peygamber gibi ulu, yüce ve ahsen-i takvim olan ve kullar arasında en yüce mertebede bulunan bir kutsal şahsiyeti layığıyla anlatılmayacağı düşüncesine sahip olmasıdır. Her ne kadar bu düşünceye sahip olsa da Mevlid kandillerini ihya etmiştir. Ve ona bu geceler çok kısa gelmiştir. Kandil gecelerini ihya ettiği birçok zamanda Peygamber efendimize sevgisini anlatan birçok şiir yazmıştır.

Âkif'in gerçekleşmeyen çalışmalarından biri de Veda Haccı'nı şiire çevirmektir. Arkadaşlarıyla bir gün sohbet ederken Edremitli Tahir Harimi Balcıoğlu'nun sözü üzerine çok heyecanlanmış ve onun fikri ve tavsiyesi olan Veda Haccı'nı nazma çevirmek istemiştir. Bu plan Âkif'i o kadar heyecanlandırmıştı ki kutsal topraklara ziyarette bulunmuş, şiirin hakkını vermek ve ilhamını Veda Haccı'nın hutbedildiği yerlerden almak en büyük gayesiydi. Zira öyle de olmuştur. Ve Hicaz, Mekke ve Medine'ye ziyarette bulunmuş orada notlar almıştır. Ancak bugün böyle bir şiire hiçbir yerde rastlamamaktayız. Kur'an-ı Kerimin meal çalışması ve Veda Haccı'nı şiirleştirme istemesinin yanında gerçekleştiremediği birçok projesi vardır

Yazmak istediği bir çok şiiri bazı sebeplerden dolayı nazm edememiştir. Bunun sebebi ailesinde bulunan bazı sıkıntılar ev hayatın müsterih olmamasıydı. Bir

---

³⁴ Mahmut Öztürk, "Milli Şairimiz ve Mehmet Âkif Ersoy'un Gerçekleşmeyen Projeleri", *Kırıkkale Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2016), 61.

çok seyahat ve hicretler de onu bu emelinden alıkoyuyordu. Eşref Edip, Mehmet Âkif'in şiirlerini niçin yazmadığını şu cümlelerle açıklamıştır: “Bu aile gaileleri beni çok yordu. Bu gailelerden azâde olsaydım daha güzel şeyler yazardım.”

Âkif'in yaşadığı dönemde savaşların sürdüğünü, insanların çilesinin arttığını ve bu sebeple Müslümanların fikirlerinde yanlış kader ve tevekkül anlayışının yaygın olduğunu biliyoruz. Aslında Âkif bu durumları anlatan bir çok şiir yazmıştır. Bunu yanında Milli Tarihimizi ve kahramanlarımızı anlatan bir piyes de yazmak istediğini damadı Ömer Rıza Doğrul'dan öğreniyoruz. Ömer Rıza Doğrul şu sözler ile açıklamıştır. “Üstad İslam Türk Tarihinden alınmış bir vakanın ilhamıyla bir piyas yazmak istiyordu.” Vaka ehl-i salip harpleri devrinden alınacak, Eyyüboğlu Selahaddin'in kahramanlıklarını anlatacağı. Malesef bu istediğini de yapamamıştır.

Yazmak istediği başka eser de ikinci Asım kitabını kaleme almaktı. Birinci Asım kitabında Boşnak Ali Serki'yi konuşturan şairimiz, bu kitapta ise Ahmet Naim'i, Hüseyin Kâzım'ı ve Süleyman Nazif'i konuşturacaktı. Burada arkadaşlarının hayata bakış açılarını ve düşünce tarzlarını anlatacağı

Kaleme alacağı ikinci Asım kitabı da İstiklal Harbinin destanını anlatacağı. Çok üzücüdür ki bu emeli de gerçekleşmemiştir. Yine Sakarya Zaferini anlatan bir iki mısralık yazdığı şiiri de tamamlayamadığı için imha etmiştir.

Yazmak istediği kitaplar arasında Türkçe Lugat da bulunmaktadır. Mehmet Âkif'in dile hakimiyetini eserlerinden anlıyoruz. Kelime dağarcığının zengin olması kullandığı usul eserini zevkle okutmaktadır. Yakın dostu Ahmed Naim (ö.1934) ile hazırlamak istedikleri Türkçe Lügat'ın taslağı yapılmış ancak tamamlanamamıştır.

1.7. AHLÂKİ VE ŞAHSİYETİ

Mehmed Âkif'in ahlakını ve şahsiyetini en yakın dostu ve SR dergisinin sahibi Edip Eşref'ten öğreniyoruz.

Edip Eşrif'e göre Mehmed Âkif bir fikir adamı idi. Bunu, şiirlerinde işlediği konulardan ve değindiği sorunlardan anlıyoruz. Doğruluğuna inandığı konuyu ve mes'eleyi yapmaya çalışan, samimi, duygulu ve içtimai sorunlara duyarlı bir fikir adamıydı. Aynı zamanda resmi görevlerinde üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getiren Âkif, karar verdiği şeyi azmiyle, gayretiyle yerine getirirdi.

Âkif, gösterişi sevmeyen bir yapıya sahipti. Bu mütevazi tavrı sadece maddi konularla ilgili değildi, fikirlerini dile getirirken de zamanı gelmeyince konuşmazdı.

Çok vefâkâr olan Âkif, bu ulvî davranışını sadece çağında yaşadığı arkadaş ve dostlarına göstermezdi. Vatanına, milletine, peygamberine ve bilhassa Allah'a karşı da vefâkârdı.

Âkif, övgüyü sevmeyen bir karektere sahipti. Kendisinin kudretinden bahsedilirken utanır, kızarırdı. Sohbeti güzel, susukunluğu bile zevk verirdi. Yalanı hiç sevmez, konuşmalarında yalan olanlara da çok kızardı. Kendisi hep doğruyu konuşurdu. Başkasının inandıklarına saygı duyar ve kendisinin doğru kabul ettiği fikirlere de kimsenin saygısızlık yapmasını istemezdi.

Söz verdiği hayatta olduğu müddetçe kesinlikle yerine getirirdi. Buna çok kıymet veren Âkif, sözünü tutmayanlara da insan gözüyle bakmazdı.

Dostluğu çok kıymetliydi ancak ona dost olmak zordu. Onunla dost olmak için onu çok iyi tanıyıp çok iyi anlamak gerekirdi. İşte o zaman canını isterseniz canını feda ederdi.

İlgisi ve ilgisizliği de zirvedeydi. Sevdiğini tam sever gönlünün ısınmadığına da ilgisini hiç göstermezdi. Ama kimseye de kin beslemezdi.

Yalnız kalmayı sever ve yalnız kaldığında düşünür, tefekkür ederdi. Cevabı hep hazırды. Bazen aklına fikra geldiğinde “fikra gelsin mi der” ve hemen anlatırdı.

Şiir ve yazmayı sevdiği kadar okumayı ve okutmayı da severdi. Hafızası kuvvetliydi. Kur'an'ı hıfzetmiş ve bunun yanında on bin beyitten fazla beyit ezberlemişti.

Milletini çok sever ve onlara çalışırdı. Zira toplum için sanat düşüncesine sahipti.

Çalışmayı çok seven Âkif, tembelliği, aczi, boş durmayı ve cehaleti sevmezdi. İnsanları, sapık düşüncelere ve cehalete sürükleyen yazarlara, ediplere ve şairlere düşmandı.

Mehmed Âkif meşrutiyetin ilanından sonra İttihad ve Terakki Cemiyetine girmişti. Ancak oradaki yemin metnini olduğu gibi okumak istemedi. Çünkü o, ne

istediğini bilen biriydi ve kendisinin doğru bulmadığı şeyi hiç kabul etmezdi. O yüzden ona yemin teklif edilince “bilâ-kayd-ü şart Cemiyeti”in emirlerine itiaat etmeyeceğini, ancak emr-i ma’rufuna bi’at edebileceğini dile getirmişti. Mehmed Âkif’in bu kararlı tavrı yemin metninin tekrar gözden geçirilmesine vesile olmuştur.

Seniyyüddin Başak, Âkif’i çok iyi tanıyan biri olarak Âkif’in dava adamı olduğunu dile getirmiş ve bu durumun onun tek kusuru olduğunu söylemiştir. Başak’a göre Âkif’in hayatı boyunca yalnız kalmasının ve çile çekmesinin temel sebebi buydu.

Çünkü Âkif’in tek bir gayesi vardı o da İsamcılıktı. Âkif’in İslamcılık gayesini araştıran Nevzad Ayas, bunu makale olarak da yayınlamıştır.³⁵

Biz de özetle bir paragrafı olduğu gibi yazıyoruz: İslamcılık dar manasıyla müslüman cemiyetlerini hurafelerden kurtararak, kendilerine İslam’ın ruhunu anlatmak, onları itikad ve amelde hakiki manasıyla müslüman yapmak gayesidir. Geniş manasıyla da bu gayreti daha da ileriye götürerek, İslam aleminde, İslam camiasında, din kardeşliğinden doğan birliğin emrettiği maddi ve manevi tesanüdü (yardımlaşmayı) te’mine çalışmaktır.³⁶

---

³⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 177.

³⁶ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 179.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ANLATIMINA GÖRE İMAN ESASLARI

2.1. İLÂHİYYAT BAHİSLERİ

2.1.1. Allah'a İnanmanın Gerekliliği

İnsan fitratında gerek yeryüzündeki gerek gökyüzündeki gerek görünen veya görünmeyen/metafizik varlıklara inanma hissi her zaman olmuştur. İnanılan varlıklara bakıldığı zaman insanların kendilerinden daha güçlü olduğunu düşündüğü nesnelere inandıkları görülmüştür. Bunun nedeni ise kendilerini aciz hissettikleri zamanlarda güvende olduklarını istemeleridir. Bazen onları yok edeceğine inandıkları ateşe, bazen ulaşamadıkları güneşe, bazen yıldızla, bazen de kendi yaptıkları materyallere tapmışlardır. Taptıkları bu varlıkların içerisinde “Allah” (cc) da hep olmuştur.

Akıl sahibi insanlar, kâinata evrene ve kendilerine baktıkları zaman ve bunların üzerinde yapılan bilimsel çalışmaları da inceledikleri zaman mutlak bir yaratıcının varlığına inanmak zorunda kalmışlardır. Zira mutlak yaratıcı da Allah'tan (cc) başka bir varlık değildir. “Kısacası her akıllı kimse ma'rifetullah ile mükelleftir. ³⁷ İnsan fitratı bunun üzerine inşa edilmiştir. Çünkü yeryüzünde Allah'ın varlığını kabul etmeyen birkaç grubu göz önünde bulundurmazsak, insanların bütününe yakını Allah'ın varlığı konusunda değil birliği konusunda Kelâmî bir problemle meşgul olduklarını görürüz.

Kur'an-ı Kerim de Allah'ın varlığından ziyade Allah'ın birliği üzerinde durmuştur. Kâinatı gözlemleyen insanların, bu gözlemleri sonucunda hala Allah'ın varlığından şüphe etmelerinin sebebini, onların kalplerinde bir hastalık olduğuna bağlamıştır. Kur'an, bu insanların gerçeğe uygun, yerinde yargılar verme yeteneğini kaybeden kimseler olarak tanıtmıştır.³⁸

---

³⁷ M.Cüneyt Gökçe, *Muhammed b. Eşref es-Semerkandî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996) 49.

³⁸ Bakara 2/10

2.1.2. Allah'ın Mevcudata Tecellisi

Var olan her şey anlamına gelen mevcudat, Allah'ın vücûd sıfâtına mutaf bir kelimedir. Mahlûkatın hepsi varlığını, Vacibü'l-Vücud'a borçludurlar. Ve mahlûkatın yaratılmasının bir hikmeti vardır. İnsanlar bu hikmeti, kendilerine verilen cüz'i irâde ile bilemeyebilirler. Ancak Allah, ilm-i ezeli ile her şeyin hakikatini ve sırrını bilir, onun ilminde hiçbir şey saklanamaz. Âkif de mısralarında durumu şöyle anlatıyor:

Boştur, hele ibret diye a'mâkı, teccessüs,

Âyât-ı İlâhî dolu âfâk ile enfüs.

Bunlarda tecellî eden esrâra bakanlar,

Ümmetler için rûh-i bekâ nerededir, anlar.³⁹

Şiiri günümüz Türkçesiyle yazmak gerekirse; geçmişin derinliklerini ibret almak için irdelemek insana fayda vermeyecektir. İnsanlar, âfakta ve enfûste Allah'ın ayetlerini, hikmetini ve tecellilerini taşıdığını göreceklerdir. Bu işaretlerde ortaya çıkan sırlara bakanlar, toplumlar için sonsuzluk ruhunun nerede olduğunu anlayacaklar.⁴⁰

Müellifimizin yukarıdaki dizeleri; Enfal suresi 46. Ayetin bir bölümünün tefsiri niteliğindedir. Şairimiz burada asılda olması gereken birlik-beraberlik ve sonsuzluk ruhunun; Allah'ın ayetlerini hatırlamakla ve Allah'ın ipine sınımsız sarılmakla mümkün olacağını ifade ediyor.

Şiirde geçen ayet kelimesi, kelâm ilminde terim olarak; bir şeyin veya bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet olarak tanımlanır ve delil, açık alâmet, ibret, işaret ve mucize anlamını taşır ayrıca Kur'an-ı Kerim'de surelerin belli bölümlerini de ifade eder.

Dizelerde geçen “ayet” kelimesi, delil anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

---

³⁹ Ersoy, *Safahat*, 419.

⁴⁰ Ersoy, *Safahat*, 419.

Kelâmda sıklıkla kullanılan ayetin sözlük anlamlarından biri olan delil ise ispatı vacipte kullanılan bir terimdir. Ontolojik delil, fitrat, gâye ve nîzam delili ve kozmolojik deliller bu başlık altında incelenir.

Kur'an-ı Kerim bazı ayetlerinde bu delillerden şöyle bahseder:

“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiğı yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”⁴¹

“Allah'ın ayetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidayet vermeyecek, onlar için elem verici bir azap vardır.”⁴²

Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılın, bölünüp parçalanmayın...

İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki, doğru yolu bulasınız.⁴³ ayeti dikkat çekicidir.

2.1.3. Allah'ın Varlığının Delilleri

Allah'ın varlığını delillerle ispat konusunda islâm âlimleri iki görüş ileri sürmüşlerdir. Bir kısım İslam âlimleri Allah'ın varlığının dışarıdan örnekler verip, deliller getirerek ispatlamaya gerek yoktur, der. İnsanın fitratında zorunlu olarak Allah inancı vardır. Bu deliller sadece insanın ufkunu daha da genişletmek içindir. Fitratını ve saflığını korumuş her insan, Allah'ın varlığını ve birliğini bulabilir. Çünkü insanın kendi fitratı zaten Allah'ın varlığına ve birliğine bir delildir.

Bir kısım âlimler ise insanın, Allah'ın varlığını ve birliğini, kendini ve çevresini gözlemleyerek bulmak zorunda olduklarını söylerler. Allah doğrudan doğruya bilinemez. Ancak duyarlarla anlaşılabilir. Bu da ancak Rabbin kendisini tanıttığı kadarıyla malum olur. İşte islam âlimleri bu delillere enfüsî (bizzat kendisinde/iç âlem) ve afakî (çevresinde/dış âlem) demişlerdir. Allah'ın varlığının

---

⁴¹ Bakara, 2/164

⁴² Nahl, 16/104

⁴³ Al-i İmran, 3/103

delillerini sınırlandırmamız mümkün değildir. Biz de müellifimiz Mehmed Âkif'in eserinde temas ettiği delilleri inceleyeceğiz.

2.1.3.1. İhtir'a Delili

İhtira' kelimesi “yaratmak” anlamındadır. Kâinatı gözlemleyen insan, kendisinin, bir dağın, bir sineğin, yeryüzündeki ve gökyüzündeki varlıkların nasıl yaratıldıklarını merak eder ve inceler. Bu inceleme sonunda kâinattaki bütün varlıkların emsalsiz ve modelsiz olarak yoktan var edildiğini görür. Nihayetinde insan, “bütün bu varlıkların, bir yaratıcısının olması zorunludur” fikrine kanaat getirir. Bu yaratıcı da Allah Teâlâ'dan başkası değildir.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim, insanın devenin, dağların, gökyüzünün ve yeryüzünün nasıl yaratıldığına dikkat çeker ve insanın bu konularda tefekkür etmesi gerektiğini vurgular.⁴⁵,

Mehmed Âkif de aşağıdaki dizelerini sanki bu ayetlere dikkat çekecek şekilde yazmıştır.

Vecde gel, vahdete dal, âlem-i kesretten uzak. . .

Yalnız Sâni'i gör, san'ati, masnû'u bırak!⁴⁶

...

Vecde gel, birlik âlemine dal, varlık âleminden uzaklaş

Yalnız Sâni'i gör, san'ati, sanat eserini bırak!

Günümüz Türkçesi yukarıdaki gibi ifadelendirilen beyitte müellifimiz; insanın kâinatı tefekkür etmesi gerektiğini ve kâinata yer alan varlıkların muhteşemliğinden çok onları yaratan bir varlığın olduğuna dikkat çekmek gerektiğini ifade etmiştir.

---

⁴⁴ Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 21. baskı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 92.

⁴⁵ Bkz. Tarık 86/5-7; Ğaşiye 88/17-20

⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 143.

2.1.3.2. Nizam ve İllet-i Ğâiyye Delili

Nizam ve gaye delili, günümüzde Allah'ın varlığını ispat konusunda çokça kullanılan, herkese hitap eden, Allah'ın hikmet, kudret ve irade sıfatlarıyla da ilgili olan bir delildir. Evrene bakıldığı zaman hiçbir düzensizlik, noksanlık, abeslik görülmez. Evren tam bir düzen ve intizam içinde akıp gider. Ve bütün bu düzen ve intizamın bir gaye ve amacı da vardır. Bu tesadüfen oluşmuş bir işleyiş olamaz. Kusursuz bir düzenin, sanatkârane işleyişin bir yaratıcısı vardır.⁴⁷

Allah'ın ilim, kudret, irade gibi sıfatlarını çokça işleyen İslam Şairi aşağıdaki beyitte nizam ve gaye deliline değindiği görülür.

Ne ittîrâd-ı müebbed! Ne muntazam hareket!

Ya ellerindeki bernâmeç , etseniz dikkat,

Bir incelikle mesaîyi münkasimdir ki:

Ne inceliktir o, kâbil değildir idrâki.⁴⁸

Mehmed Âkif, burada kâinatın içinde bir düzen ve çalışmanın olduğunu, önceki dizelerde ise kâinattaki bütün cisimlerin, yıldızların, ayın, güneşin bir aile olduğunu ve Yüce Allah'ın evrendeki cisimlere tayin edilmiş bir kaderin olduğunu, onların arasında taksim ettiği görevlerin olduğunu⁴⁹, bütün bu düzenin bir an bile dinlenmediğini, işini bozgunluğa vurmadığını anlatıyor. Kâinatın içindeki bu düzenin bir an durmasıyla bütün kâinatın bozulacağını ifade ediyor.

Onun tevakkufu, zîrâ, bütün bir âileyi

Dakîkasında perîşân eder, ezer, bitirir.

Demek ki: İstese bir zerre bin cihan devirir!

Fakat o zerre için nerededir atâlete meyl?⁵⁰

---

⁴⁷ Şaban Ali Düzgün, "Varlık", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 216.

⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 218.

⁴⁹ Ersoy, *Safahat*, 467-473

⁵⁰ Ersoy, *Safahat*, 219

Bu delile hikmet ve itkan delili de denmiştir. Böyle bir isimlendirmenin sebebi kâinatta ki düzenin şaşmazlığı ve sağlamlığından ve bu işleyişin muntazam ve mahir bir şekilde devam etmesinden dolayıdır.

Mehmed Âkif'in evrende böyle muhteşem incelikte olan bir işleyişin, çalışmanın bir kanun olduğunu ve bunu yöneten bir varlığın bulunduğunu da şu dizelerle ifadelendirmesi bizce hikmet ve itkan deliline değinmesindedir.

Bilir misin, ne kadar hîç imişsin ey idrâk!

Bu ukdeler edecek miydi böyle sîneni çâk?

Ya sen, ne âciz imişsin zavallı akl-ı beşer?

Mücâheden çıkacak mıydı bi'n-netîce heder?

Evet, avâlimi, hiç şüphe yok ki, bir kânûn

İdâre etmede... Lâkin nedir meâli onun?

Cihan şu gördüğümüz kitleden ibâret mi?

Bütün avâlim-i meşhûde, yoksa, hiç ismi

Bilinmeyen, sayısız, kâinât-ı uhrânın

Kemîne cüz'ü müdür? Mâverâsı ekvânın,

Adem değilse, nasıldır, nedir vücûdu aceb?

Neden bu leyl-i serâir açılmıyor, yâ Rab?⁵¹

Evrende muntazam, hassas ve mahir bir dengenin olduğu ve bu dengenin alelade, şuursuz, sıradan ve amaçsız olmadığı, her yaratılanın bir gaye için var olduğu, bu muhteşem ve hassas dengenin bir Sa'ni'si olduğu, yaratıcı Sa'ni'nin Allah (cc) olduğu kelamcılarının ve din felsefecilerinin ortak görüşüdür.

İslam düşünce tarihi boyunca, bilginler ve halk arasında çokça kullanılan ve herkesin anlayacağı bir delil olarak kabul edilen bu delili, İbn-i Rüşd, İtkan ve İnayet

---

⁵¹ Ersoy, *Safahat*, 220

delili olarak isimlendirmiştir. Batılı din adamları ve araştırmacılar da bu delil üzerinde çokça yoğunlaşmışlardır.⁵²

Nîzam ve gâye delili Kelâmîcılar tarafından şöyle ifade edilir:

"Kâinatta uyumlu sebepler ve gayeler sistemi vardır.

Bu sistem ancak âlim ve âkıl bir yaratıcının (illet-i zişuur) eseri olabilir;

O halde kâinat âlim ve âkil bir yaratıcının eseridir

Bu âlim ve akıllı olan yaratıcı ancak Allah Teâlâ'dır".

Mehmed Âkif'in nîzam ve gâye deliline vurgu yaptığı diğer mısralar ise şöyledir:

Tutun da "zerre"lerinde, çıkın sehâbiyye

Denen yığın yığın eşbâh-i âsümaniyye;

Hülâsa, âlem-i imkânı devredin; ozaman

Şühûda bağlı bir îmanla hükmeder vicdan

Ki hilkatın ne kadar şekli varsa: Ulvîsi,

Kesîfi, müdriki, uzvîsi, gayr-ı uzvîsi;

Kemâl-i şevk ile mahkûmu aynı kânûnun...

Bütün şu'ûn-i avâlim tecelliyâtı onun.⁵³

Şiirde; Akif yaratılmış olan her varlığın zerreten tutun da gök cisimlerine, uzaya, denizlere, canlı-cansız varlıklara, çöllere, ovalara kadar her şeyin bir yaratıcısı olduğunu ve yaratıcının bir gayesi olduğunu dile getiriyor ve her vicdan sahibinin,

---

⁵² Osman Demir, "Bir İsbât-ı Vâcib Olarak Ekolojik Denge" *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, (Türkiye- İstanbul, 15-16 Mayıs 2008), ed. Fahri Kayadibi (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008), 2: 73-84.

⁵³ Ersoy, *Safahat*, 215.

bunların boşu boşuna, gelişigüzel yaratılmadıklarını, bir kanuna boyun eğdiklerini anlaması gerektiğini vurguluyor.

2.1.3.3. Hareket Delili

Hareket delili, kâinattaki bütün varlıkların bir hareket halinde olduğunu ve bu hareketli varlıkların bir hareket ettiricisinin (muharrik) olduğunu anlatır. Bu hareket silsilesinin ilk muharrikinin olması zorunludur. Zira muharrikin ilk mukarrik olmaması durumunda hareket zincirini sonlandırmak mümkün değildir. Bu yüzden ilk muharrik şarttır bu da Vacibu'l-Vücut olan Allah (cc)'tır.⁵⁴

Müellifimiz bir şiirinde Allah'ın sanatına hayran kalarak şu mısraları kaleme almıştır.

Ne ittîrâd-ı müebbed! Ne muntazam hareket!
Ya ellerindeki bernâme, etseniz dikkat,
Bir incelleme mesâîyi münkasimdir ki:
Ne incelik o, kâbil değildir idrâki.⁵⁵

Bu dizelerden sonra hareket ettiricinin bir kanunla hareket ettirdiğini, yönettiğini dile getiren şairin, burada hareket deliline değindiğine kanaat ediyoruz.

2.1.3.4. Nâmütenâhî Delili

Nâmütenâhî kelimesi, sonsuzluk ve nihâetsiz anlamına gelir. Delilin takriri Kelâmîcılara göre şöyledir. İnsanda bir nihâetsizlik, sonsuzluk fikri vardır. İnsan bir varlığı sonsuz olarak düşünür. Bu fikir insana kendiliğinden gelmez. Zira insan fânidir, sonludur. Bu sonsuzluk fikri ancak sonsuz olan bir varlıktan gelebilir. Bu varlık da kuşkusuz yüce Allah'tır.⁵⁶

---

⁵⁴ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 93.

⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, 218.

⁵⁶ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 94.

Mehmed Âkif de aşağıdaki şiirinde sonsuzluk ruhunun Allah'tan kaynaklandığını dile getirmiştir.

Boştur, hele ibret diye a'mâkı, teccessüs,

Âyât-ı İlâhî dolu âfâk ile enfüs.

Bunlarda tecellî eden esrâra bakanlar,

Ümmetler için rûh-i bekâ nerededir, anlar.⁵⁷

2.1.3.5. Değişim Delili

Değişim delili, bu âlemdeki değişim, gelişim ve çeşitlilikten yola çıkarak, Allah'ın varlığını ispatlamak için kullanılan delildir. Maturidî, Âl-i İmran suresi 190. ayetini bu delil üzerine yorumlamıştır.

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ardarda gelişinde akıl sahipleri için deliller/ibretler vardır.”

İbret alınacak durum; duyu organlarıyla anlaşılmayan husuları algılamak için gerekli olan işaretlerdir. İnsanlar bunlara duyu organları vasıtasıyla yaptığı araştırmalarla ulaşır. Duyu organlarıyla anlaşılan durumlar için düşünmeye gerek yoktur. O bilgi zaten zarûrîdir. İbret alınacak olaylar ise insan aklının zorunlu olarak yapabileceği bir durum değildir. Ona ulaşmak için insan zihninin dış dünya üzzerinde düşünmesi gerekir. Gece ve gündüzün birbirine bağlanmasında ve buna benzer olan yer ve göğün yaratılmasında tek bir yaratıcının olduğu anlaşılmalıdır. Aksi durumda canlılar faydalanamazdı. Bu düşünceler Allah'ın kudretinin ve saltanatının yüceliğinin delilidir. Evrenin tamamı bir düzen içinde yaratılmıştır. Bu düzeni oluşturan husulardan bir tanesi görevini yerine getirmese bu düzen kalamaz.⁵⁸

Îlâhi kelâm, evrenin bir düzende olduğunu ve bir değişim-dönüşün içinde birbirini tamamladığını, varlığın sona ereceğini ve tekrar dirileceğine sebep olarak Allah'ı göstermektedir.

---

⁵⁷ Ersoy, *Safahat*, 419.

⁵⁸ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı, ed. Yusuf Şevki Yavuz, 2. baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 2: 264

Mehmed Âkif'in aşağıdaki şiirlerinden bu delile uygun olacak satırlara rastlıyoruz:

Mükevvenâtı ezelden halâs edip ebede
Sürükleyen; onu hayret-fezâ hüviyyette
Tekallübât ile bir müntehâya doğru süren;
Hem istikâmeti dâim o müntehâya veren,
Îrâde hep ezeli sa'yidir, bakılsa, onun;
Kimin? O kudret-i mahzın, o sırr-ı meknûnun!
Ne dinlenir, ne de âtil kalır, velev bir an,
Şu'ûn-i hilkatî teksîf edip yaratmaktan.⁵⁹

Tüm varlıkları ezelden alıp ebediyete sürükleyen, onları hayret verici bir şekilde değiştiren, bir sona doğru süren ve yönlendiren irade, mutlak güç, o gizli sır Yüce Allah'tır. Dikkat edilse bu devri âlem Yüce İrade'nin ezeli çalışmasıdır ve o Yüce İrade bu varlıkları oluşturup yaratırken bir an ne durur ne de dinlenir.⁶⁰

Kelâm âlimeri sadece Allah'ın varlığına dair deliller üzerine yoğunlaşmamış O'nun kâinatla ilgili tasarruflarından yola çıkarak bir delillendirme usulüne de gitmiştir. İmam Maturidî de bu delillerle, Yüce Allah'ın varlığını delillendirmekle beraber Allah'ın birliğini, tecellilerini, rubûbiyetini, mutlak kudretini, hükümranlığını da delillendirmek gerektiğini vurgulamıştır. Felsefe bilim dalı sadece Allah'ın varlığını delillendirilirken; kelâm ilmi bunun ötesine geçerek, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi ve dinamikliği de delillendirmeye çalışır.⁶¹

Mehmed Âkif'in de Allah'ın varlığının delillerinden birçoğuna vurgu yaptığını görüyoruz. Allah ile insan arasındaki ilişkiyi, dinamikliği, insanın çalışması gerektiğini ve ebedi hayatın bu şekilde kazanılacağını kaleme almıştır. İlgili beyit ile

---

⁵⁹ Ersoy, *Safahat*, 216

⁶⁰ Ersoy, *Safahat*, 216

⁶¹ Şaban Ali Düzgün, "Varlık", 216.

de İmam Madrid’iyle aynı görüş üzere olduğu anlaşılıyor.⁶² Bahsi geçen beyit şöyle yazılmıştır:

Evet, soruldu mu idrake ansızın bu suâl,
Lisân-ı hâli şu düstûru haykırır derhâl:
“Bekâyı hak tanıyan, sa’yi bir vazîfe bilir;
Çalış çalış ki, bekâ sa’y olursa hak edilir.”⁶³

Yine kelâm âlimleri, Allah’ın kâinat ile tasarrufunu açıklayan delillerde Allah’ın “Hakîm” oluşunu ve her şeyi ince bir ayar ile hükmettiğine değinirler. Zîra hikmetin olmadığı bir yerde plansız, nizamın olmadığı her şeyin düzensiz ve gelişigüzel yapılacağını vurgular. Yüce Allah ise bu durumdan münezzehtir.⁶⁴

En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat;
Fıskırır bir damlacık ottan tutup sıksan, hayât!
Dün, kemikten külçe halindeydi her çıplak fidan;
Bak: Ne sağlam kan, bugün, dolgun yüzünden damlayan!
Dün, ne mâtemdeydi âlem! Yer hazin, gökler hazin;
Sûr-i fitrattır bugün: Fıtrat bugün sahrâ-güzin!⁶⁵

Mehmed Âkif, âlemde bir diriliş bayramının olduğunu ve her şeyin Hakîm ism-i celili ile Yüce Allah’ın san’atı olduğunu dile getiriyor. Bu dizeler anlatılanlar üzere değişim delilini akla getiriyor.

2.1.4. Allah’ın İsimleri

Kelâm ilminde, İlâhî isimlerin tevkîfliği ve kıyasiliği problemi adı verilen bu başlıkta; Allah’ın zatının layığıyla nasıl isimlendirileceği, izlenek yol ve üzerinde durulacak ölçünün ne olacağı konusu üzerine âlimler farklı görüşler ileri

---

⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, 567

⁶³ Ersoy, *Safahat*, 225.

⁶⁴ Şaban Ali Düzgün, “Varlık”, 216.

⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, 195

sürmüşlerdir. Bu isimlendirmenin kıyas metoduyla mı yoksa naslarla mı olacağı tartışılmıştır. Bu konuda iki temel görüş vardır. Ehle-i Sünnete göre isimlendirme ancak naslarla mümkündür. Kıyas metodu ile isimlendirme caiz değildir. İlk dönem Sünnî kelâmcılar, Hadis âlimleri ve Selef âlimleri böyle bir isimlendirmeyi aşırılığa kaçmamak ve ihtiyata binaen yasaklamışlardır. Allah'ın zatına saygı duyulması gerektiği ve kuralsız disiplinsiz ve gelişi güzel akla uygun gelen her ismin verilmesini ilhad olarak kabul etmişlerdir.

Mu'tezile Kelâmcılarından bazıları ise “Allah'ın zatına layık, naslarla kıyas yapılan, Kur'an'ın ruhuna ve indiği dönemin Arapçasına uygun olacak şekilde sadece âlimlerin değil halkın da anlayacağı bir dilde Allah'ın zatına yakışır isimler verilmesinde bir sakınca yoktur” görüşünü ileri sürmüşlerdir. Burada önemli olan nokta ise Allah'ı tenzih konusunda kusur oluşturmayacak ve Allah'ın şanına yakışır isimlerin verilmesi gerekir. Mesela Vacibü'l-Vücut, Vacibü'l-Mutlak gibi.⁶⁶

Esmâü'l-Hüsna olarak bilinen Allah'ın en güzel isimleri, Kur'an-ı Kerim'de dört ayrı yerde geçer. Hadis kaynaklarında da Allah'ın en güzel isimlerinden bahsedilmiş ve Tirizinin bir hadisinde bu isimlerin doksan dokuz olduğu ifade edilmiştir. Allah'ın en güzel isimlerini sayılarla sınırlandırmak doğru olmayabilir. Çünkü Rabbin birçok isminin olduğu mâlumdur. Zira Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerde geçen isimler bir araya getirilirse doksan dokuzdan fazla olduğu görülür. Ancak Rabbimiz, kendisini bize tanıtmak istediği kadar ismini bildirmiştir.

Âlimlerimiz ise Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerde geçen bu isimlerin en meşhurları bir araya getirerek bu doksan dokuz ismi Esmâ'ül-Hüsna olarak isimlendirmişlerdir. Bu şekilde sistemleştirilen Esmâ-ü'l-Hüsna dışında kalan isimlerin reddi ise mümkün değildir.⁶⁷

Üzerinde çalıştığımız eserde İslam Şairimiz Mehmed Âkif, bu isimlerden birçoğuna değinmiştir.

---

⁶⁶ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 102.

⁶⁷ Mevlüt Özler, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, *Kelam El Kitabı*,(Ankara: Grafiker Yayınları, 2012) 219.

2.1.4.1. El-Hak

Sözlükte, batılın zıddı, yerine getirilen hüküm, adalet, varlığı sabit olan, doğruluk, aslı, uygunluk uyumluluk, hakikat vb. anlamlara gelen “Hak” kelimesi mastardır ve Allah’a nispet edilen sıfattır.⁶⁸

“Hak” kelimesi Kur’an’da birçok anlamda kullanılmıştır. Allah’a vasfedilen El-Hak ism-i celili ise Kur’an’da şu şekilde geçmektedir.

Bu böyledir, çünkü Allah, Hakk’ın ta kendisidir, O ölüleri diriltir ve O’nun her şeye gücü yeter.⁶⁹

İşte burada yardım ve hakimiyet Hak olan Allah’ındır.⁷⁰

Şairimiz de dizelerinde bu anlama mütabık olarak El- Hak ism-i celilini şu şekilde ifade etmiştir: Allah’ın Hâlik ismi celilini kullanarak sayısız isminin olduğunu ancak bunların en başında Hak isminin geldiğini belirtmiştir. Bir şeyi hikmetin gereği olarak yaratana Hak adı verilir. Yûnus suresi 32. ayette şöyle buyrulur: “İşte Hak olan Rabbimiz Allah budur. Hakkın ötesinde sapıklıktan başka ne var ki?”⁷¹

Hâlik’in nâ-mütenâhî adı var, en başı: Hak.

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!⁷²

İnsanların sinesinde imanın yerleşmesiyle faziletler yeşerecek, “Hak” kelimesi insanca yaşamak ve medeniyetin zirvesine ulaşmak için önemli yer tutacaktır. İmanla üstün ahlak beraber sinede yer bulunca batının bilimsel

---

⁶⁸ Râğib el-İsfâhânî, “*Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü*”, çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu, 4. baskı, (İstanbul: Yarı Yayınları, 2015), 274.

⁶⁹ Hac, 22/6.

⁷⁰ Kehf, 18/24.

⁷¹ İsfâhânî, “*Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü*”, 275.

⁷² Ersoy, *Safahat*, 379.

çalışmalarını almak artık anlamlı hale gelecekti. Sadece çalışmak yeterli olacaktır. Âkif müslümanların ilerlemesi için çalışma mefhumunu sık sık vurgulamaktadır.⁷³

Alınız ilmîni Garb'ın alınız san'atini,
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini..

2.1.4.2. El-Ehad, El-Vahid, Es-Samed

Ahed “bir yegâne, bir tek anlamına gelir. Vahid de benzer anlamda kullanılır. Ancak Ahed nefy için kullanılırken Vahid ise müspet anlamda kullanılır. Zira Ahed kelimesi İhlas süresinde nefy anlamında kullanılmıştır. “O'nun ortağı ve dengi yoktur.” Bu yüzden İhlas Suresi tevhid suresi olarak da adlandırılır.⁷⁴

Başka bir tanımda ise Ahed sadece “tek” anlamındadır. “Bir” olarak tercüme edilen ise vâhid'dir. Tabii buradaki ‘bir’ ifadesi sayı olarak birliği ifadesi etmez, ortağı, şeriki olmayan anlamındaki ‘bir’i ifade eder. Bu yüzden İhlas suresinde şöyle buyrulur: “De ki O, Allah'dır, birdir. Allah Samed'dir (bütün varlıklar kendisine muhtaçtır ama O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) Doğurmamıştır, doğrulmamıştır. O'nun hiçbir dengi (eşi ve benzeri) yoktur.”⁷⁵

Mehmed Âkif de dizelerinde bu anlama gelen “Ehâd” ismi celilini işlediği şiiri şöyledir:

Sofusun farz edelim, şimdi de boy boy tesbîh...
Dalkavuklar bütün insan kesilir, lâ-teşbîh!
Taylâsan, cübbe, kavuk, hırka, hep esbâb-ı riya,
Dış yüzünden Ömer'in devri muhîtin gûyâ.
Kimi sâim , kimi kâim, o tavanlar, yerler
“Kul hüva'llâhu ehad” zemzemesinden inler.⁷⁶

---

⁷³ Düzdağ, *Üstadım Mehmet Âkif*, 41.

⁷⁴ İsfâhanî, “*Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*” 64

⁷⁵ Numan b. Sabit, İmam Azam Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, 3. baskı, çev. Mustafa Kasadar, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 39.

⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, 381.

Âkif, yaşadığı dönemdeki şahsiyet kaybını, ikiyüzlülüğü, bulunduğu yerin rengine giren bukalemun tabiatlı insanları eleştiriye devam eder. Âkif, muhatabına, “sofi olduğunu düşün” diye seslenir. Etrafındaki insanlar Hz. Ömer’in devrini andırırçasına takke, cübbe, hırkaya bürünmüş, kimi oruç, kimi namaz için kıyamda, kimileri Allah zikriyle tavanları çınlatmakta; hülasa ne kadar riya esbabı varsa tastamam diyerek cemiyetteki riyakârlığın ne boyuta vardığını anlatmaya çalışır. Cemiyetteki tüm olumsuzların ifade edildiği mısraların arasında özellikle Hz. Ömer’in zikri ona ve onun dönemine olan özlemin bir ifadesi olarak yorumlamak mümkündür.⁷⁷

Sen bu coşkunluğa istersen inan, hepsi yalan,
“Hüve”nin merci’i artık ne “ehad”dır , ne filân.
Çünkü mâdem yürüyen sâde senin saltanatın,
Şimdilik heykeli sensin tapılan menfa’atın.
Kanma, hey kukla kıyâfetli adam, hey sersem,
Herifin ağzı “samed ”, mi’desi yüzlerce “sanem ”!⁷⁸

Mehmet Âkif dönemindeki insanların bu gösterişinin yalan olduğunu dile getiriyor. Bu davranışı sergileyen insanların tevhid inancını eleştirdiği anlaşılıyor. Ona göre İhlas suresindeki “huve” zamirinin atfedildiği kelime artık “ehad” ismi değildir. Bunun haricinde insanların uydurduğu “sanem’dir.”

Yehûd Üzeyr’e, Nasârâ Mesih’e, ibnu’llâh
Demekle unsur-i tevhîd olur giderse tebâh;
Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmâna?⁷⁹

---

⁷⁷ Mehmet Göktaş, “XX. Asırda Dinî Edebiyatın İki Güçlü Temsilcisi Mehmet Âkif ve Necip Fazıl’ın Şiirlerinde Hz. Ömer”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: 2018), 556.

⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 381

⁷⁹ Ersoy, *Safahat*, 230

Semerkindî, (ö. 702) Putpereset, Senevviye ve Hristiyanların müşrik olduklarını dile getirir. Onların bu tutumu vahdaniyet ilkesine yani Allah'ın birliği ilkesine ters düşmektedir.⁸⁰ Tıpkı; Semerkindî gibi Mehmed Âkif Ersoy da bu grupların müşrik olduklarına kanaat getirdiğini düşünüyoruz. Bu fikre yukarıda zikrettiğimiz beyitlerden ulaşıyoruz.

2.1.4.3. El-Hakim

Hikmet kökünden türemiş olan el-Hakîm ismi, bir şeyi yerli yerine koymak, bir işi en uygun bir şekilde yapmak veya bir yasağı en güzel bir şekilde koymak, bir şeyi ıslah kastıyla men etmek, herhangi bir yanlışını önlemek, taraf tutma arzusunu ve zulmü engellemek, bir işi bilerek muhkem, sağlam, eksiksiz ve kusursuz bir şekilde yapmak anlamlarına gelmektedir. Ku'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:⁸¹

"Allah hakimlerin hakimi değil midir?"⁸²

Mehmed Âkif de şiirinde Hakim ism-i celil'ini şöyle işlemiştir:

Bu harb işinde kazanmaktadır çalışmış olan;

Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan.

Nedir murâdı, bilinmez, fakat Hakîm-i ezel,

Cihânı ma'reke halk eylemiş, hayâtı cedel.

Kimin kolunda mesâi denen vefâlı silâh

Görölmüyorsa, ümîd etmesin sonunda felâh.

Gerek hücûma geçilsin, gerek müdâfa'aya:

Müsellâh olmalı mutlak giren münâza'aya⁸³

Tembelliği müslümanlara yakıştırmayan Âkif, çalışmanın önemine çokça değinmiştir. Yukarıdaki şiirinde Hakîm-i Ezel'in, dünyayı savaş yeri olarak

---

⁸⁰ Gökçe, *Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve Kelam İlmindeki Yeri*, 54.

⁸¹ İsfahânî, "Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü" 277.

⁸² Tin 95/8.

⁸³ Ersoy, *Safahat*, 224.

yarattığını söylemiş, hayatı savaşıma benzetmiştir. Hayatı kazanmanın tek şartını ise “vefâlı silâh” benzetmesiyle “çalışma” eylemine bağlamıştır.

2.1.4.4. El-Hâlik

Hâlik, yaratma anlamına gelen halk kelimesinin mastarı olup ism-i failidir. Hallâk ise mübalağa sığasındandır ve “sürekli, devamlı olarak mükemmel bir şekilde yaratan, durmadan yaratan, işi gücü yaratmak olan” anlamı vardır.

Mehmed Âkif de ‘Hâlik’ kelimesini çokça kullanmıştır, bunlardan birkaçı şöyledir:

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:

Bak tecellî eyliyor bin şe’n-i gûnâgûn ile.

Ey, bütün dünyâ ve mâfihâ ayaktayken, yatan!

Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah’tan utan!⁸⁴

Mehmed Âkif, müslümanların tembel ve miskin halinden şikayet ederek onların çalışması gerektiğine defalarca değinmiş, kâinattaki bütün mevcudatın çalışmasına bakıp ibret alarak tefekkür etmelerini istemiştir. Bu beyitte ise yaratılmışlar şöyle dursun, bakın Hâlik bile kâinata tecelli ederek çalıştığını ve biran⁸⁵ bile durmadığını ifade ediyor. Bütün aevrenin ve içindekilerin, afakın ve enfüsün durmadığına birçok kez değinen Şairimiz, burada çalışmayan tembel ve miskin davranan insanları adeta bir leşe benzetmiştir. Ve bu insanların bir an önce Allah’tan ibret alarak davranmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁶

İslam Şairi başka bir şiirinde ise insana, kendisinde bulunan ihtişamın kime ait olduğunu soru yoluyla tefekkür etmesini sağlamıştır.

---

⁸⁴ Ersoy, *Safahat*, 26.

⁸⁵ Ersoy, *Safahat*, 216.

⁸⁶ Ersoy, *Safahat*, 26

Hallâk durmadan yorulmadan yaratma anlamına gelir. Mehmed Âkif de bir şiirinde Hallâk kelimesini olduğu gibi kullanırken başka bir şiirinde de anlamına yer vermiştir. Aşağıdaki şiirinde Hallâk ismini direkt kullandığını görüyoruz.

Fakat yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkâkı,
Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk'ı!⁸⁷

Hallâk anlamının kullanıldığı şiir ise şöyledir.

Îrâde hep ezeli sa'yidir, bakılsa, onun;
Kimin? O kudret-i mahzın, o sırr-ı meknûnun!
Ne dinlenir, ne de âtil kalır, velev bir an,
Şu'ûn-i hilkatı teksîf edip yaratmaktan.⁸⁸

Dünyada var olmanın ve davamlılığı sürdürmenin yolu çalışmaktan geçtiğini söylemiştir. Gerek lişi gerek devlet olarak düşünülebilir. Bunun için kişi üzerine düşen görevi liyakatle yapması gereklidir. Bunun önemine binaen verdiği örnek çok çarpıcıdır. Âkif, Allah'ın bile her gün değişik tecellilerle her an bir şeyler yaptığı analogisini, akılcılığı kendine ve sistemine ilke edinen Mâtürîdî gibi sunmaktadır. Allah bile her an değişik eylemlerde bulunurken müslüman Türklerin leş gibi yatmasını Allah'a saygısızlık olarak değerlendirmiştir.⁸⁹

2.1.4.5. El-Celâl, El-Cemâl

Celâl kökünden Celîl ismi türemiştir. el-Celîl ism-i şerîfi, yücelik, ululuk, azamet sahibi olmak, uzun ömürlü olmak, insani özelliklerden, beşeri zaafardan, hata ve kusurlardan uzak olmak anlamlarına gelmektedir.⁹⁰

Mehmed Âkif, içinde bulunduğu zor zamanlar ve savaşlar dikkate alınırsa bu isimleri şiirlerinde yer vermesi olasıdır. Çünkü elde kalan son yurdu en soylu milleti

---

⁸⁷ Ersoy, *Safahat*, 176

⁸⁸ Ersoy, *Safahat*, 216

⁸⁹ Mustafa Ünal, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâtürîdîlik", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (Türkiye-Eskişehir, 28-30 Nisan 2014), hzr. Ahmet Kartal (İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014) 259-269.

⁹⁰ İsfahânî, "*Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*" 218.

ile birlikte Allah'ın kahreden emriyle bir avuç aşağılık soysuz ordu ile yok edilmesi neticesinde Allah'a karşı hayal kırıklılığını şu sözlerle ifade eder:

Her ân ediyorsun bizi makhûr-ı celâlin,

Kurbân olayım, nerde senin, nerde cemâlin?⁹¹

Savaş, yokluk ve yoksulluktan imtihan olunan çağda yaşayan Şair, Allah'ın sitemkâr bir ifadeyle Allah'ın Cemâl ism-i celîlini arzuladığını dile getiriyor. Bu imtihanlar ve savaşlar kötülük probleminin konusudur.

Kötülük, iyinin karşıtı olan şeyi, durumu vb.ifade eder. İnsan bazen hoşuna giden herşeyi iyi olarak tanımlasa da aslında vicdanıyla başbaşa kaldığında ortak aklın ve vicdanın kabul ettiği şey olarak kabul eder.⁹²

Kötülük metafiziksel ve ahlâkî olarak ikiye ayrılır. Metafiziksel kötülük, Leibniz'e göre genel anlamda eşyadaki kemal ve yetkinliğin eksik olmasıdır.⁹³ Filozoflar bu eksikliği şöyle değerlendirir. Allah'ın yüce hükümlerinin ve yönetiminin mükemmel olması dolayısıyla çok sayıda iyiliğin, varlığını sürdürmesi için az sayıdaki kötülüğün bulunması kaçınılmazdır.⁹⁴

Kelâmcılar ise metafiziksel olarak kötülük problemine; hikmet kavramıyla açıklar: Onlara göre savaşlar, doğal afetler, acılar ve hastalıklar gibi kötülüklerin bu dünyada olası birer imtihan sebebi ve öbür dünya için insana faydalı olacak birer hikmet içermektedir. Allah bu dünyada kötülüklerin bulunmasına izin vermesinin sebebi, insana bahşettiği akıl ve vicdanla iyiyi kötüden ayırt edebilme yeteneğidir. Bu vesileyle insan hür iradesiyle tercihlerinden sorumludur.⁹⁵

---

⁹¹ Ersoy, *Safahat*, 17

⁹² Metin Özdemir, "Kötülük Problemi", *Kelâm El Kitabı*, ed Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları,2012), 557.

⁹³ Selçuk Güzel, "İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak 2013), 171.

⁹⁴ Özdemir, "Kötülük Problemi", 558.

⁹⁵ Fethi Kerim Kazanç, "Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış" *Kelâm Araştırmaları* 6/1 (2008), 90.

Ahlâkî kötülük ise insanın kasıtlı olarak kötülüğe meyletmesidir. Ayıplar, kusurlar, bencillik, kıskançlık, methametsizlik gibi özelliklere yönelmektir. Allah iyi-kötü fiilleri yaratmıştır. Fiilerin kesbi insana ait olduğu için sorumluluk insandadır.

Tecellî etmedin bir kerre, Allah'ım, cemâlinle!

Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!⁹⁶

Şair ömrü boyunca rasyonalist bir tanrı inancına sahip olmuştur. bütün varlığını kaybettiği anda, bunun dışına çıkarak bir sefercik de olsa Allah'ın müdahaleciliğine teslim olup cebri bir beklenti içine girmiştir. Buna rağmen şiirin son kıtasında yine özüne dönmüştür.⁹⁷

Sus ey divâne! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tâdı

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.⁹⁸

Bu ifadelere karşılık insan sa'yinin önemine vurgu yaparak son bölümü tamamlar.

2.1.4.6. El-Mâlik

“Dünya ve ahiretin mülkü yalnız kendisinde olan” anlamına gelen Mâlike'l-Mülk, yalnız medenî olan bir ayette geçer. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruyor:

De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.”⁹⁹

Mehmed Âkif de şiirinde şöyle işlemiştir:

---

⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 177

⁹⁷ Ünal, “Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâtûrîdîlik”, 267.

⁹⁸ Ersoy, *Safahat*, 177

⁹⁹ Âl-i İmran, 3/26.

Îlâhî, “Mâlike’I-Mülk’üm ” diyorsun... Doğru, âmennâ.

Hakîkî bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!¹⁰⁰

...

Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ¹⁰¹

Daha önce de değindiğimiz gibi savaş yılları Âkif’i cebrî ifadeler kullanmasına sebep olmuştur. “Ya Râb bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?”¹⁰² mısrası ile başlayıp “Ağzım kurusun yok musun ey adl-i Îlâhî!”¹⁰³ mısrası ile biten şiiri, Araf suresinin “içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin Allâhım?...”ayetinin ilhamı ile yazılmıştır. Felaketlerin bitmediği yıllarda Allâh’ın yardımının neden gelmediği sorgulamıştır. İslam’a ve Müslümanlara yapılan zulümler karşısında şairin üzüntülü olduğu, yüreğinin kan ağladığı ve Mâlike’I-Mülk’e kalbini açarak samimi ifadelerle içini döktüğü anlaşılıyor.

2.1.4.7. Es-Sâni

Sözlükte yapmak, eylemek, sanâtkarane ve maharetle meydana getirmek anlamına gelen bu terim genellikle Kelâm âlimleri tarafından Allah ve Halık kelimesi yerine kullanılır.¹⁰⁴ Kur’an-ı Kerim, evrenin belli bir düzende işleyişini ve bu işleyişin Allah’ın sanatkârane işi olduğunu belirtmek için ifade edilir.¹⁰⁵ Ayet-i Kerime’de şöyle buyrulur:

“Bu her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır.”¹⁰⁶

Ayetin öncesinde dağların düzenin dağılması ve ilk yaratılışındaki esasın bozulması gibi hususlar belirtilmiştir. Eşyanın bozulması belli bir hikmete bağlamak

---

¹⁰⁰ Ersoy, *Safahat*, 175.

¹⁰¹ Ersoy, *Safahat*, 175.

¹⁰² Ersoy, *Safahat*, 187.

¹⁰³ Ersoy, *Safahat*, 188.

¹⁰⁴ Bekir Topaloğlu, “Sâni” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 106.

¹⁰⁵ İsfâhanî, “*Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü*” 565.

¹⁰⁶ Neml 27/88.

ve ilk halini sağlam, güzel, yerli yerinde ve sanatkârane yapıldığını anlamak kaçınılmazdır. İlk halinin tahribi onun sanatkârane yapılmadığını göstermez.¹⁰⁷

Mehmed Âkif de şiirinde Es-Sâni ismini kullanmıştır.

Vecde gel, vahdete dal, âlem-i kesretten uzak...

Yalnız Sâni’i gör, san’ati, masnû’u bırak!

Ben de bir yer bularak şöylece tenhâ dalayım.

Varlığından geçeyim, mahv-ı temâşâ kalayım!¹⁰⁸

Yazr bu beyitte vurguladığı konu şöyledir:

Varlık âleminde uzaklaşıp birlik âlemine dalarak düşünmek gerekiyor. Âlemdeki sanatı ve sanat eserinden yola çıkıp Sani’i’in varlığını bilmek gerektiğini vurguluyor. İnzivaya çekilmeyi tefekkür ederek kendinden geçmeyi azru ediyor.

2.1.5. Allah’ın Sıfatları

Sözlükte bir varlığın niteliğini, halini, özelliklerini belirtmek ve zatı tanıtan gerekli alametlerdir. “Allah’ın insanlara bilinmesini sağlayan nitelik veya Allah’ın zatına nispet edilen manadır.”¹⁰⁹

İnanç esaslarının birincisi olan Allah’a iman, Allah’ın varlığına ve birliğine ayrıca sıfatlarına da iman etmeyi gerektiren bir inanç sistemidir. Muhâlefetün li’l-Havâdis olan Allah hem zatıyla hem de sıfatıyla da Muhâlefetün li’l-Havâdis’tir. Çünkü varlıkların sıfatları mertebelerine bağlıdır. Buradaki mertebe kelimesi, o varlığın mümkün veya vacib olduğunu gösterir.

Yani varlık, mümkün varlık ise sıfatları da mümkündür, varlık vacip varlık ise sıfatları da vaciptir. Mesela kırmızı çiçek ele alınırsa; çiçek mümkün bir varlık olduğu gibi kırmızı oluşu da mümkündür. Zira çiçek solduğunda kırmızı rengini de kaybedecektir.

---

¹⁰⁷ Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabu’l-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: İsam Yayınları, 2002), 492.

¹⁰⁸ Ersoy, *Safahat*, 143.

¹⁰⁹ Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, 41.

Vacip olan varlığının sıfatlarının da vacip olması gerekir. Varlıklar arasında Allah'tan başka vacip varlık olmadığı için Allah'ın sıfatları da vaciptir. Yani vacib'ul vücudun sıfatları ile diğer bütün mahlûkatın sıfatları arasında bir benzerlik yoktur ve olamaz.¹¹⁰

Kelâm âlimleri Allah'ın Kur'an'da zatını tanıttığı sıfatları, daha kolay anlaşılabilir diye sınıflandırmışlardır. Akılla bilinip bilinmemesi yönüyle aklî ve haberî olmak üzere ikiye ayırırlar. Aklî sıfatlar başlığı altında sıfât-ı zâtîyye ve fiili sıfatlar yer alır.

2.1.5.1. Zâtî Sıfatlar

Yüce Allah'ın zatını nefyeden sıfatlardır. Yani Allah'ın zatına yakışmayan, O'ndan nefyedilen nitelikleri belirler ve Allah için zorunlu olan sıfatlardır. Sıfât-ı nefsiyye olarak da adlandırılan bu grup altında ise selbî ve subûfî sıfatlar bulunur. Bu sıfatların gruplandırılması ve isimlendirilmesi içtihad ile olduğu için değişebilmesi mümkündür.

Selbî sıfatlar; vücûd, kıdem, beka, kıyam bi-nefsihi, vahdaniyet ve muhâlefetün li'i-havâdis.

İman şairimizin şiirlerinin birçoğunda Allah'ın isim ve sıfatlarına sıkça rastlanır. Safahat dışında kalmış şiirler incelendiğinde, Terkib-i Bent adlı şiirinde şöyle bir beyite rastlanır ki selbî sıfatların birçoğunu burada görmek mümkündür:

“Birsin, ezelisin, ebedisin, samedîsin,

Ya Rab sana yoksun demeye var mıdır imkân.

Sadece bu beyitte selbî sıfatların dört tanesini görüyoruz:

2.3.1.1. Vücûd

“Sana yoksun demeye var mıdır imkân” demesiyle “vücûd” sıfatına işaret edilmiştir.

---

¹¹⁰ Özler, “İlahî İsim ve Sıfatlar”, 221.

Sıfât-ı nefsî olarak da adlandırılan bu sığata, asıl zatî veya nefsî sıfat da denir. Bu sıfat, diğer bütûn sıfatların nitelenmesi için zorunludur. Yani Allah'ın varlığı kabul edilmeden onun diğer sıfatlarından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Allah zatıyla kâimdir. O'nun varlığı bir başka şeye muhtaç değildir. Ama her şey O'na muhtaçtır. Allah'ın varlığını bilmek aklen zorunludur.

Âlimler arasında vücûd'un sıfat olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Bazıları zat üzere zaid olduğunu söyler, bazıları da zat üzerine zaid değil zatıyla aynıdır der. Eş'arî ve Maturidî bu sıfatı selbi sıfatlar arasında sayar.

2.3.1.2. Kıdem

“Birsin, ezelin, ebedisin, samedîsin,
Ya Rab sana yoksun demeye var mıdır imkân.”¹¹¹

Şair “Ezelisin” ifadesi ile kıdem sıfatını işaret etmiştir.

Sözlükte “Kıdem”, ezeli olmak, başlangıcı olmamak demektir. Allah, Vacibü'l vücûd'dur. Vacibü'l vücûd olan Allah'a bir başlangıç yakıştırılırsa, bu başlangıçtan önce bir yokluktan bahsetmek gerekir. Bu ise varlığa sonradan yaratılma özelliği katar yani mâhluk vasfına getirir. Mâhluk, mümkün varlıktır, oysa Allah'ın varlığı vaciptir.

Allah'ın ezeli olduğunu vurgulayan Hadid Suresi 3. ayette Allah'ın ezeli olduğu şöyle ifade edilir.

“O ilk ve sondur. ”

Bu ayet Allah'ın zatının öncesinin ve sonunun olmadığını O'nu önceleyen bir şeyin ve anın olmadığını ifade eder. Yani Allah'ın olmadığı bir anı düşünemeyiz.¹¹²

2.3.1.3. Bekâ

“Birsin, ezelin, ebedisin, samedîsin,
Ya Rab sana yoksun demeye var mıdır imkân.

---

¹¹¹ Risale Haber, “Bir Tevhid Şiiri Akif'ten”, erişim: 12 Temmuz 2019, <https://risalehaber.com/bir-tevhid-siiri-akiften-21058yy.htm>

¹¹² Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2014), 58.

“Ebedi” kelimesi ile Şairimiz Allah’ın sıfatlarından “Bekâ” sıfatına işaret etmektedir. Sözlükte varlığını sürdürmesi, varlığının sonunun olmaması, Allah’ın ebedi olması anlamına gelen “bekâ”, terim olarak Allah Teâlâ’nın ebedi oluşunun, O’na asla yokluğun ârız olmadığını ve olmayacağını ifade eder.¹¹³

Yüce Allah zatı ile bâkidir. O’nun bakî olması için bir şeye ihtiyacı yoktur. Başkasına ihtiyacı olan varlık, mümkün bir varlık olur oysa Allah vacip bir varlıktır. Tıpkı zati ile kadim olduğu gibi. Bekâ sıfatı var olmaya ilave bir sıfat değildir. Diğer varlıkların, varlığı düşünüldüğü gibi yokluğu da düşünülebilir. Bu onların mümkün varlık olduğunu gösterir. Mümkün varlıkların bekâsi onların yinelemesiyle olur. Kelâm ilminde buna teceddüd denir. Oysa Allah bundan beri’dirve zatı ile bakîdir.

Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de baki olduğunu Rahman Suresi 26. ve 27. ayette şöyle açıklıyor.

“Yeryüzünde bulunan her canlı fânidir. Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zatı bâki kalacaktır.”

Yine Hadîd Suresi 3. ayette;

“O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. O her şeyi kemâliyle bilendir,” şeklinde ezeli ve ebedî olduğunu bize bildirmiştir. Bu ayette Allah’ın birkaç isim ve sıfatlarına değinilmiştir.

Allah’ın isim ve sıfatlarının sayısını tam olarak bilmek de mümkün değildir. Allah, ilminin, insana yarayacağı kadarını bildirmiştir.¹¹⁴

2.3.1.4. Vahdâniyyet

“Birsin, ezelisin, ebedisin, samedîsin,

Ya Rab sana yoksun demeye var mıdır imkân.

İman Şairi beyitine “birsin” ifadesiyle başlar. Birsin kelimesi vahdaniyete işaret eder.

---

¹¹³ Ardoğan, “*Delillerden Temellere*”, 59.

¹¹⁴ Özler, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, 231.

“Vahdâniyet” tek olmak anlamına gelir. Yüce Allah zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve her yönüyle birdir, tektir. O’nun bir eşi, benzeri veya zıddı yoktur.. Bu “bir” ile ifade edilen sözcük, sayı bakımından bir veya üzerine bir sayı daha eklendiğinde artan “bir” değildir. Allah’ın birliği sayı ile ifade edilmeyen ‘bir’dir, tektir. Çünkü sayı ile ifade edilen birin negatifi yani zıddı vardır. Oysa Yüce Allah bu durumdan münezzehtir. Allah Vahidü’l-Ehâd’dır.

Yüce Allah sıfatlarında da birdir. Yüce Allah’a nispet edilen sıfatlar başka hiçbir varlığa nispet edilmeyen ve hiçbir varlıkta olmayan sıfatlardır. Mesela Allah’ın konuşması bir başka varlığın konuşması gibi değildir. O konuşmak için hiçbir şeye, bir uzva ihtiyaç duymaz. Yüce Allah zatında ve sıfatlarında olduğu gibi fiillerinde de birdir ve benzersizdir.¹¹⁵

2.3.1.5. Kıyâm Bi Nefsihi

Allah’ın mutlak olarak kendinden başka hiçbir şeye muhtaç olmaması, kendi kendine var olması, zâtı ile kaim olması anlamına gelen kıyâm bi-nefsihi bir Kelâm terimidir. Kıyâm bi’l-gayr’ın zıddıdır.

1.3.1.6. Muhalefetün li’l-Havâdis

Arapça’da bir tekib olan Muhalefetun li’l-Havadis; bir şeyin diğerine aykırı olması anlamına gelen “muhalefet” ve sonradan yaratılmış anlamına gelen “havadis” kelimesiyle oluşan “Muhalefetün li’l-Havadis” sözlükte “sonradan yaratılanlara benzememek” anlamına gelir. Yüce Allah’ın zatıyla ve sıfatıyla sonradan yaratılanların hiçbirine benzememesini ifade eder.¹¹⁶

Mehmed Âkif, “Tevhid yahut Feryad” adlı şiirinde “Muhâlefetûn li’l-Havâdis” sıfatına şöyle değinmiştir.

Hükmün ki tahakküm edemez seyrine bir şey;

Bir anda bu pâyansız olan cevvi eder tayy

Bir an, diyerek eylemişim bilmeyerek, bak!

¹¹⁵ Özler, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, 233.

¹¹⁶ Metin Yurdagür, “Muhalefetün li’l-Havadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 402-403

Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak!
Bakî'yi beşer her ne kadar etse de tenzih,
Fâniyyeti îcâbı, eder kendine teşbîh!
İtlâka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür?
Eşbâhı görür eyler iken rûhu tasavvur!¹¹⁷

Tevhîd Şairimiz; burada Allah'ın sonradan yaratılmış hiçbir şeye benzemediğini ifade ederken insanın bunu anlamada ve tefekkür etmede yetersiz kaldığını, bunun sebebinin ise insanın fâni olmasından ve Allah'ı tenzih ederken tenzihatta kullanılan dilin hâdis kelimeler içermesinden kaynaklandığını anlamaktayız. Bunu ruhu düşünürken beden giydirdiğini örnek vererek anlatmıştır.

Kur'an-ı Kerim Şûrâ suresi 11. ayette Allah'ın sonradan yaratılanlara benzemediğini şöyle bildirir:

“O'nun benzeri gibisi yoktur.”

Yüce Allah, sonradan yaratılanlara, cisim olmama, hulûl etmeme, mekândan münezzehe olma ve algıların ötesinde olma özellikleri ile benzememektedir.

Tevhid şairimizin bir şiirinde ‘mekânda münezzehe olma’ konusuna değindiğini görüyoruz.

2.3.1.7. Mekândan Münezzehe Olma

Kur'an-ı Kerim'de Allah, tanıtılırken ya ne olduğu ya da ne olmadığı hakkında bilgi verilmiştir. Allah'ın gücü ve kudreti müteşabih kelimelerle anlatılmıştır. Çünkü insan varlık itibari ile ancak Allah'ın donattığı kadar duyabilir, görebilir ve düşünebilir.

Allah Teâlâ zamandan ve mekândan münezzehtir. O'na bir şey izafe edilemez, mekâna sığdırılmaz, O'na yön tayin edilemez. Çünkü zaman, mekân, yön; insanların herhangi bir şeyi algılayabilmesi için kullanılan göreceli ve sonradan

---

¹¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 16.

yaratılmış mâhluk kavramlardır. Yaratılmış olan mekân da mümkün olduğuna göre yani varlığı ve yokluğu düşünülebildiğine göre Allah'a mekân izafe edilemez. Çünkü Allah bunlardan beridir.

İman şairi durumu şiirinde şöyle anlatmıştır:

Lâ-mekânlarda mısın; neredesin, ey gâib İlâh?

Dönerim enfüsü, âfâkı ezelden beridir.

Serpilip kubbene donmuş, o ışık damlaları,

Seni, yer yer arayan yaşlarımın izleridir!¹¹⁸

Yüce Allah zat ve sıfatlarında mahlûkata benzemez. Eğer bir benzerlik olsaydı var olma hükmü bakımından mümkün varlık olurdu. Mümkün varlığın, varlığı ve yokluğu düşünülebildiği için bu da Yüce Allah'ın vacip varlık oluşuna aykırı olur ve sonradan yaratılanlara benzerdi. Bu benzerlik birçok sığata aykırı olduğu gibi kıdem sıfatına da aykırı olurdu.¹¹⁹

2.1.5.2. Subûti Sıfatlar

Subûti sıfatlar, yüce Allah'ın zatı ile kaim, ezelde var olan, O'nun ne olduğunu anlatan, kemâl ve övgü ifade eden sıfatlardır.

Zatî sıfatlar, Yüce yaratıcıyı tenzih ederken kullanılan sıfatlardır, subûti sıfatlar ise Allah'ın ne olduğunu ve mükemmelliğini anlatır. Genel itibari ile sıfatlar birbirini tamamlar ve manaları arasında benzerlik bulunur. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de kendini tanıttığı kadarı ile islam âlimleri onları sınıflandırmıştır. Subûti sıfatların sayısına gelince İslâm âlimleri arasında farklı görüşlere sahiptirler. Mâtürîdî âlimlerine göre sekiz, Eş'arî âlimlerine göre ise yedi tanedir. Eş'arîler "tekvin" sıfatını, "kudret" sıfatı içinde olduğuna kanaat getirirler. Subûti sıfatlar; Hayat, İlim, Semi', Basar, Kudret, İrade, Kelâm ve Tekvin olarak sınıflandırılmıştır.¹²⁰

---

¹¹⁸ Ersoy, *Safahat*, 466

¹¹⁹ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 231.

¹²⁰ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 234.

2.3.3.1. Hayat

Diri ve canlı olmak anlamına gelen hayat kelimesi, Allah için vâcip ve zâtı ile kâimdir. Allah bir benzeri olamayan hayat sahibidir.

Varlık âlemi ile ilgili olan hayat sıfatı, diğer bütün sıfatların anlamlı olabilmesi için zorunludur. Zira hayat sahibi olmayan bir varlık için ilim, irâde, tekvin, kelâm gibi sıfatlarla muttasıf olması söz konusu olamaz. Bu yüzden hayat sıfatı vacip olup, subûti sıfatların ilkidir.¹²¹

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de hayat sahibi olduğunu şu ayetlerle açıklamıştır:

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. O diridir. Zâtı ile kaimdir.”(Bakara 2/255; Âli İmran3/2)

“Sen ölümsüz ve daima diri olana tevekkül et...”(Furkan 25/58)

Mehmed Âkif, “Berlin Hatıraların'daki Eksik Mısralar” adlı şiirinde şöyle demektedir:

Bizim çocuklar için, şimdi, ilmihâl oldu,
Geçmişin çukuruna gömerek Hayy-i Ma'bûd'u,

Bu mısradaki Tefvîk Fikret'in, “Tarih-i Kâdim” adlı şiirini eleştirerek “o lanet olası fermanı çocuklara dağıtıp, günahsız çocukların yüreğinden imanı kopardığından şikâyetçi olan şairimiz; çocuklara şirk aşılıp, Hayy-i Ma'bûd'u geçmişin çukurlarına gömmek istediklerini ifade ediyor.¹²²

2.3.3.2. İlim

İlim; bilgi, bilmek, mağrifet anlamlarını içerir. Allah'ın ilmi, zâtı ile kâimdir, sınırsızdır. Sonradan yaratılanların edindikleri bilgi gibi değildir. Çünkü sonradan edinilen bilginin öncesinde bir cehalet söz konusudur, oysa Allah bu durumdan berî'dir. Allah evveli, âhiri, insanlara göre geçmişi, ânı, geleceği, gizliyi, saklıyı,

---

¹²¹ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve İnsan* 2. baskı, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 123.

¹²² Ersoy, *Safahat*, 486.

aşikârı, görüneni ve görünmeyeni, her şeyi bilir. Çünkü Allah'ın ilmi; ezeli, kâdim ve zaman üstüdür.¹²³

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de ilmi hakkındaki bilgiyi şöyle buyurur.

“Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.” (Mülk 67/14)

Mehmed Âkif de şiirinde Allah'ın ilim sıfatına çokça yer vermiştir. Hasbihal adlı şiirinde şöyle geçer.

Müstakbeli almayıp hayâle!

Gel biz dalalım bu hasbihâle!

Edvâr-ı hayât perde perde...

Allah bilir ne var ilerde.¹²⁴

Başka bir şiirindeki diyalogda Allah'ın bilmesi şöyle görülüyor.

- Bırak oğlum gelecekte ne haber?

- Onu Allah bilir ancak.

- Azıcık kul da bilir.

- Bilemez, çünkü göremez.¹²⁵

2.3.3.3. Semi' ve Basâr

Semi', Yüce Allah'ın işitmesi, basar ise görmesi demektir. Allah'ın işitmesi için bir kulağa ya da bir sese, görmesi için ise bir göze, bir renge, bir gölgeye ya da bir araca ihtiyacı yoktur. O sonradan yaratılanlara benzemediği için Allah'ın görmesi ve işitmesi de sonradan yaratılanlara benzemez.

Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah şöyle buyurur.

---

¹²³ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*” 124.

¹²⁴ Ersoy, *Safahat*, 48

¹²⁵ Ersoy, *Safahat*, 737

“Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir. O ne güzel görür ve O ne güzel işitir!”¹²⁶

2.3.3.4. Kudret

Kudret; kâdir olmak ve güç sahibi olmak anlamlarına gelir. Allah’ın sonsuz güç sahibi olması, kâinatta dilediğini hiçbir şeye ihtiyaç duymadan irade etmesini ve gücünü dilediği gibi tasarruf etmesini ifade eder. Bu sıfat zâtı ile kâim ve Allah için vâciptir. Zıddı düşünülemez.¹²⁷

Kâinatta bir düzen ve nizamın olması, her şeyin belirlenen kader üzerine durmadan çalışması, onu var eden ve faal bir yaratıcı kudretin varlığını gösterir.¹²⁸

Mehmed Âkif, Rum Suresi 50. ayet üzerine tefsir niteliğinde bir şiir yazarak Allah’ın kudretini anlamak için kâinatın seyrini ve bu coşkuyu dizelerine yansıtıyor.

Rum suresi 50. Ayet: “Allah’ın rahmetinin eserlerine bir baksana: Toprağı öldükten sonra nasıl diriltiyor? İşte O Allah bütün ölüleri muhakkak bir gün diriltecek, hem O her şeye kâdirdir. ”

Ezanlar sustu... Çanlar inletip durmakta âfâkı.

Yazık: Şark’ın semâsından Hilâl’in geçti işrâkı!

Zaman artık Salîb’in devr-i istîlâsı, ilhakı .

Fakat, yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkâkı ,

Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk’ı !¹²⁹

Doğunun semasında okunan ezanların yerini çanlar almaya başladı. Hilal belki de artık doğu âleminin üzerine hiç doğmayacak. Haç zaferidir artık. Şair, Allah’ın neden müdahale etmediğini sorgular. Aslında burada kinayeden bahsedelidir. Allah’ın yardımından maksat kulun bir çaba içinde olmamasıdır. Çünkü bu şiirin son beyitlerinde imdadı, yardımı ancak insandan beklemek

---

¹²⁶ Kehf, 18/26

¹²⁷ Gölcük, *Kur’an ve İnsan*” 131.

¹²⁸ Özler, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, 237.

¹²⁹ Ersoy, *Safahat*, 176.

gerektiğini söylüyor. Dünyanın çalışma kanunlarına göre ya da sünnetullah'a göre insan kendi çabasıyla zulmü kaldırmalıdır.

2.3.3.5. İrade

Kur'an'da irade sıfatı Allah için kullanılmaz. İrede kelimesinin türevlerine rastlanır. İrade; bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme durumudur. İlim ve kemâl sıfatından ayrı, müstakil bir sıfattır. İrade sıfatı zâtî ile kâimdir. Sonradan var olan bir irade olursa onun da bir iradeye ihtiyacı olur. Bu durum Allah için abestir.¹³⁰

Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah şöyle buyurur:

“ Ne dilerse hakkıyla yapandır. ” ()¹³¹

Mehmed Âkif, yanlış anlaşılan kader konusuna değindiği mısralarında irade sıfatını da beraberinde işlemiştir. Dizelerde geçen meş'iyet; Allah'a emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olması anlamında, subûti sıfatlardan 'irade' ye karşılık geliyor.

Belânı istedin... Allah da verdi! Doğrusu bu.

Talep nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,

Meş'iyetin sana zulmetme ihtimali mi var?¹³²

Başka bir şiirinde ise Meş'iyet sıfatını şöyle işlemiştir.

İlâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;

Meş'iyet sende, her şey sende...Hiçbir şey değil âdem!¹³³

Şiirde âlemin kayıtsız .şartsız Allah'ın emrinde olduğu, insanın bir hiçten ibaret olduğu söylenmiştir. Burada cebri söylem kullanılmış olsa da önce ki beyitte ilâhi iradenin insana zulmette ihtimalinin olmadığı açıklanmıştır. İnsan talepkârdır, sonuç o talebe binaen ortaya çıkar, yaratılır.

---

¹³⁰ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*” 130.

¹³¹ Bürûc 85/16

¹³² Ersoy, *Safahat*, 229.

¹³³ Ersoy, *Safahat*, 175.

Kulların hem zarûrî fillerini hem de ihtiyarî fiillerini yaratan Allah'tan başkası değildir. Bir insan nasıl ki, imanını, itaati dilediğinde Allah onu yaratıyorsa küfrü, isyanını istediğinde de Allah kulunu istediği fiili yaratır. Burada yaratılan fiil kişinin kendi irade ve ihtiyarı ile oluştuğu için cebir söz konusu değildir.¹³⁴

2.1.5.3. Fiilî Sıfatlar

Allah'ın zatı dışında, insan ve kâinata tecellisi ve tasarrufu ile ilgili sıfatlardır. Bu sıfatları sınırlandırmak mümkün değildir. Kur'an- Kerim'de geçtiği kadarıyla Terzîk (rızkılandırma), Tahlîk (yaratma), Sevap, İkap gibi örnekler verilebilir.¹³⁵

Allah'ın kâinat ve insanla ilişkisini ifade eden fiilî sıfatların belli başlı özellikleri şöyle sıralanır.

1. Fiilî sıfatlar, Allah'ın irade sıfatıyla (meşîetiyle) bağlantılı olup, dilediğini yapması veya yapmaması anlamına gelir.
2. Fiili sıfatlar, herhangi bir fiilin zıddı veya bir noksanlık değildir. Hayat verme Allah'ın bir fiili olduğu gibi, hayat vermenin zıddı olan öldürme de Allah'ın bir fiilidir.
3. Fiilî sıfatlar sonradan yaratılanlarla doğrudan ilgilidir. Fiili sıfatlar, sadece Allah'ın zatı ile ilgili değil, O'nun diğer varlıklarla etkisi olduğu için diğer varlıklardan da bahsetmek gerekir.¹³⁶

Bu sıfatlar, Eş'arîlerin söylediği gibi kudret sıfatının eşyaya taalluku, ya da Mâtürîdîlerin kabul ettiği tekvin sıfatının eseri kabul edilir. Zira Allah'ın eşyaya taalluku sadece Tekvin veya Kudret sıfatıyla değil, İlim, İrade, Kelâm gibi birçok sıfatıyla da alakalıdır.¹³⁷

Mehmed Âkif şiiirlerinde; Allah'ın dünyaya tecellisine, dilediği gibi tasarrufuna ilişkin çokça örnekler vermiştir. Yaratma ve diriliş ile ilgili olan "Tahlîk" fiili şöyle geçer:

---

¹³⁴ Ömer Nasuhî Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 3. baskı, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 296.

¹³⁵ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 241.

¹³⁶ Ardoğan, "*Delillerden Temellere*", 83.

¹³⁷ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar", 241.

Çık da bir seyret bahârın cûş-ı rengâ-rengini;
Nefh-i Sûr'un dinle mevcâ-mevc olan âhengini!
Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp, kudret, yere;
Yemyeşil olmuş fezâ; gömgök kesilmiş dağ, dere.
En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat ;
Fıskırır bir damlacık ottan tutup sıksan, hayât!
Dün, kemikten külçe halindeydi her çıplak fidan;
Bak: Ne sağlam kan, bugün, dolgun yüzünden damlayan!¹³⁸

Baharın bir diriliş olduğunu, yeryüzünün, gökyüzünün tekrar canlandığını benzetmelerle anlatmıştır. Kısır toprağın, yaprağı dökülmüş çıplak kalan fidanları, ağaçları nasıl tekrar dirilttiğini hayretle yazmıştır. Bu fiillerin Allah'ın kudret sıfatıyla ilişkilendirmiştir.

Dün, ne mâtemdeydi âlem! Yer hazin, gökler hazin;
Sûr-i fitrattır bugün: Fıtrat bugün sahrâ-güzin!
Günümüz Türkesiyle şiir şöyledir:
Dün, nasılda yaslıydı âlem! Yer üzgün, gökler üzgün;
Dirilişin bayramıdır: Yaratılış, görkemli bir ova bugün!¹³⁹

Bu mısralarda ise sonbaharda âlemin yaslı, yerin ve göğün üzgün olduğunu dile getirmiştir. Baharla birlikte kâinâtın yeniden canlanmasını ise diriliş bayramı olarak ifade etmiştir. Bu beyitlerde geçen diriliş hem tahlîk hem de terzîk sıfatıyla ilişkilendirilebilir.

---

¹³⁸ Ersoy, *Safahat*, 195

¹³⁹ Ersoy, *Safahat*, 195

2.1.5.4. Haberî Sıfatlar

Kur'an-ı Kerim'de veya hadis-i şeriflerde haber verilen Allah'ın eli, Allah'ın yüzü, Rahman Arş'a istiva etti gibi kimi zaman yüce Allah'ın zatıyla kimi zaman ise fiilleriyle ilgili olan bu kavramlar kaynaklarda haberi sıfatlar başlığı altında yer alır. Müteşabih ayetler veya hadisler olarak da bilinir.

Haberi sıfatları, müteşabih ayetleri, akıl yürütme yoluyla anlamak imkânsızdır. Zira akıl yürütme yoluyla anlaşılırsa yüce Allah, tecsim veya teşbih edilmiş olur. Yüce Allah ise bu durumlardan münezzehtir. Çünkü Allah için bir yön tayin etmek, O'na yaratılmışlara ait özelliklerden olan el, kol veya yüz yakıştırmak mümkün değildir.¹⁴⁰

Haberi sıfatları anlamak için tenzih ile teşbih arasında bir noktada durmak lazım gelir. Âlimlerden bazıları;

1. Müteşâbihler ayetleri zahiri manalarıyla anlamak gerektiğini söylemiş; bu grup Mücessime-Müşebbihe diye adlandırılmıştır. Bunlar ayetlerin siyak ve sibaklarını dikkate almadan kelimeleri olduğu gibi kabul etmişlerdir ve bu da Allah'ın algılanabilir bir varlık olduğunu ortaya çıkarır. Yüce Allah bu durumdan münezzehtir.

2. Bazıları da müteşabihleri te'vil etme yoluna gitmiş ve farklı manalar çıkarmışlardır. Bunlar ise Cehmiyye ve Mu'tezile olarak bilinir. Bu gurup insanları teşbih ve tecsim gibi bir hataya düşmemeleri için te'vile başvurmuşlardır. Yüce Allah'ı sonradan yaratılanlara benzetmeme, tahayyül veya tasavvur etmemek için ayetleri te'vil etmişlerdir. Mesela yed'ullah kelimesinde geçen, el anlamını veren, "yed" kelimesini, kudret olarak yorumlarlar.

3. Diğer gurup ise ne teşbih ne de tenzih eder, böyle bir keyfiyetten uzak durmuşlardır.

Mehmet Âkif, şiirinde de haberi sıfatlardan izler görüyoruz.

Görür oldum dönen işlerde yed'ullâhı nihan

---

¹⁴⁰Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 87.

Bu ne şahın işi, yâ Rab, ne sipâhın kârı...

Bu senin kudretinin havsala-çâk esrârî!¹⁴¹

2.1.6. Kaza ve Kader Bahsi

2.1.6.1. İnsanın Fiileri

İnsan fiilleri, insan hürriyeti başlığı altında Kelâm ilminin temel konularını ele alır. Bu başlık altında insan fiillerinin yaratıcısı tartışılır. İnsan fiillerinin faili, insan mı, Allah mı konusu mezhepler tarafından farklı yorumlanır.

Fiiller; cansız varlıkların hareketleri, canlı varlıkların iradesiz hareketleri ve canlı varlıkların iradeli hareketleri olmak üzere üç gurup altında incelenir. Bu başlık altında, iradeli varlıkların fiillerindeki kudret gücünün kime ait olduğu ve fiilin kime döndüğü işlenir. Cansız varlıkların hareketlerine örnek vermek gerekirse; yağmurun yağması, güneşin doğması ve batması, yer çekimi, suyun kaldırma kuvveti gibi. Canlı varlıkların iradesiz fiileri için ise, nefes alıp vermek, kalp atışı, kan dolaşımı gibi. Canlı varlıkların iradeli hareketleri ise kast ve kudreti insanın elinde olan, sorumluluk gerektiren fiilerdir.

Konumuz için önemli olan canlı varlıkların iradeli hareketleridir. Canlı varlıkların iradeli fiileri kategorisine dâhil olan “insan fiilleri” kelimesine bakıldığı zaman, kelime, sözlük itibari ile fiilin yaratıcısının insan olduğu görülür. Bu konuda mezhepler farklı görüşler ileri sürerler.¹⁴²

Mu'tezile ekolu fiillerin gerçek yaratıcısının Allah olduğunu söylerler. Ancak insanları da fiillerin yaratıcısı olarak görürler. İnsanlara verilen bu yaratma gücü, doğuştan verilmiş sınırlı ve yeri bellidir. Bu durum ise insanın programlanmış pasif bir varlık şeklinde anlaşılmasına yol açar. Mu'tezile insanlara verilen bu yaratma gücünü şu şekilde açıklama ihtiyacı duymuştur. Eğer yaratma fiili Allah'a verilmiş olsa dünyadaki hayır/şer, Allah'a nisbet edilmiş olur ki bu durum, Mu'tezile'nin Allah'ı tenzih konusundaki fikirlerine aykırı olur. O yüzden yaratma fiilinin insana

---

¹⁴¹ Ersoy, *Safahat*, 157.

¹⁴² Çağfer Karataş, “İnsan Fiilleri”, *Kelam El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları,2012), 403.

nispet edilmesi en doğru olanıdır. Mu'tezîle'nin "adalet" ilkesi gereği durumun böyle olması isabetli olanıdır.¹⁴³

Eş'arilere göre fiileri maydana getiren insanın irade ve gücüdür. Ancak bu irade ve gücü de insanlarda yaratan yine Allah'tır. Dolayısıyla insanın etki altında olduğu alan, yaratılmış iradesidir. Özgür olduğu kısım ise o iradenin fiile dönüşmesir. Mustafa Sabri insan için "fiilinde özgür, iradesinde bağımlı tabirini kullanırken, Fâhredden Er-Razî "özgür görünömlü bağımlı" tabirini kullanır. Her ne kadar Eş'arîlerin genel görüşü bu olsa da Eş'arî ekolüne mensup birçok farklı görüş ileri sürenler de mevcuttur. Ekolün kurucusu olarak kabul edilen Ebu'l-Hasan el-Eş'arî "iradeli fiilin ne yaratılmasında ne de niteliğinde insanın bir etkisi vardır diyerek cebri anlayışa yaklaşır. Ebû İshak el-İsfereyani'nin bir fiile iki kudretin taalluk edeceği görüşü, Maturidî'nin görüşüne yakındır. Bakıllanî'ye göre her ne kadar insan, fiilerin yaratılmasında etki edemez ise de fiilin iyi ya da kötü niteliğinin belirlenmesinde etkilidir.¹⁴⁴

İnsan fiileri konusunda Cebriyye kulun, fiilerini gerçekleştirmesinde hiçbir etkisi yoktur der. O tıpkı rüzgârın önündeki bir kuru yaprak gibi iradesiz ve güçsüzdür. Rüzgâr hangi yöne savurursa yaprak o yöne doğru gider. Allah ne dilerse kul onu yapmaya mahkûmdur. İnsanın bu konuda bir seçim yapma hürriyeti veya başka bir iradede bulunma seçeneği yoktur. Bu görüşe göre insanın imtihana tabi tutulması anlamsız hale gelir ve bundan dolayı insan güç yettiremeyeceği durumlarla da yükümlü tutabilir.¹⁴⁵

Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret!

Cânîleri, kâtilleri meydana süren sen;

Cânîdeki, kâtildeki cür'et yine senden!

Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nûru;

Sensin veren ilham ile takvâyı, fücûru!

---

¹⁴³ Karataş, "İnsan Fiilleri", 406.

¹⁴⁴ Karataş, "İnsan Fiilleri", 407.

¹⁴⁵ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 129.

Zâlimde teaddîye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı?
Câhil neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?
Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim. . . Olsam İlâhî ne suçum var?¹⁴⁶

Bu şiirde insanların Allah'ın elindeki oyuncaklar gibi nitelenmesi, canileri ve canilerdeki cesareti belirleyen gücün, Allah'a nispet edilmesi, takva ve fücuru Allah'ın ilham ettiği, bütün bu olanların, zoraki bir güçle olduğu ifade edildiği görülüyor. Kelâm ilminde bu tür cümleleri kuran kimselerin cebri olduğuna kanaat getirilebilir. Ancak Mehmed Âkif, satırların sonunda cebri olmadığını ifade ediyor. Bu tür bir şiir yazmasının sebebi şudur:

Kendinin bütün gayretlerine rağmen, bir belanın henüz bitmeden diğerinin yaşanması gibi karşısında gücünün yetmediği anlarda maddî olmayan konularda Cebriliğe varacak derecede “Müdahaleci bir Allah'ı” özlemekte, O'ndan da bu özlemine karşılık vermesini beklemekte, ama onun vurdumduymazlığına da “kahretmektedir.” İsyân derecesine varan kahrını, teslimiyete dönüştürmektedir.¹⁴⁷

Yurdumuzun içinde bulunduğu harblerin bitmemesi ve harbler sırasında müslümanların çektiği eziyet sebebiyle naz makamında yazıldığı da düşünülebilir.

Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi?
Her an ediyorsun bizi makhûr-ı celâlin,
Kurbân olayım, nerde sesin, nerde cemâlin?
Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim, söyle İlâhî!

---

¹⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 17.

¹⁴⁷ Ünal, “Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâtûrîdîlik”, 265.

Lâ yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurban,
İnsan bu muammâlara dehşetle nigeşban.¹⁴⁸

...

Emrinle mi, yâ Rab, ediyor böyle tesaddîf?

Zâlimlere kahrın o kadar verdi ki meydan:

“Yok âdil-i mutlak” diyecek ye's ile vicdan!¹⁴⁹

Mehmet Âkif her ne kadar burada cebri ifadelerde bulunmuş olsa da şiirleinin tamamı ve genel olarak hayata bakış açısı incelendiğinde Maturidî ekolünün görüşlerine yakın olduğu söylenebilir.

“Azîm” adlı şiirine bakıldığında bu fikir açıkça kendini gösteriyor. Bir babanın çölde çocuğunu kaybettiği azimle, sabırla ve ümidini kaybetmeden aradığı, Allah'ın yardım ve inayetiyle de bulduğunu anlatan bu şiirde Mehmed Âkif bir başarının ya da bir fiilin insan çabasıyla olduğunu ifade ediyor. En nihayetinde Allah'ın yardım ve inayetini de belittiği görülüyor. Şiirin devamını Mehmed Âkif şöyle bitiriyor.

İm'ân ile baksak oluyor işte nümâyan.

Sa'dî bize göstermede bir meslek-i irfan

Bir gâye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,

Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,

Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhımı elbet.¹⁵⁰

Dikkatli incelendiğinde Sa'dî'nin irfan yolunu gösterdiği anlaşılıyor. Bu irfan yoluna erişmek insanın hedef ve azminden başka bir yolu yoktur. Bir insan hedefine ulaşmak için azimle çalışmış ise o kişi hedefine mutlaka ulaşacaktır.

Yine başka bir şiirinde Mehmed Âkif şöyle diyor:

---

¹⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 17.

¹⁴⁹ Ersoy, *Safahat*, 17.

¹⁵⁰ Ersoy, *Safahat*, 58.

“Allah’a dayandım!” diye sen çıkma yataktan. . .

Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!¹⁵¹

Burada şair; asıl itibari ile yanlış anlaşılan tevekkül konusunu eleştirirken insan fiilerindeki çabanın, gayretin ve azmin gerekliliğini vurgulamıştır.

Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu’tâdı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kânûn-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? “Leyse li’l-insâni illâ mâ-se’â” vardı! . .¹⁵²

“Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ” derken Hudâ:

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha,¹⁵³

Âkif şiirlerinde insanın fiilerinde çabasının gerekliliğini defalarca vurgulanmıştır. Bunun gibi birçok şiirde insanın çalışması gerektiğini söylemiş ve tembel insanları leşe benzetmiştir.

Maturidîler, fiilerin yaratılmasında ortak bir durum söz konusu olduğunu ileri sürer. Âkif de yukarıda bahsedilen iki mezhebin orta yolunu bulmuş ve fiilin meydana gelmesinde Allah ile insanın aynı anda etkinliğinin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. İnsan fiilinin yoktan varedilmesi yaratma bakımından Allah nispet edilir ve Allah’ın tekvin sıfatı devreye girer. Fiilin oluşmasında etkin olan irade ise insana aittir. Burada önemli olan nokta fiilin meydana gelmesinde etkin olan iradenin durumudur. Maturidîler iradeyi; cüz’i ve küllî olarak iki kısımda incelerler. Küllî irade Allah’a ait olup tercih imkânı verir. Bu tercihlerden birini seçme durumu insana ait olup küllî iradeyi bir yöne tahsis etme durumu ise cüz’i irade tanımlanır. Burada

---

¹⁵¹ Ersoy, *Safahat*, 424.

¹⁵² Ersoy, *Safahat*, 177.

¹⁵³ Ersoy, *Safahat*, 25.

önemli olan diğer husus ise insan fiillerinin sorumluluğunun kime ait olduğudur. İnsan fiilerinde önemli olan niyet ve kasttır. Fiilin meydana geliş sebebi meydana yaratılmasından ayrı bir durumdur. Önemli olan sebeplilik ilkesidir. Sebep, niyet kast, kime aitse sorumluluk da ona aittir.¹⁵⁴

Atiyi karanlık görüvermekle apıştın?

Esbabı elinden atarak ye'se yapıştın!

Karşında ziya yoksa sağından, ya solundan,

Tek bir ışık olsun buluver. . . Kalma yolundan.

Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!

Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!¹⁵⁵

Mehmed Âkif bu satırlarda insanın yapabileceği, güç yettirebileceği işler konusunda, insanın gücünün farkına varması gerektiğini dile getirmiştir. Ve hatta “halk” kelimesini kullanarak insan iradesinin fiilerdeki rolünü açıkladığı söylenebilir. Ancak buradaki halk kelimesi Allah’a nispet edilen sıfat gibi bir nitelik taşımaz. Zira Allah’a nispet edilen halk sıfatı “yoktan varetme, yaratma” iken insana nispet edilen “kesb” ise “fiillerin meydana gelmesinde insanın oynadığı rol” olarak düşünülür.¹⁵⁶ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki Müellifimiz cebri düşünceden uzak, Maturîdî düşünceye yakındır.

Şiirin sonundaki mısralarda şöyle geçer.

Nevmîd olarak rahmet-i mev’ûd-i Hudâ’dan,

Hüsrâna rızâ verme... Çalış... Azmi bırakma;¹⁵⁷

Allah’ın vaat ettiği rahmetten ümidini kesmeden, azmi elinden bırakmadan çalış, çabala yokluğa olumsuzluğa ve zarara rıza gösterme.¹⁵⁸

---

¹⁵⁴ Karataş, “İnsan Fiilleri”, 411.

¹⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, 186.

¹⁵⁶ Nüreddin Es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İfav,2013), 131

¹⁵⁷ Ersoy, *Safahat*, 186

2.1.6.2. Kader ve Kazaya İman

Kader konusunda itikadi mezhepler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Cebriye; fiillerin kesb ve halkının Allah'a ait olduğunu ve insanın icbar altında olduğunu, insanın fiilerinde irade ve gücünün olmadığını, hatta bu görüşe inanmayanların küfre düştüklerini ifade ederken, Mu'tezile; kesb ve halkın kula ait olduğunu, kulun her işinde serbest olduğunu, hatta Hâlık'ın istemediği bazı fillere bile güç yettirebileceklerini ileri sürer. Ehl-i sünnet Kelâmcıları ise bu iki görüşün dışında itidal bir görüşü benimsemişlerdir. Onlar kesbin kula, halkın ise Allah'a ait olduğunu savunur.¹⁵⁹

Aşağıdaki beyitlerde “halk” ifadesi kula nisbet edilmiş gibi görünüyor. Ancak Âkif'in diğer şiirleri incelendiği zaman “halk” fiilinin gerçekleşmesi için “insanın üzerine düşen görevleri yapmak” olarak değerlendirilebilir.

Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!

Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!

Müellifimiz yanlış kader anlayışını şiirinde şöyle eleştirmiştir.

“Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru;

Belânı istedin, Allah da verdi...Doğrusu bu.

Taleb nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,

Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?

“Çalış!” dedikçe Şerîat, çalışmadın, durdun,

Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de “tevekkül “ sokuşturup araya,

Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, 186..

¹⁵⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, (Ankara: Damla Yayınevi, 2014), 285-286

¹⁶⁰ Ersoy, *Safahat*, 229.

Yanlış kader anlayışı ve bunun, yanlış tevekkül anlayışı ile setredildiğini görüyoruz. Mehmet Âkif Ersoy, bu durumun şerîata iftira olduğunu belirtmiştir. Âkif'e göre kaderin tanımı şöyledir:

Gerekli şartlar oluştuktan sonra, mümkün olanın gerçekleşip ortaya çıkmasıdır.¹⁶¹

İnsanların sorumlu olduğu şey ancak tercihleridir. Kader denen sırrı araştırmak insanlara düşmez; insanlara vazifesi Allah'ın emirlerine uymaktır. Peygamberin de bu durumu yasakladığını dile getirmiştir.¹⁶² Kaderin insanların istediği gibi anlaşılması neticesinde şeriatın tüm emirlerinin bir anda yok olacağını da belirtmiştir. Kader konusunu dosdoğru anlamak için çok bilinen Hz. Ömer'in (ö.644) veba hastalığı ile ilgili hâdiseyi de şu şekilde dizelerine yansıtmıştır:

Suriye ordularının başkomutanı olan Ebu Ubeyde'ye (ö.638)emrindeki askerlerle yardıma giden Hz. Ömer, Şam'a doğru yola çıktı ve Surg'a ulaştı. Haberi alan Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'e Veba salgınını haber verdi. Hz. Ömer ne yapılması gerektiği konusunda muhacirlere danıştı. Kimisi niyet ve maksat önemli, gidilmeli dedi. Kimisi de hayır bu tehlikeli bir davranış olur diyerek cevap verdi. Aynı tereddütü Ensarda da görünce Kureyşlilerin tecrübeli yaşlı sahabelerine danıştı. Onlar da “vebaya karşı gitmek yanlış olur” düşüncesindeydiler. Hz. Ömer askerlere “yarın dönün” emrini verdi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde: “Ya Ömer kaçışınız Allah'ın kaderinden midir? sorusunu yöneltti. Hz. Ömer de “Evet, doğrudur, biz Allah'ın bir kaderinden diğer kaderine doğru gidiyoruz” cevabını verdi.

2.1.6.3. Tevekkül

Bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine vekil tayin etmek anlamına gelen “tevkil” kökünden “vekil” türetilmiştir. “tevekkül” kelimesi ise birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, birine işini havale etme, ona güvenme manasına gelir.

163

---

¹⁶¹ Ersoy, *Safahat*, 231.

¹⁶² Ersoy, *Safahat*, 231.

¹⁶³ İsfâhanî, “*Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*” 1095.

Gazzali (ö.1111) tevekkülün asıl manasının “kalbin vekile güveni” olarak tarif eder. ¹⁶⁴Gazzali’ye göre tevekkül iki unsur üzerine kuruludur. Bunlardan biri tevhid ikincisi ise imandır. Tevekkülü tam manasıyla anlamak için tevhidi anlamak gerektiğini ifade ediyor. O’na göre tevhid dört derecedir. Derecelerden ilki münafıkların tevhididir ki bu “La ilahe illallah” deyip kalbiyle tasdik etmeyen kimselerdir. İkincisi, “La ilahe illallah” deyip ya taklid yoluyla kalbi bir inanç ki bu cahillerin imanıdır. Ve yahut tahkik yoluyla kalbi bir inançtır ki bu da Kelâmcıların tevhididir. Üçüncüsü müşahede yoluyla elde edilen tevhidir. Dördüncüsü ise iman ve tevhidin kemal derecesidir. ¹⁶⁵

İmam Gazâlî tevhidin iman üzerine bina oluşunu şu şekilde açıklamıştır:Allah’ı yaratıcı, besleyici, bütün eşyanın mâliki, lütuf, merhamet ve hikmet sahibi, insandan tutun da sivrisinek ve karıncaya kadar her konuda annenin çocuğuna olandan daha fazla inayetli ve şefkatli olduğuna inanmaktır. ¹⁶⁶

Mehmed Âkif; tevekkülü imanın işareti ve erdemlerin en üstünü olarak gördüğünü şu dizelerden anlıyoruz:

Tevekkül öyle yaman bir şîâr-ı îmandı,
Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı. ¹⁶⁷

Mehmed Âkif Ersoy, eserinde tevekkül konusunu işlerken pasif bir tevekkül anlayışını eleştirmiş ve azme, çalışmaya başvurulacağına defalarca değinmiştir. Yine azim ile tevekkülün şerâtin iki temel taşı olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamberin bile azmetmekle emredildiğini ifade ederken sıradan insanların neler yapması gerektiği konusunda ısrarla durmuştur.

Verip kararı da azm eyledin mi? . . Durmayarak,
Cenâb-ı Hakk’a tevekkül edip yol almaya bak. . ¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ İmam Gazâlî, *Kimya-ı Saâdet*, trc. Ali Arslan. (İstanbul: Arslan Yayınları, 1979), 714.

¹⁶⁵ İmam Gazâlî, *Kimya-ı Saâdet*, 707.

¹⁶⁶ İmam Gazâlî, *Kimya-ı Saâdet*, 713.

¹⁶⁷ Ersoy, *Safahat*, 233.

¹⁶⁸ Ersoy, *Safahat*, 234.

Akif'in amacı Müslümanları kurtarmak ve İslam'ı layık olduğu noktaya getirmektir. Amacına engel olan şey insan sorumlu davranmayışıdır. Bir çok şiirinde ana teması budur. Bu yüzden bu yanlış kader inancını düzelterek işe başlamanın gerekliliğine inanır. Sonra tevekkül sonra ilim...Akif bu fikirlerini samimi bir şekilde şiirlerinde işlemiştir. Erol Aydil'in de dediği gibi:“Akif terennümün değil, çılgınlığın virtüözüdür...”¹⁶⁹

Yanlış tevekkül inancı ve buna bağlı olarak gelişen tembellik insanları cahilliğe sürüklemiş, bu cahillik ise dini kaynaklara hurafeler bürümüştür. İnsanlar daha da ileri giderek Peygambere herzeler uydurmuştur.¹⁷⁰ Daha ileri giderek bu yanlış tevekkül anlayışından dolayı sorumluluğun hepsini Allah'a dayandırmıştır.¹⁷¹

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini;
...

Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!¹⁷²

Devamında insanların sebeplere başvurmadan her şeyi Allah'tan beklediklerini ve bunun adına da tevekkül dediklerini alaycı bir ifadeyle dizelerinde görüyoruz.

Demek ki: Her şeyin Allah. . . Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid: Lalan, bacın, dadın O;
Vekîl-i harcın O; kâhyan, müdîr-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan veriştin O;
Denizde cenk olacakmış... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;

---

¹⁶⁹ Erol Aydil, *Mehmet Akif Ersoy*, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2002), s. 82.

¹⁷⁰ Ersoy, *Safahat*, 236.

¹⁷¹ Ersoy, *Safahat*, 230.

¹⁷² Ersoy, *Safahat*, 229.

Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O;

Tabîb-i âile, eczâcı...Hepsi hâsılı O. ¹⁷³

Şair, o dönemde gözlemlediği insanların, günlük hayatta yapmak zorunda oldukları işleri kendileri yapmayıp da Allah'ın yerine getirmesini istemelerine, kaderlerine ölü gibi teslim olmalarına çok ağır bir biçimde hiddetlenip bu inanç ve davranışlardan kurtulmalarını ve onun yerine Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak faal olan Allah gibi, kendi işlerinde faal olmalarını beklemektedir. ¹⁷⁴

İnsanların kendilerine mütevekkil dediklerini ifade eden Mehmed Âkif, bunu doğru bir düşünce ve davranış olmadığını bu durumda Allah'ı kendilerine kul, kendilerini de ilâh ettiklerini vurguluyor. ¹⁷⁵

Tıpkı Yahudilerin Üzeyr'in, Hıristiyanların İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu kabul edip inançlarında şirke düştükleri gibi, Müslümanların da yanlış tevekkül anlayışının şirk olduğunu ifade ediyor. ¹⁷⁶

Akif tevekkül anlayışını, bu şekle sokanları sadece beyni örümcekli bir yığın cahil olarak suçlamaz, aynı zamanda; dine en rezil oyunu oynayanlar, "tevekkülü müptezelleştirenler," "bedduaya dönüştürenler", "düşünceyi uyuşturan alçaklar" ¹⁷⁷ olarak da isimlendirir.

Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmâna?

"Tevekkül" öyle "tahakküm" demek mi Yezdân'a? ¹⁷⁸

Tevekkül; Kur'an'da "Azmettiğinde, Allah'a tevekkül et. " ¹⁷⁹emriyle aslında düşüncenin amele, fikrin pratiğe dönüşmesi gerektiğini bildiriyor.

Mehmed Âkif'inde bu ayetin tefsiri niteliğindeki şiiri şöyledir:

---

¹⁷³ Ersoy, *Safahat*, 230.

¹⁷⁴ Ünal, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâtürîdilik", 261.

¹⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 230.

¹⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, 230.

¹⁷⁷ İhsan Eliaçık, *Mehmet Akif Ersoy*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2004), s. 45.

¹⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 230.

¹⁷⁹ Al-i İmran 3/159.

Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdîde;
Yanında bir de tevekkül o azmi te'yîde.
Hülâsa, azm ile me'mûr olursa Peygamber;
Senin hesâbına artık, düşün de bul, ne düşer!¹⁸⁰

2.1.6.4. Hidâyet

Hidayet kelimesi mastar olarak; doğru yola girmek, doğru yolu göstermek, isim olarak ise doğru yol, kılavuzluk anlamına gelir.¹⁸¹

Kelâm ilminde hidayet konusu, insan fiilleri başlığı altında işlenir. İnsan özgürlüğü ile ilgili olan hidayet; fiil itibari ile hem Allah'a hem de kula nispet edilir. Maturidî âlimleri insan fiilleri ile ilgili konularda olduğu gibi hidayet konusunda da itidal bir yol izlemişlerdir. Maturidîlere göre; hidayet yaratma açısından Allah'a, kesb yönüyle de kula aittir. Kesb yönüyle insana ait olması insanın iradeli ve akıllı bir varlık olması sebebiyledir. Yani insanın tercihinden dolayı sorumluluk sahibi olduğunu gösterir.

İmam Maturidî'ye göre insanların bir kısmı kendi irade ve isteğiyle hidayet yoluna ermiş ve iman etmiştir. Diğer bir grup ise iman etmekten yüz çevirmiş ve hidayetten men olmuşlardır. Buradaki men ediliş yaratma itibari ile Allah'a ait ise de tercih yönüyle kula aittir. Dolayısıyla diğer insan fiilleri konusunda olduğu gibi bir cebir veya zorlama söz konusu değildir, kulların özgür iradelerine bağlı olarak tercihlerinin yaratılması vardır.¹⁸²

Aslında aksi düşünüldüğü zaman bir cebir söz konusu olabilir. Şöyle ki; varsayalım ki insan dalaleti tercih etmiş olsun, imansızlığı, küfrü sevmeyen Yüce Allah ise buna rıza göstermeyerek dalaleti yaratmasın ve o kulda hidayeti yaratmış olsun. Bu durumda kulun tercihi ve iradesi dışındaki bir fiil yaratılmış olur. Bu da insanın özgür ve iradeli bir olmadığını gösterir.

---

¹⁸⁰ Ersoy, *Safahat*, 234.

¹⁸¹ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 127.

¹⁸² Ramazan Altıntaş, *Hidâyet ve Dalâlet*, Kelam El-Kitabı,(Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 423.

Oysaki insan özgür ve iradeli bir varlıktır. İmam Maturidî'ye göre insanın hidayet konusunda özgür bir varlık olduğunu gösteren ayetler şunlardır:

- a) Yûnus suresi 99. ayet: “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde kim varsa, hepsi toptan iman ederdi.”
- b) Secde suresi 13. ayet: “Dileyseydik herkesi doğru yola iletirdik.”
- c) En'am suresi 35. ayet: “Allah dileyseydi elbette onları hidayet üzerine toplayıp birleştirirdi.”

Sorumluluk çağına ermiş bir insanın iradesine bağlı kalarak Allah'ın, dilediğini onda yaratmış olması, insanın özgür iradeye sahip sorumlu bir varlık olduğunu gösterir. Bu görüşü benimseyen Maturidî âlimleri, Allah'ın Hâlık, insanın kâsîp olduğunu ifade etmişlerdir. Allah'ın el-Hâdi sıfatı gereği kulun istekleri neticesinde ihtida fiilini yaratmış ve Allah'ın doğru yolu açıklaması, herkes için umumi/genel olarak meydana gelmiştir. Yani Maturidîlerin diğer konularda olduğu gibi insan fiilleri görüşünde de bir kadercilik, fatalizm, cebir veya zorlama yoktur. Mu'tezileye göre hidayet; biri kula diğeri Allah'a nispet etmeleri bakımından iki şekilde ele alınır. Kula nispet edildiğinde fiil olarak olayı gerçekleştirmesidir Allah'a nispet edildiğinde fiili yaratması şeklinde değil; fiili beyan edip, yol göstermesi olarak değerlendirilir.¹⁸³

Hidâyet kelimesinin zıddı olan dalalet ise; kaybolmak, telef olmak, şaşırarak yanılmak anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise haktan yüz çevirip batıla yönelme, ilahi buyruklara aykırı davranma anlamına gelir.¹⁸⁴ “Dalalete yönelmenin kulun iradesi ile mi yoksa Allah'ın iradesiyle mi gerçekleştiği” konusunda mezhepler tarafından ihtilaf vardır. Maturidîler, Nisa 155. Ayeti delil göstererek dalaleti kalpte yaratılmasını kulun kendi isteğine bağlamıştır. Yüce Allah, kul istemedikçe kalbinde sapık ve küfür yolunu yaratmaz veya ona sevk etmez. Nisa 155. ayet şöyledir: “Küfürlerinden dolayı onların kalplerine mühür bastık.” Bu ayette fiilin faili kuldür. Çünkü Allah dileyeni iyiliğe, tevfiğe yönlendirir. Dileyenin de seçme güçlerini şerre yönlendirir ve hızlanını devreye koyar.

---

¹⁸³ Altıntaş, *Hidâyet ve Dalâlet*, 420.

¹⁸⁴ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 66.

Mu'tezile'ye göre dalaletin yaratılmasında etken varlık kuldur. ¹⁸⁵ Onlara göre kullar tercihlerinin ve fiillerinin yaratıcısıdır. Kullar fiillerinde ve tercihlerinde hürdürler. Dalalet ve hidayet konusu da böyledir. Allah kulları hidayet ve dalalet konusunda özgür bırakmıştır. Kul istediğine yönelir ve tercih eder. Kalbin mühürlemesini, hidayete ve ya dalalete sevk etmenin Allah'a atfedilmesinin "mecazen" olduğu görüşündedirler. Yani insan fiillerinde ve seçimlerinde özgürdür ve fiillerinin yaratıcısıdır. Bunların gerçek faili de insandır. Çünkü Allah kul ile fiili arasına girmez. ¹⁸⁶

İman şairimiz Mehmed Âkif hidâyet konusunu şu şekilde değerlendirmiştir.: Hidayet Allah'tan doğar. Allah'ın varlığını inkâr eden kalbin ve O'nun varlığına inanan kalbin kaynağı birdir. Hidayete ermiş kalp de dalalete uğramış kalp de Allah'a aittir. ¹⁸⁷

Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle,
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle:
Gümrâhlarındır ki karanlıklara dalmış,
Bir rehber olur necm-i emel yok da bunalmış!
Sensin bu şebistâna süren onları elbet,
Senden doğacak doğsa da bir fecr-i hidâyet. ¹⁸⁸

Âkif insanlardaki bu fikir ayrılığının sebebini sorgulamış ve aslında hidayet ve dalâlet konusunun bir sır olduğunu ifade etmiştir:

Mülhid de senin, kalb-i muvahhid dee senindir;
İlhâd ile tevhîd nedir? Menşeî hep bir.
Öyleyse neden bu tefâvüt ara yerde?
Esbâb-ı tehâlûf nedir efkâr-ı beşerde?
Yâ Rab bu serair gün olur açılır mı?

---

¹⁸⁵ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 66.

¹⁸⁶ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 161.

¹⁸⁷ Ersoy, *Safahat*, 50.

¹⁸⁸ Ersoy, *Safahat*, 19.

Bir ley-i müebbed olarak kalır mu?¹⁸⁹

2.1.7. Diğer İlâhiyyat Bahisleri

2.1.7.1. Rızık

Ehl-i sünnet âlimleri rızık kelimesini, hayatlarını sürdürebilmeleri için canlılara verilen her türlü imkan olarak tarif etmişlerdir.haz nasip ve faydalanma anlamlarına gelir. Mal, mülk, ilim,hava, su, aile, evlat gibi barınma ve beslenme gibi bütün hususları inceren bir kelimedir.¹⁹⁰

Kur'an-ı Kerim'de Hud suresi 6. ayette “Yeryüzünde rızıkları Allah’a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. ” buyruluyor. Burada bütün rızıkların Allah’a ait olduğu ifade edilir.

İman şairi Mehmed Âkif, “Vaiz Kürsüde” adlı şiirinin bir kısmında insanların, rızık konusuna bakış açısını şöyle ele almıştır.

Herif düşünmeye başlar eder de hâle nazar:
“Cenâb-ı Hak ne kadar merhametli, görmeli ki:
Açım! demekle amel-mânde bir topal tilki,
Ayağına gönderiyor rızkın en mükemmelini. . .
O halde çekmeli insan çalışmadan elini.
Değer mi koşmaya akşam, sabah, yalan dünyâ?
Dolaşmayan dolaşandan akıllı. . .Gördün ya:
Horul horul uyuyor kahbe tilki, senden tok!
Tevekkül etmeli öyleyse şimdiden tezi yok.
Yazık bu âna kadar çektiğim sıkıntılara! . . .”¹⁹¹

İman Şairi Mehmed Âkif, bu dizelerin sonunda örneklendirmedeki adamın, kötürüm tilki gibi davrandığını, bir mağarada sabaha dek ibadet edip beklediğini dile getirir. Bir gün, iki gün, üç gün geçer derken adam acıkır ve kimsenin gelip

---

¹⁸⁹ Ersoy, *Safahat*, 19.

¹⁹⁰ Şerafettin Gölcük vd., *Kelam*, 9. baskı, (Konya: Tekin Yayınevi, 2016), 284.

¹⁹¹ Ersoy, *Safahat*, 235.

gitmediğini görür. Daha sonra adamı bir ses ikaz eder, adam silkinir ve uyanır. O ses şöyle der: “Niçin yatıp kötürüm tilki olmak istersin, elin kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak, bak ki senin arttığınla birileri de doysun.”¹⁹²

Kur’an-ı Kerim, rızıklandırmayı çoğunlukla Allah’a nispet eder, bazen de bu kavramın insanın çabasına bağlı olduğuna deyindir.

2.2. NÜBÜVVÂT BAHİSLERİ

2.1.1. İnsanın Değerli Bir Varlık Oluşu

İnsan, “beşer, insan topluluğu” anlamına gelen “ins” kelimesinden türemiştir. İnsan neslinin birbirleriyle uyumlu bir yakınlıktan başka ayakta kalma şansları olmayacak bir şekilde yaratıldığından bu ismi almıştır. İnsan “unutmak” anlamını barındırdığı için bu ismi aldığını söyleyenler de vardır. “İnsan ahdini unutması sebebiyle bu ismi almıştır.”¹⁹³

Yaratılışa baktığımız zaman insanın, değersiz bir sudan yaratıldığı,¹⁹⁴ ruh-beden verilmeden önceki evrede bahsedilmeye değer bir varlık olmadığı, onu değerli hale getiren Yüce Allah’ın bizzat kendisi olduğu¹⁹⁵ Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde bahsedilmiştir. Öyle ki yeryüzünü ıslah ve imar etmek görevinin insana verildiği ve insanın bu görevleri yerine getirebilmek için yeterli güç ve donanımla yaratılarak halife görevi verildiği Kur’an-ı Kerim’in bahsettiği önemli bir husustur. Allah insana, çeşitli güç ve melekeler vererek onu diğer bütün canlılardan üstün kılmıştır.

“Ve tez’umu enneke cirmun sağîrun,

Ve fike’ntave’I âlemu’l-ekber”

Günümüz Türkçesiyle:

“Sen kendini küçük bir varlık sanırsın,

---

¹⁹² Ersoy, *Safahat*, 235.

¹⁹³ İsfâhanî, “*Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü*”, 90.

¹⁹⁴ Mürselât, 77/20.

¹⁹⁵ İnsan, 76/1.

Oysa en büyük âlem sen de gizlidir.”¹⁹⁶

Mehmed Âkif de, Hz. Ali'nin yukarıdaki beyiti üzerine insanın nasıl bir varlık olduğunu “İnsan” başlıklı şiirinde açıklamıştır:

Mehmed Âkif, insanın değersiz bir varlık olarak düşünülmemesi gerektiğini, aslında insanın öz varlığından haberdar olmadığını söylemiştir. Cihanların, alemlerin insanda toplanmış ve gizlenmiş olduğunu, Allah'ın feyzinin insanın kalbinde tecelli ettiğini, küçücük cismiyle insanın İlahi sanatının gayesi olduğunu kaleme almıştır. İnsanı İlahi edebiyatın en güzel beyti olarak ifade etmiştir, Yaradan'ın hikmetlerinin anlaşılmasız sızla dolu bir varlık olduğunu dile getirmiştir.

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
“Muhakkar bir vücûdum!” dersin ey insan, fakat bilsen...

Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:

Avâlim sende pinhândır, cihanlar sende matvîdir :

Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,

Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-i Yezdânî.

Musaggar cirmin amma gâye-i sun'-i İlâhîsin;

Bu haysiyyetle pâyanın bulunmaz, bîtenâhîsin !¹⁹⁷

Mehmed Âkif'in bu dizelerin sonundaki, “insanın bitimsiz ve sonunun bulunmaz” olduğu ifadesi ile Allah'ın insana ruhundan üflediği (Enbiya 91, Secde 9) mealindeki ayete işaret ettiği düşünülebilir.

İnsanoğlu fitratı itibari ile hem müspet hem de menfî özelliklerle birlikte yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim kimi zaman insanın nankörlük, cimrilik, tamahkar, inad, aceleci, sabırsız gibi olumsuz özelliklerini belirtmiş ve “bel hum edall” tabiri

---

¹⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 64.

¹⁹⁷ Ersoy, *Safahat*, 64.

ile sıfatlandırırken kimi zaman da olumlu yönlerinden bahsedip onun meleklerden daha yüce bir mertebede olduğunu söyler.¹⁹⁸

İnsanın müspet özellikleri; Tin suresi 4. ayette belirtilmiştir: “Şüphesiz, insanı en güzel biçimde yarattık. ” Bu ayetle insanın estetik ve değerli bir varlık olması anlatılmıştır. İsrâ suresi 70. ayette ise “İnsanı şerefli kıldık. ” mealiyle insanın değerli bir varlık olduğu¹⁹⁹ kâinatın insan için yaratıldığı ve her şeyin ona musahhar kılındığı ifade edilmiştir. Casiye suresinde (45/13) : “O'dur ki, O yüce Allah'tır ki bütün göklerde ve bütün arzlarda (hayat olan âlemlerde yarattığı) her şeyi katından sizlerin (insanların) emrine musahhar kıldı. Muhakkak ki bunda düşünen bir kavim için âyetler vardır. ”Bu ayette anlatılan insanın kâinat için bir mimar olduğu, kâinatın imâr görevinin insana verildiği ve bu vecih ile insanın değerinin farkında olması gerektiğini vurgulamıştır.

Bulutlardan sevâik sayd eder irfân-ı çâlâkin ;
Yerin altında ma'denler bulur nakkâd-ı idrâkin.
Denizler bisterindir , dalgalar gehvâre-i nâzın;
Nedir dağlar, semâ-peymâ senin şehbâl-i pervâzın!
Havâ, bir refref-i seyyâl-i hükmündür ki bir demde,
Olur demsâz-ı âvâzın bütün aktâr-ı âlemde.
Dayanmaz pîş-i ikdâmında mâni'ler müzâhimler;
Kaçar, sen rezm-gâh-ı azme girdikçe muhâcimler.
Karanlıklarda gezsensin, şeb-çerâğın fikr-i hikmettir,²⁰⁰

Kur'an-ı Kerim, insanı ele alırken onu ontolojik olarak tanımlayıp dünyaya gönderiliş amacını da açıklamıştır. İnsana verilen özgür irade ve akıl onu diğer canlılardan üstün kılmıştır. Bu özellik ona ayrıca bir yükümlülük verir. Yeni aletler icat eder, medeniyetler kurar, teknik ve bilgi üretir ve insan bu özelliği ile dinamiktir.

---

¹⁹⁸ Recep Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, (Ankara: İlkadım Kitapları,1998), 168.

¹⁹⁹ Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, 52.

²⁰⁰ Ersoy, *Safahat*, 64.

Sürekli teknik ve bilgi üreten insan bu özelliği fitratındaki ilerleme eğilimindedir. Bu ilerleme eğilimi, insanın ruhuna işlemiş ve insanı bütün yaratılış sırlarına ulaştırmak ister. Mehmed Âkif'e göre bu ilerleme eğilimi de insanı üstün bir varlık vasfına ulaştırmıştır.²⁰¹

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden birisi de akıllı ve iradeli bir varlık oluşudur. Kendisine verilen bu akıl sayesinde yeryüzünde halifelik görevi verilen insan, Hakikati kavrama gücüne de sahiptir. Bu kavrayış aslında kemale erdirir ve onu meleklerden daha üstün bir seviyeye ulaşmasına vesile olur. İnsanı kemale erdiren ufku, kuvve halindedir. Fiile dönüşmesi de mümkündür. Kuvve halinde olan bu ufuk, fiile dönüştüğü zaman insanı, meleklerden daha üstün bir seviyeye getirebilir.²⁰²

Mehmed Âkif de insanın kendisine değersiz bir varlık demesini eleştirirken, meleklerden büyük bir övgüye ulaştığını şu dizelerle dile getirir.

Nasıl dersin ya “Pek mahdûd bir cirmim” tutarsın da.

Meleklerden büyük, hem çok büyük tebcile mazharsın :

Tekâlîfin emânet-gâhısın, bir başka cevhersin!

Hayâtın eksik olmazken ağır bir bârı arkandan;

Ölümler, korkular savlet ederken hepsi bir yandan;

Şedâid iktihâm etmekte müdhiş bir mekânetle ,

Yolundan kalmayıp dâim gidersin... Hem ne sür'atle!

Senin bir nüsha-i kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,

Tecellî etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:

Nasıl olmak gerektir şimdi ef'âlin ki, hempâyen

---

²⁰¹ Ersoy, *Safahat*, 151.

²⁰² Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 296

Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken? ²⁰³

Mehmed Âkif, “İnsan” adlı şiirinde inanın değerli bir varlık olduğunu anlatırken onun irfanına ve iyiyi kötüden ayıran kavrayışına da değinmiştir. İyiyi kötüden ayırma konusu hasen ve kabih başlığı altında, hem fıkıh usûlünün hem de Kelâm ilminin konusudur. Kelâm ilminin konusu olması, “*ilahi irade ile değer kavramları arasındaki ilişkinin, dini yükümlülük ile akıl arasındaki ilginin açıklanması*” yönüyledir. İnsan, ruhsal yönüyle iyi ve kötü arasında ayırım yapma kabiliyetiyle yaratılmıştır. Bu Kelâm ilminde “Husn ve Kubuh” kavramlarıyla dile getirilmiştir. Husn ve kubhun akılla bilinmesi açısından fiiller üç grupta incelenir: Zarurî, akıl yürütme ve vahiy ile öğrenilir.

1. İyilik ve kötülüğü aklen zaruri olarak bilinenler: Fayda getiren doğruluğun ve imanın iyi olması, zarar getiren yalanın ve nankörlüğün kötü olması gibi.

2. Akıl yürütme yoluyla bilinenler: Zarar veren doğruluğun iyiliği, yararlı yalanın kötülüğü gibi.

3. Sadece vahiy yoluyla bilinenler: İbadetler gibi. ²⁰⁴

İnsan akılının yeryüzünü imar etme gücü aşağıdaki beyitte de açıklanmıştır:

Bulutlardan yıldırımlar avlar çevik irfanın;

Yer altında madenler bulur iyiyi kötüden ayıran kavrayışın.

2.1.2. Peygamberlik ve İman

Peygamberlik, “Allah ile kul arasında elçilik yapma” anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Arapça’da peygamber “nebi” ve peygamberlik ise “nübüvvet” olarak geçer. Terim olarak; Allah ile kul arasında elçilik yapmak, kulların ihtiyaçlarını gidermek için gönderilen bir müessesedir. Hem dünya hem de ahiret hayatını feraha erdirmek ve kurtuluşa erişmek için Allah’ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran kişiye peygamber, müesseseye de peygamberlik denir. ²⁰⁵

---

²⁰³ Ersoy, *Safahat*, 66.

²⁰⁴ Ardoğan, *Kur’an ve İnsan Psikolojisi*, 68-69.

²⁰⁵ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 249.

Peygamberlere iman inanç esaslarındandır. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlere iman ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. En meşhur ayet ise Bakara 255. ayettir. "Amene'r-Resulü" diye de bilinir. Bu ayeti kerimede Allah şöyle buyuruyor:

"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonusunda dönüş yalnız sanadır.' "

Mehmed Âkif'in Safahat'ında direk peygambere iman konusu geçmese de bir şiirinde Allah'a ve Hz. Peygamber'e inanmayanları alaycı bir dil ile eleştirdiği görülüyor.

Hezeyan, sorsanız, Allah; hezeyan, Peygamber;

Din, vatan, âile, millet gibi yüksek hisler,

Ahmak aldatmak için söylenilir şeylermiş...

Bu hurâfâtı hakîkat diye kim dinlermiş? ²⁰⁶

2.1.3. Peygambere Olan İhtiyaç ve Peygamber Gönderilmesindeki Hikmet

Tarih boyunca insanlık, çeşitli sebeplerden dolayı kavga ve karmaşa içindedir. Faiz, tefecilik, katliam, düzembazlık soygunculuk, zayıflara, kadınlara ve çocuklara şiddet ahlaksızlık ve birçok sosyal hayatı tehdit eden olaylar, insanları huzursuz etmiştir. Durum böyle fena olunca, insanları kendi fitratlarına çevirmek için bir rehber ve öndere ihtiyaç duyuluyor. Peygamberlere duyulan bu ihtiyaçtan dolayı çeşitli zamanlarda, Allah, peygamberler göndererek insanlara doğru yolu gösterip onları hidayete erdirmek için ilahi emir ve yasaklarını tebliğ ettiriyordu. Böylece peygamberler getirdikleri şeriat ile insanları, özlere yani islam fitratı üzerine gelmelerini sağlıyordu.

Mehmed Âkif Ersoy, eserinde peygamberlerin gönderilmeden önceki durumunu şöyle özetlemiştir.

---

²⁰⁶ Ersoy, *Safahat*, 383.

Sırtlanları geçmişti insanlar yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdil
Kargaşa bütün ufukları sarmıştı dünyanın,
Salgındı, bugün Doğu'yu yıkan, bölücülük derdi.

Mehmed Âkif, Hz. Peygamberin gönderilmeden önceki durumu gözler önüne seriyor. Ve daha sonraki mısralarda ise özelde Hz. Peygamberin, genelde ise peygamberlerin gönderiliş amacını ifade ediyor.

Âlemlere Rahmetti, evet, apaçık şeriatı,
Kanatlarını adalet isteyenlerin yurduna gerdi.
Dünya neye sahipse, onun vergisidir hep;
Borçludur ona toplumu, borçludur ona ferdi.

2.1.4. Peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in Üstünlüğü

Peygamberlere iman, hepsine iman etmek demektir. Bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr etmek peygamberlere iman konusunda noksanlık olduğunu gösterir. Çünkü peygamberler arasında ayırım yapılmayacağını Bakara sûresi 136. Ayet bize emrediyor. Ayet şöyle buyuruyor: “Deyin ki: ‘Biz Allah'a inanırızve bize indirilene ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onların soyundan gelenlere indirileneve Musa'ya, İsa'ya ve Rableri tarafından (diğer) tüm peygamberlere tevdi edilmiş olana (inanırız); onların arasında hiçbir ayırım yapmayız. Ve biz O'na teslim olanlarız.’ ”

Ancak Allah'ın bize buyurduğu kadarıyla peygamberler arasında derece farkı vardır. Bakara sûresi 253. Ayet şöyle buyurur: “İşte, bu peygamberlerdir ki biz, onların bir kısmını bir kısmından üstün kıldık. Allah, onlardan bir kısmıyla konuşmuş ve bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. ” Ayette geçen “feddalna” fiilinin “üstün kılmak” anlamında olduğu görülüyor.

İslam âlimleri bu derece farkını şöyle analiz etmişlerdir;

Vahyin geliş şekillerinden bazıları doğrudan, bazıları rüya yoluyla bazıları direkt kalbe doğmasıyla, bazıısı Cebrail vasıtasıyla, bazıısı da direkt Allah ile konuşma şeklinde gerçekleşir. Allah Teâlâ bazı peygamberlere sahife, bazısına kitap

vermesiyle, bazen de önceki peygamberin getirdiği kitabı tebliğ etmekle görevlendirmiştir. Bazılarını küçük kavimlere, bazılarını daha büyük kavimlere elçi olarak görevlendirmiştir. Yüce Allah bazı peygamberlere zenginlik, bazılarına güzellik bahşetmiş, bazı peygamberleri kavimleriyle imtihan etmiş, bazılarına da acı, sıkıntı ve meşakkatlerin en büyüğü ile imtihan etmiştir. ²⁰⁷Sıradan insanların imtihanlarının farklılığı gibi peygamberlerin imtihanı da birbirinden farklıdır.

Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulursa bazı peygamberler diğerlerine göre daha üstün ve yücedir.

Mehmet Âkif de şiirinde peygamberlerin yüceliğini şöyle izah etmiştir:

“Sultân-ı Rusûl, Şâh-ı Mümecced’sin , efendim!

Bîçârelere devlet-i sermedsin, efendim!

Menşûr-i “Le amrûk”le müeyyedsin, efendim!

Dîvân-ı İlâhî’de ser-âmedsin , efendim!

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed’sin, efendim!

Hak’tan bize Sultân-ı Müebbed’sin; efendim!” ²⁰⁸

Peygamber, Allah tarafından “Ey Muhammed ömrüne andolsun ki”²⁰⁹ ayetiyle ömrüne yemin edilerek yüceltmiştir.

Cumhur-u ulemaya göre; peygamberimizin ilk sırada olduğu Ulu’l Azm Peygamberlerin sıralaması ise şöyledir: Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz İsa. ²¹⁰

Peygamberin üstünlüğünü anlatan hususlar da şöyledir:

1. Âl-i İmran 110. Ayette “ Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. ” Mantıksal olarak ele almak gerekirse en hayırlı ümmetin

---

²⁰⁷ Osman Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahy”, *Kelam El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 345.

²⁰⁸ Ersoy, *Safahat*, 462.

²⁰⁹ Hicr, 15/72.

²¹⁰ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahy”, 348.

peygamberinin de en hayırlı olması gerekir. En hayırlı ümmet müslümanlar, en hayırlı peygamber ve en hayırlı insan da Hz. Peygamberdir.

2. Sebe 28. Ayette: “Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler” buyrulur. Kapsayıcılığı en fazla olanın derecesinin de en üstün olması gerekir. Diğer peygamberlerimiz belli bir kavme gönderilmiştir. Hz. Peygamber ise bütün insanlara gönderilmiştir. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz diğer peygamberlerden daha üstündür.

3. Ahzap sûresi 40. Ayette şöyle buyrulur: Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat O, Allah’ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Peygamberlerin sonuncu olması dolayısıyla da diğer peygamberlerden daha üstün olduğuna işarettir.

4. Mâide sûresi 3. Ayette: “Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı beğendim.” buyruluyor. Son gelen din ile birlikte diğer dinlerin ahkâmları kaldırılmış kıyamete kadar sürecek olan tek ve en mükemmel din İslamiyet seçilmiştir.

5. Kutsal kitaplar arasında indiği dönemde gerek yazı gerekse ezberleme usûlü ile korunmuş olan tek kitap Kur’an-ı Kerim’dir. Bu durumda hem İslam dininin hem de Hz. Peygamberin üstünlüğünü ifade eder.

6. Diğer peygamberler belli bir sürede peygamberlik vazifesiyle görevliyken Hz. Peygamber kıyamete kadar vazifelidir. Bu husus da Hz. Peygamberin diğer peygamberlerden daha üstün olduğunu kanıtlar niteliktedir.²¹¹

7. Buraya bir madde daha eklemek gerekirse o da müellifimiz Mehmed Âkif Ersoy’un şiirinde belirttiği üzere Hicr Sûresi 72. Ayette “Le ömrük” diyerek Hz. Peygamber’in ömrü üzerine yemin edilmesidir. Bu da Peygamberimizin diğer Peygamberlerden üstün kılındığını gösterir.

---

²¹¹ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 238.

2.1.5. Peygamberlerin Sıfatları ve Hz. Peygamber'in Masumiyeti

İsmet kelimesi “engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak” anlamına gelen “asm” kökünden türemiştir. Terim olarak ise “peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması” şeklinde ifade edilir.²¹²

Peygamberler, Allah'ın onlara verdiği tebliğ görevinden dolayı bazı şartlar taşırlar. Bunlar; sıdk, tebliğ, emânet, fetânet, ismet gb.

İsmet sıfatı, peygamberler için ortak bir sıfattır. Peygamberler gerek sözlerinde gerek yaşantılarında, günahlardan, kusurlardan, ayıplardan korunmuşlardır.²¹³

İmam Maturidî'ye göre; “Masumiyet peygamberlerin imtihana tabi tutulmasını kaldırmaz.” Yani peygamberlerde de masumiyetle birlikte bir irade ve nefis mevcuttur. Dolayısıyla bu durum onları, günah işlemekten aciz bırakmaz.

İslam âlimlerinin peygamberlerin masumiyeti konusunda ittifakı vardır. Ancak masumiyetin zamanı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Ebu Hanîfe; peygamberlerin küçük günahlardan korunduğu ve masumiyetin bi'setten sonra olduğunu kanaatindedir.

Dini emir ve yasakları tebliğ edecek birinin bu konuda muhataplarına güven vermesi ve rol model olması gerekir ve bu da emir ve yasaklara aykırı davranmamakla mümkündür. Bundan dolayı her peygamber bir rol model olmalı ve peygamberlerin, iyi bir rol model olması diğer sıfatlarla birlikte ismet sıfatını taşımalarını gerektirir.²¹⁴

Mehmed Âkif şiirinde Hz. Peygamber'in masumiyetine şöyle değinmiştir.

Derken, büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz,

Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi!

Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,

---

²¹² Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 163.

²¹³ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 110.

²¹⁴ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 251.

Bir hamlede kayserleri, kistrâları serdi!
Aczin ki ezilmekti bütün hakkı, dirildi;
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!
Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i Mübîn'i,
Şehbâlini adl isteyenin yurduna gerdi.
Dünyâ neye sâhipse, onun vergisidir hep;
Medyûn ona cem'iyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o ma'sûma bütün bir beşeriyet...
Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret.²¹⁵

Yine başka mısralarında Âkif, İslam'ın peygambere duyduğu ihtiyacı ve O'na duyulan özlemi şöyle ifade etmiştir.

Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep Muharrem oldu!
Akşam ne güneşli bir geceydi...
Eyvah, o da leyl-i mâtem oldu!
Âlem bugün üç yüz elli milyon
Mazlûma yaman bir âlem oldu:
Çiğnendi harîm-i pâki Şer'in;
Nâmûsa yabancı mahrem oldu!
Beyninde öten çanın sesinden
Binlerce minâre ebkem oldu.
Allah için, ey Nebiyy-i Ma'sûm,
İslâm'ı bırakma böyle bîkes,
İslâm'ı bırakma böyle mazlûm.²¹⁶

---

²¹⁵ Ersoy, *Safahat*, 455.

2.3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ

2.3.1. Ahirete İman

Ahret “son” anlamına gelen, “âhir” kelimesinin müennes kalıbıdır. İslam dini ve diğer ilahî/semavî dinlerin kabul ettiği “fani olan dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ölüm sonrası hayattır. ”

Bütün semavî ve ilahî dinlere göre bu dünya sonludur. Sadece materyalistler bunu kabul etmezler. Akıl yürütme metoduyla her insan bu dünyanın geçici, ahiret hayatının kalıcı ve ebedi olduğunu bulabilir, bu durumun mümkün olduğu kavranır. Ancak bu dünyadan sonra başlayacak olan ebedi hayatın nasıllığı, mertebeleri ve bu dünyadan farklı olan yönleri, zamanın varlığı-yokluğu gibi konuları anlamak güçtür. Bu metâfizik konuların bir kısmını insan aklının kavrayacağı kadarını Yüce Allah (cc) vahiy ile beyan etmiştir. Bu beyanat ancak insanın anlayacağı ölçüde îzah edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının mükâfatı olan ahiret hayatının, cennet ve cehennem gerekliliği ve özetle dünyanın bir imtihan yurdu olduğu açıklanmıştır. İmtihan yurdu olan dünyada işlenen zerre kadar iyiliğin de zerre kadar kötülüğün de karşılığının ahiret hayatında alınacağı ifade edilmiştir. Haklı ve haksızın, âdil ve zâlimin anlaşılması için âhiret hayatı gereklidir.

Şairimiz Mehmed Âkif de bu durumu dizelerinde şöyle açıklar: Dünyadaki varlığın, dinamikliğin ve hayatın anlamlı olabilmesi için yaratılmanın ve yaratılışın bir sonucu olarak âhiret hayatının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Şu fânî zindegâniyle hayât-ı câvidânînin ,

Telâkî-gâhıdır makber denen son menzil-i ârâm.

Hayat ölmekle bitmiş olsa bir şey anlaşılmazdı;

Evet, bir ömr-i sâni var: Değil hilkat abes mâtâm .²¹⁷

---

²¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 197.

²¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 117.

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi Mehmed Âkif, yaratılmanın ve yaratılışın bir sonucu olarak âhiretin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ahiret hayatının gerekliliği ve ona inanmak, insanı psikolojik olarak da rahatlatan bir akidedir. İnsanların durumu, rızık, lûtûf, güzellik, evlat vb. hususlardaki farklılıklar, “bu dünyada adalet var mıdır yok mudur” sorusuyla insan zihnini meşgul edebilir.

Kur’an-ı Kerim’de rızık kimine bol kimine de az verileceği ifade ediliyor. Rad suresi 26. ayet:“Allah, rızık dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar. Onlar ise dünya hayatı ile sevinmektedirler. Hâlbuki dünya hayatı, ahiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir. ”Ayette geçen rızık gibi diğer hususlar da dünya da herkese farklı oranlarda verilmiş ve bunun bir imtihan olduğu dile getirilmiştir. Bakara 155. ayette şöyle geçer. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”Bütün bu farklılıkların karşılığının ahirette alınacağını bilmesi insanı psikolojik olarak rahatlatır feraha kavuşturur. Bu fani dünyada tüm farklılıklara rağmen herkes sonunda bir avuç toprak olur. Her mezar taşı, insanlara bu dünyanın değersiz olduğunu hatırlatır. Mehmed Âkif ,âhiret hayatının aslında bir inklap olduğunu şu dizeleriyle açıklar:

Binlerce ser-i semâ-güzînin

Bir kabza türâb olur zevâli.

Her seng-i mezâr bin hayâtın

Fânîlere karşı infîâli.

Görsün de bu inkılâbı insan,

Dehrin nedir anlasın kemâli! ²¹⁸

Dünyada farklılıkların oluşu, ahirette herşeyin karşılığının alınacağı âhiretin varlığının psikolojik delilidir.²¹⁹ Bu durum “Tevhid yahut Feryad” adlı şiirinde şöylece geçer:

Ferdâdaki ezvâkı o ettikçe te’emmül ,

²¹⁸ Ersoy, *Safahat*, 118.

²¹⁹ İlyas Çelebi, “Ölüm ve Sonrası”, *Kelam El-Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 687.

Eyler bugün âlâma nasıl olsa tahammül...

Bir mülhidi lâkin kim eder tesliye , heyhât?

Sığmaz bunun âfâkına ferdâ-yı mükâfât!.²²⁰

2.3.2. Ahiret Halleri

2.3.2.1. Şefaât

Birinin önüne düşüp işini görmek, birinin bağışlanması için af dilemek” anlamını taşıyan“şefaât”, terim olarak; “günahkâr müminin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin, Allah nezdinde aracılık yapması” anlamına gelir.²²¹

Mu'tezile'ye göre şefaât caiz değildir. Onları bu görüşe yönlendiren düşünce “ilâhi adalete aykırı olacağı” fikridir. Ehl-i Sünnet'e göre peygamberlerin şefaâti caizdir. Bunu şöyle açıklamışlardır. Allah hiçbir sebep olmaksızın nasıl ki kullarını günahlarını affedebiliyorsa, peygamberlerin ve velî kimselerin de duasıyla onlara şefaât edebilir.Buna delil olarak “Benim şefaâtim ümmetinden büyük günah işleyenler içindir.”²²² hâdis-i şerîfidir. Mahşerin o azap verici sıkıntılı anlarda, mü'ınlerin hesaplarının çabucak görülmesi için Hz. Peygamber şefaât edecektir. Bunun adı şefaât-i uzma'dır. Kur'an-ı Kerim'de bu şefaâte makâm-ı mahmûd denmiştir.²²³

Şefaâtin caiz olması Allah'ın izin verdiği, razı olacağı kullar içindir. Şefaât Allah razı olmadığı kullar için söz konusu olamaz. “İzni olmadan O'nun katında kim şefaât edebilir?”²²⁴, “O'nun izni olmadan hiç kimse şefaâtçi olamaz.”²²⁵ Gibi ayetler bunu açıkça dile getiriyor. Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de

---

²²⁰ Ersoy, *Safahat*, 18.

²²¹ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 287.

²²² Ebû Davûd, Süleyman b. El-Eş'as, *Es-Sünen*, (Kahire: 1952), “Sünnet” 11.

²²³ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 343.

²²⁴ Bakara, 2/255.

²²⁵ Yûnus, 10/3.

(bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefa'at edemezler ve Allah korkusundan titrerler!²²⁶. ”âyet-i kerimesi gösterilebilir.

Mehmed Âkif Ersoy da Hz. Peygamberi, merhametin ruhu olarak görüyor ve Âl-i İmrân 159. ayetin bir kısmını şiirinde şöyle işlemiştir:

Cenâb-ı Hak ne diyor bak, Resûl-i Ekrem'ine:

“Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine

Danış sahâbene dünyâya âid işler için;

Rahîm ol onlara... Sen, çünkü, rûh-i rahmetsin.

Hatâ ederseler aldırma, affet, ihsân et;

Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.

Verip kararı da azm eyledin mi... Durmayarak,

Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.²²⁷

Ayet-in tamamında şöyle buyurulmuştur: “Sen onlara sırf Allah'ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”

Yüce Allah Hz. Peygamber'i İslâm'ı yaşamak üzere örnek bir insan olarak gönderdiği gibi arkadaşlarının da sonraki nesilleri yetiştirebilecek seviyede örnek bir toplum haline gelmelerini istemiş, bu sebeple Hz. Peygamber'e onları en güzel bir şekilde yetiştirmesini emretmiştir. Onların şahsiyetlerine değer vermesini, yönetimde onlarla istişare etmesini, onlara görev verip sorumluluk duygularının gelişmesi için çaba göstermesini, hatalarını bağışlamasını, günahlarının affi için dua etmesini emretmiştir.

---

²²⁶ Enbiyâ, 21/28.

²²⁷ Ersoy, *Safahat*, 234.

Hız. Peygamber hayatta iken birinin hidâyete ermesi için dua etmesi ve günahlarının bağışlanmasını istemesi söz konusudur.²²⁸ Bu da dünyada gösterilen şefaât olarak değerlendiriliyor.²²⁹

Şefaâtin mümkün olmadığı gurup ise münafıklar ve kâfirlerdir.

Müddesir Sûresi 48. ayette şöyle emrediliyor: “Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.”

Şefaât Müslümanlar için bir lûtüftür. Müslümanlar “zaten şefaât vardır” deyip üstüne düşen görevleri ihmal etmeleri yanlış bir davranış ve inanç olur. Çünkü asıl olan kişinin emir ve yasaklara ve Allah’ın rızasını kazanmaya meyl etmesidir. Zira bu durumda lûtûf olarak verilen şefaate lâıyk olunabilir.²³⁰

2.3.2.2. Ru’yetullah

Ru’yetullah, sözlük anlamı, “gözle görmek olan “ru’yet” ile “Allah” kelimesinden oluşan bir isim tamlamasıdır ve terim olarak “Allah’ın görülmesi, cennet ehlinin Allah’ı gözleri ile görmesi” anlamına gelir.²³¹

Kelâm ilminde ru’yetullah görüşü iki cihette incelenmiştir. Ehl-i sünnete göre; Allah’ın ahirette cennet ehline keyfiyeti bilinmeksizin ve ihata olmaksızın görülmesi haktır. Diğer görüş ehline göre ise Allah’ın ne bu dünyada ne de ahirette görülmesi mümkündür. Cumhuru ulemaya göre caiz olmasının en güçlü delili; Kıyame sûresi 22. ve 23. ayettir. “O gün bazı yüzler vardır ki; ışıll ışıll parıldayacaktır. Rablerine bakıp dururlar. ”Ayetin birinci bölümünden maksat ahirette sevap ve mükafatın gerçekleşmesidir.²³²

“Ru’yet” kelimesi ile lika (karşılaşmak), nazar (bakmak), basar (görmek) kelimeleri, küçük farklılıklar barındırmakla beraber ru’yet kelimesiyle benzer

---

²²⁸ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*,345.

²²⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 163.

²³⁰ Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 551.

²³¹ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*.,265.

²³² Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, 100.

manaları taşır.²³³ Ayette geçen “nazire” kelimesi incelendiğinde, ilahi mükafatı bekleme anlamında kullanılmamıştır. Çünkü ahirette; dehşet vakti hariç herhangi bir bekleme zamanı veya bir şeyi bekleyiş yoktur. Orada her şey hemen olur. Ayrıca “nazire” kelimesi “ila” harfi cer edatı ile kullanıldığında ve mef’ul aldığı anda “beklemek” anlamına gelmez, “bakmak” anlamına gelir.²³⁴ Bu durumda ahirette Allah görülebilir anlamı çıkar.

Allah’ın ahirette görülmesi ile ilgili en önemli ayetlerden birisi de A’raf suresi 143. ayettir. Şöyle buyrulur: Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) kat’iyyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi. Burada Hz. Musa Allah’ı görmeyi diler. Aslında Hz. Musa bu dünyada rabbini göremeyeceğini bilir. Bu ayetten maksat, ru’yetullah mes’elesinin ahirette caizliğine işaret etmek olabilir.²³⁵ Ayetin diğer yarısında “Eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni göreceksin” bölümü gelmektedir. Burada şart edatı ile “görme fiili” dağın yerinde durma fiiline bağlanmıştır. Dağın durumu mümkün olduğu için görme eylemi de mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Allah’ın ahirette görülmesi caizdir.²³⁶

İman şairimiz Mehmed Âkif de Allah’ın Ahirette görüleceğini “Merhum İbrahim Bey” adlı şiirinin aşağıdaki dizelerinde İbrahim Bey’e hitap ederek durumu şöyle tefsir etmiştir.

Gerildi bir ebedî perde beynimizde, senin

Açıldı pîş-i celâlinde âlem-i dîdâr.²³⁷

---

²³³ Topaloğlu – Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 265.

²³⁴ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 88.

²³⁵ A’raf, 7/143.

²³⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 88-89

²³⁷ Ersoy, *Safahat*, 54.

“Gerildi beynimizde bir sonsuz perde; açıldı ancak senin
Azametinin önünde, Allah’ın cemalini göreceğin âlem.”

Şair “âlem” yani “ahiret” mevsufuna Allah’ın cemâlini göreceğin cümlesini sıfat olarak kullanmıştır. Aslında burada ahireti değerli kılan en önemli unsurun ru’yetullah olduğunu çıkarmak mümkün olabilir.

2.4. İMAN-YE’S BAHSİ

Mâtürîdiyye mezhebinin bazı âlimleri, imanın; dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olduğunu, hadis âlimleri ise imanın; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve organlarla amel olduğunu ifade eder.²³⁸

Yeis, sözlükte ümitsiz olma, ümit kesme anlamına gelir. Terim anlamı ise kulun Allah’ın rahmet ve yardımından ümit kesmesi anlamına gelir.

İmanın geçerlilik şartlarında biri ye’s gibi kalbî hastalıktan uzak olmasıdır. Gayrîmüslîm bir insanın son nefesinde gösterileceği azabtan dolayı iman etmesi onu kurtarmayacaktır. Çünkü ümitsizlik halindeki iman geçerli değildir. İman gayba iman halinde sahih olur. Âyet-i kerîmelerde şöyle buyrulur: “Azabımızı gördükleri zaman, “Yalnız Allah’a inandık; O’na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik” dediler. Fakat azâbımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah’ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar.”²³⁹

İman şairi Mehmed Âkif Ersoy, iman ile ümitsizliğin bir arada olamayacağını, sadece imansız olan kalbin(sinenin) ümitsiz yaşayacağını, bu şekilde bir imanın, akaid konusunda bir kusur, bir noksanlık olduğunu ifadelerinden çıkarabiliriz. Bu varsayıma “Allah’a iman ederken şaşırın” tabirinden yola çıkarak ulaştık. Şiiri olduğu gibi müellifimizin kaleminden inceleyelim.

Ey, Hakk’a taparken şaşırın, kalb-i muvahhid!

Bir sîne emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.

---

²³⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 170.

²³⁹ Mü’min 40/84, 85.

Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?

Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin.²⁴⁰

Yine ümitsizliğe kapılmanın müslümanlar için doğru bir davranış olmadığını, gayret edip, uyanmak /ayaklanmak gerektiğini, ayaklanmak için kıyamet sabahını mı beklemek gerektiğini, sabahı ararken aslında günün/zamanın/hayatın bittiğini ifade eden Mehmed Âkif Ersoy'un, aşağıdaki dizelerinde ise ümitsizliği küfür olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

Ye'si tekfir eden îmânıma olsun ki yemin,²⁴¹

...

Ye'se hiç düşmeyecek zerrece îmânı olan

Sâde siz derdi bulun, sonra kolaydır derman²⁴²

“Asım” adlı şiirinin bu dizelerinde ümmetin, önce dört kıtayı alt üst edensağlam imanın bugün dört yüz bu kadar milyon korkak insana nasıl dönüştüğüne şaşkınlıkla bakıyor. Heyecanın, çöşkununkalmadığını, ümmetteki kanın uyumuş olduğunu ifade ediyor²⁴³ Mısralarında ümitsizliği lanet bir aşuya benzeterek yavaş yavaş dine empoze edildiğini görüyoruz. Burada dikkatimizi çeken kelime “sağlam iman” tabiridir. Âkifi'in sağlam iman ifadesinden maksat; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve organlarla amel olduğunu kabul edebiliriz. Hem iman-islam hem de istiklal şairimiz, devletin çektiği çilelerin biteceğini, bunun için ise ümitvar olmak, çalışmaya sarılmak, Allah'a dayanmak, hikmete ram olmak gerektiğini kitabında çokça rastlıyoruz.

---

²⁴⁰ Ersoy, *Safahat*, 422.

²⁴¹ Ersoy, *Safahat*, 369.

²⁴² Ersoy, *Safahat*, 165.

²⁴³ Ersoy, *Safahat*, 369.

2.5. ŞİRK-KÜFÜR BAHSİ

2.5.1. İcad Edilen Put ve Tanrı Konusunda

Tapınmak, kulluk etmek anlamına gelen “İlâh” kelimesi, hak ya da bâtil olsun ibadet edilen her türlü mabuda verilen isimdir. Ayrıca “tanrı” anlamında da kullanılır ve gerçek tanrının Allah olduğu bilinir.²⁴⁴

Kur’an-ı Kerim’de İhlas Suresinde Allah’tan başka ilâh olmadığına, O’nun eşi ve benzerinin olmadığına, O’nun doğmadığı ve doğurmadığına ve bir çok yerde gerçek ma’budun Allah olduğuna defalarca vurgu yapılmaktadır.

Allah’tan başka ilâh olamayacağını bildiren Kur’an-ı Kerim, O’ndan başka varlıkları ilâh edinenleri de eleştirmiştir.

Tarih boyunca insanlar, canlı cansız birçok varlığı ilâh-tanrı edinmişlerdir. İnsanlar gerek cahiliye gerek daha önceki dönemlerde çeşitli taşlardan yapılmış putlara, bazen helvadan yapılan, acıkınca da kutsadığını yediği varlıklara, kimi zaman yıldız, aya, güneşe, kısaca insanın kendisinden üstün, aşkın olduğunu düşündüğü birçok varlığa tapmış ve onları ilâh kabul etmiştir. Şairimiz de bu durumu dizelerine şöyle yasıtmıştır.

Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,

Sonra tanrı tanıyan bir sürü vahşi yığını;

Bunun hâricinde tapılan şeyler, sedace somut, gözle görülür varlıklar değil günümüzde de bazen rastlanan soyut kavramlar da ilâh boyutunu almışlardır. Bu soyut kavramlar, olumlu veya olumsuz anlam taşımaktadırlar.

Yürekler en mülevves, en sefil âmâl için çarpar;

Sinirler en muhal endîşeden titrer durur par par!

Olur cem’iyyet efrâdınca şahsî menfa’at “ma’bûd!”:

Sorarsan kimse bilmez var mı “Hak” nâmında bir mevcûd.²⁴⁵

---

²⁴⁴ İsfâhanî, “Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü”, 81.

²⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, 268.

İslam şairi, sadece müşriklerin değil müslümanların da bu yanılığa düştüğünü aşağıdaki dizelerinde ifade ediyor. Burada ki put ise “Ümitsizlik”...

Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık,
Tapacak bir putumuz yoktu, özendik, yaptık!
Göreyim gel de büyük bildiğin Allâh’ı kayır. . .
Hani, tevfik-i İlâhî’ye kânan var mı?Hayır.
Ya senin âlem-i İslâm’ın inanmış ye’si;
Dîn-i resmîsi odur, vazgeçemez kim ne dese!²⁴⁶

Mehmed Âkif’in soyut kavramlardan değindiği diğer put ise insanın kendi kendine evhamlanması ve kuruntu yapmasıdır. Şiirinde; insanın taptığı evhâmdan dolayı düştüğü kötürüm halden yine insanı sorumlu tutmuştur.

Allah’a değil, taptığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhindi ki yandın.
Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdî!²⁴⁷

Âkif’in yetiştirmeyi arzu ettiği nesil; çalışkan, üretken, samimi dürüst,azimli, vefalı,matevazi,cesur, mert, okuyan, araştıran, sorgulayan ve sapıklığa düşman gibi özellikler taşımalıydı. Davası böylesine müslümanlar yetiştirmektir. Ancak gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğramış olmalı ki müslümanların bu ataletini bir çok şiirinde kızgın ve hiddetle işlemiştir. Müslümanların tembelliğine sebep olan bu evhamları değiştirip yeniden diriliş göstermelerini istemiştir. Öyle ki Allah’a değil, evhamlarına taparak ona dayananları kötürümlere benzetmiştir.

---

²⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 369.

²⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, 424.

Ve bir an önce bu tembellik ve miskinlikten uyanıp, bütün çabalara başvurarak sonucu Yüce Allah'a bırakmak gerektiğini dile getirmiştir. Ancak bu şekilde yanlış kader inancı düzeltilir.

SONUÇ

Mehmed Âkif Ersoy, Osmanlı döneminde yaşamış şair, âlim ve en önemli mütefekkirlerden biridir. Yaşamış olduğu dönem savaş yılları olduğu için birçok acı, sıkıntı ve meşakkatlerle geçmiştir. Bu sebeplerle birlikte yanlış algıları ortaya çıkmıştır. Bu algılar dinin yanlış yorumlanmasına sebep olmuştur. Âkif ise bu dönemde oluşan dini algıyı tenkît etmiştir. Hem günümüz ve gelecekteki nesiller için bu fikirler rehber niteliğindedir.

Tezi yazmamızın amacı Safahat'taki kelâmî görüşleri incelemektir. M. Âkif'in şiirleri incelenirken ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'ıyyât konularına değindiği görülmüştür. M. Âkif'in Mâtürîdî ekolüne bağlı âlimlerin görüşleriyle paralel fikirler yazdığı anlaşılmıştır. Bazı şiirlerinde cebrî ifadeler de kullanmıştır. Şiirin devamında ise tekrar Mâtürîdî ekolünün fikirlerini yansıtmıştır. Bu nedenle Âkif'in eseri, Mâtürîdî ekolu için örnek verilecek bir kaynak olabilir.

Şairimiz, toplumun içinde bulunduğu zelil durumu ve milleti Kur'ân ışığında aydınlatmayı kendisine amaç edinerek şiirler kaleme almıştır. Milletin içinde bulunduğu sıkıntıları ve o dönemim kelâmî problemlerine Kur'ânî çözümler aramıştır. Şiirlerinde Allah'a inanmanın gerekliliğini, Allah'ın varlığının delillerini, kader, tevekkül, rızık, iman ve ye's ahiret, şefaât, ru'yetullâh, şirk ve küfür konularını işlemiştir. Müslümanların ataletine sebep olan yanlış düşünce ve inançlarını birlik ve beraberlik, kardeşlik, sabır, adalet, çalışma, azim, ilim ve bilim gibi konuları işleyerek, toplumu aydınlatmayı amaçlamıştır.

Âkif, Kur'ân'ın doğru anlamının, insanları tekrar dinamik bir yapıya döndüreceğine inanmış ve bu doğrultuda topluma rehber olmaya çalışmıştır. Milletin, Kur'ân'ı âtil bir vaziyette bıraktığının farkına varmış, İslam âleminin ilerlemesini ve yeniden dirilmesini Kur'ân'a dönmeye bağlamıştır. İslam âleminin, yeniden dirilişini Asım'ın Nesli olarak isimlendirmiştir.

M. Âkif Ersoy Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşamış, islamın en önemli temsilcilerinden birisidir. Kelâm alanında yapılan bu çalışma, Safahat'ı usûl-ü selase bağlamında analiz edilmiştir. Bu araştırma sonucunda eserin kelim kaynakları olabileceği fikrine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan. “Hidâyet ve Dalâlet”. *Kelam El-Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere*. İstanbul: Yeni Asya, 2014.
- Ardoğan, Recep. *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*. Ankara: İlkadım Kitapları, 1998.
- Aydil, Erol. *Mehmet Akif Ersoy*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2002.
- Bilgiz, Musa. “Çağdaş Bir Kur'an Mütefekkeri: Mehmet Âkif.” *Vefatının 71.Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni, Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*. Koord. Ahmet Fidan. 60-83. Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları:3/Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları: 32, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. 3. Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Cündioğlu, Düccane. *Bir Kur'an Şairi: Mehmet Akif ve Kur'an Meali*. İstanbul: 7. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017..
- Çalışkan, Adem. “Ölümünün 56. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”. *Din Öğretimi Dergisi* 38 (Ocak 1993): 76-90.
- Çelebi, İlyas. “Ölüm ve Sonrası”. *Kelam el-Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 678-691. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Demir, Osman. “Bir İsbât-ı Vâcib Olarak Ekolojik Denge”. *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*. Ed. Fahri Kayadibi. : 75-84. İstanbul: 2008.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Mehmed Âkif Ersoy*. İstanbul: Yeşilköy Yayınları, 1997.
- Düzdağ, M. Ertuğrul *Üstadım Mehmet Âkif*, 3. baskı İstanbul: Gonca Yayınevi, 2017.
- Düzgün Şaban Ali. “Varlık”. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 197-217 Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, İmam Azam. *Fıkh-ı Ekber*. 3. baskı, çev. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Eliaçık, İhsan, *Mehmet Akif Ersoy*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2004.
- Ebû Davûd, Süleyman b. El-Eş'as. *Es-Sünen*. Kahire: 1952.

- Ersoy M.Âkif, *Safahat*. Hzl. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Nesil Yayınları, 2013..
- Gazali, *Kimya-ı Saadet*. Trc. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1979.
- Gökçe, M. Cüneyt. *Muhammed b. Eşref es-Semerkandî ve Kelam İlmindeki Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Göktaş, Mehmet. “XX. Asırda Dinî Edebiyatın İki Güçlü Temsilcisi Mehmet Âkif ve Necip Fazıl’ın Şiirlerinde Hz. Ömer”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. Ed. Ali Aksu. 543-563. Sivas: 2018.
- Gölcük, Şerafettin. *Kur’an ve İnsan*”. 2. baskı, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009.
- Gölcük,Şerafettin. vd. *Kelam*. 9. baskı, Konya: Tekin Yayınevi, 2016.
- İsfâhanî, Râğıb. “*Müfredat / Kur’an Kavramları Sözlüğü*”. çev.Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. 4. baskı (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.
- Karadeniz, Osman. “Nübüvvet ve Vahy”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 327-357. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Karataş, Çağfer. “İnsan Fiilleri”. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 403-414. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kazanç, Fethi Kerim “Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış” *Kelâm Araştırmaları*” 6/1. 2008.
- Kılavuz, Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 21. baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Mehmet Akif*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2000.
- Maturidî, Ebu Mansûr. *Kitabu’t-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Te’vilâtü’l Kur’an*. çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. 2. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Özler, Mevlüt. “İlahi İsim ve Sıfatlar”, *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 219-259. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Öztürk, Mahmut. “Milli Şairimiz ve Mehmet Âkif Ersoy’un Gerçekleşmeyen Projeleri”. *Kırıkkale Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*. 1/1 (2016): 61-82.
- Risale Haber. “Bir Tevhid Şiiri Akif’ten”. Erişim: 12 Temmuz 2019, <https://risalehaber.com/bir-tevhid-siiri-akiften-21058yy.htm>
- es-Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtûrîdiyye Akâidî*, trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV, 2013.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*. 7-24. Ankara: T.C Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. “Sâni” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. Ankara: Damla Yayınevi, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Mehmet Akif*, Yayına Hazırlayanlar: Ezel Elverdi, İsmail Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Turgay, Nurettin. “Mehmet Âkif Ersoy ve Kur’an’ın Birlik Mesajı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Dergisi*. (2010): 119-126.
- Uluçay, Mustafa. “Âkif’in Kur’an Mealinde Dil ve Üslûp Özellikleri” *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* L. (2014-1): 121-135.
- Ünal, Mustafa. “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Mâtûrîdîlik”. *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtûrîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (Türkiye-Eskişehir, 28-30 Nisan 2014)*. Hrz. Ahmet Kartal. İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014.
- Yurdagür, Metin. “Muhalefetün li’l-Havadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 402-403 . İstanbul: TDV Yayınları, 2005.